

บทที่ 4

คติภษัตริย์

ในบทนี้จะอธิบายพระธรรมศาสตร์ของฮินดู มอญ กัมพูไทย และ วิเคราะห์ที่มาของอำนาจทางการเมืองและกฎหมายของภษัตริย์จากพระธรรมศาสตร์ทั้งสาม โดยวิเคราะห์ผ่านการเปลี่ยนแปลงแนวคิดเรื่อง “ธรรมะ” เพื่อนำไปวิเคราะห์หาแนวคิด “การเมือง” และ “กฎหมาย” ของพระธรรมศาสตร์ไทยผ่านนิทานปรัมปราที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นกำหนดเป็นหลักทั่วไปของอำนาจการเมืองและกฎหมายของภษัตริย์ ซึ่งจะเป็นกรอบในการพิจารณาอุดมการณ์ และหน้าที่ทั้งหลายที่แสดงผ่านคติภษัตริย์อยุธยาต่างๆ

วิเคราะห์คติภษัตริย์อยุธยาจากข้อมูลซึ่งภษัตริย์อยุธยาที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวง จากนั้นวิเคราะห์เนื้อหาของคติภษัตริย์ที่ปรากฏว่ามีความหมาย บทบาทหน้าที่ แสดงอุดมคติอะไรบ้าง จากเนื้อหานิทานปรัมปราเกี่ยวข้องกับคติภษัตริย์ต่างๆ ที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวงเอง และจากหลักฐานอื่นๆ ในสมัยอยุธยาที่เกี่ยวข้อง สรุปคติภษัตริย์ที่เป็นอุดมการณ์สูงสุดจากเกณฑ์บทบาทหน้าที่ที่สอดคล้องกับกรอบอุดมการณ์และหน้าที่จากขั้นตอนที่ 3

ธรรมะ : หลักการของพระธรรมศาสตร์

พระธรรมศาสตร์อันเป็นกฎหมายหลักของกฎหมายตราสามดวงเป็นกฎหมายโบราณ อันมีลักษณะแตกต่างกับกฎหมายในปัจจุบัน ดังนั้นจึงจะอธิบายถึง ความเป็นมาของกฎหมายที่สัมพันธ์กับความเป็นรัฐ และลักษณะของกฎหมายโบราณก่อน เพื่อเป็นพื้นฐานความเข้าใจต่อพระธรรมศาสตร์ จากนั้นจะวิเคราะห์แนวคิด “ธรรมะ” ในพระมนูธรรมศาสตร์ของฮินดู พระธรรมศาสตร์ของมอญ และพระธรรมศาสตร์ของไทย และวิเคราะห์ที่มาของอำนาจทางการเมืองจากและที่มาของอำนาจทางกฎหมายในพระธรรมศาสตร์ไทย เพื่อกำหนดแนวคิด “การเมือง” และ “กฎหมาย” ในพระธรรมศาสตร์ไทย สรุปเป็นลักษณะของ “ธรรมะ” อันเป็นหลักการทั่วไปของอำนาจทางการเมืองและกฎหมายของพระธรรมศาสตร์ไทย และสำรวจระดับสังคมพุทธในกฎหมายตราสามดวง

กฎหมายกับความเป็นรัฐ

ลักษณะของกฎหมาย

โดยทั่วไป กฎหมาย (law) ได้แก่ ข้อบังคับของรัฐซึ่งกำหนดความประพฤติของมนุษย์ ถ้าฝ่าฝืนจะได้รับผลร้ายหรือถูกลงโทษ (หยุด แสงอุทัย, 2538, น. 41) ดังนั้น กฎหมาย คือ กฎเกณฑ์ (rule) ที่เป็นแบบแผน (norm) ความประพฤติของมนุษย์ในสังคม อันเป็นมาตรฐานซึ่งการกระทำอย่างหนึ่งอย่างใดผิดหรือถูกอย่างไร ซึ่งมีกระบวนการบังคับที่เป็นกิจจะลักษณะ โดยมีรัฐ ตำรวจ ศาล และเจ้าหน้าที่อื่นๆ ที่จัดการให้เป็นไปตามกฎหมาย ถ้าใครกระทำผิดกฎหมายก็จะมีตำรวจคอยจับกุม มีอัยการ (ตัวแทนของรัฐ) ที่จะทำหน้าที่ฟ้องผู้นั้นต่อศาล ศาลจะเป็นผู้พิจารณาลงโทษ และเมื่อศาลตัดสินลงโทษแล้วก็จะส่งตัวไปจำคุกโดยอยู่ในความรับผิดชอบของเจ้าหน้าที่ราชทัณฑ์ (เจ้าหน้าที่ของรัฐ) ต่อไป (สมยศ เฑียรไทย, 2538, น. 47)

วิวัฒนาการของรัฐ

ธรรมชาติของมนุษย์มีความอ่อนแอทางกายภาพเมื่อแรกเกิด และสัญชาตญาณของความเป็นแม่ทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างแม่กับลูก ขยายออกไปเป็นความสัมพันธ์ระหว่างตัวกับเมีย พี่กับน้อง ยายกับหลาน และกลายเป็นความสัมพันธ์แบบ “ครอบครัว” (family) ที่มีความใกล้ชิดภายในบ้านเดียวกัน ครอบครัวจึงเป็นชุมชนที่มนุษย์รวมตัวกันขึ้นมาเป็นหน่วยพื้นฐานของสังคม การสมรสของคนเชื้อสายตระกูลหนึ่งกับคนอีกเชื้อสายหนึ่งทำให้เกิดความสัมพันธ์ระบบเครือญาติ (kinship) ครอบครัวเป็นสังคมเล็กที่มีความใกล้ชิดสนิทสนมเป็นกันเอง ระวังข้อพิพาทโดยวิธีอะลุ้มอล่วย ไม่รุนแรง ไม่เคร่งครัด โดยใช้กฎเกณฑ์ต่างๆ ที่มาจากศีลธรรม ขนบธรรมเนียม เมื่อแยกครอบครัวออกไปเป็นหลายๆ ครอบครัว ครอบครัวทั้งหมดที่มีเชื้อสายเดียวกันเรียกว่า โคนตระกูล (clan) ยังมีความสัมพันธ์เป็นเครือญาติแต่มีความใกล้ชิดสนิทสนมกันน้อยลง แต่ยังใช้กฎเกณฑ์ความประพฤติในครอบครัวแต่เดิมอยู่

ต่อมาอีกหลายชั่วอายุคน สังคมระดับโคตร กุลขยายตัวออกไปจนกลายเป็นสังคมที่ใหญ่ขึ้นมาอีกระดับหนึ่ง เรียกว่า ชนเผ่า (tribe) ความใกล้ชิดสนิทสนมลดน้อยลงไปมาก สิ่งที่เชื่อมคนในชนเผ่าให้มีความรู้สึกเป็นคนพวกเดียวกันอยู่ที่ภาษาที่ใช้พูด เมื่อมีความจำเป็นก็ร่วมมือกันเพื่อความอยู่รอดและความสงบสุขร่วมกัน ใช้ขนบธรรมเนียมประเพณีของบรรพบุรุษ และมีการใช้อำนาจบังคับกันเมื่อมีเหตุจำเป็น

บรรยาการของสังคมใหญ่เป็นลักษณะการบังคับบัญชาที่ต้องเชื่อฟังคำสั่งอย่างเคร่งครัด บางทีต้องมีการใช้กำลังบังคับกันอย่างรุนแรง มีการปกครองบังคับบัญชาที่เป็นกิจจะลักษณะเรียกได้ว่าเป็น “สังคมการเมือง” (political society) อันเป็นการปกครองที่มี

ผู้บังคับบัญชาฝ่ายหนึ่งแยกจากผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาอีกฝ่ายหนึ่งเป็นคนละพวกกัน แยกจากกัน อย่างชัดเจน การปกครองก็จะมีการบังคับกันอย่างรุนแรงและเคร่งครัด เมื่อมีการขัดขึ้นหรือกระทำผิดก็就会有การลงโทษด้วย เป็นสังคมการเมือง หรือที่เรียกว่า “รัฐ” (state) นั่นเอง

ในรัฐนั้นความสัมพันธ์ของคนจะต้องบังคับกันด้วยกฎเกณฑ์ที่ชัดเจนและแน่นอน เพราะว่าคนในรัฐไม่มีความใกล้ชิดสนิทสนมกัน ไม่มีความสัมพันธ์ทางเชื้อสายหรือเครือญาติ ความจำเป็นบังคับให้หาความเป็นธรรมจากกฎเกณฑ์ที่ชัดเจนแน่นอนเพื่อชี้ว่าใครผิดใครถูก และ บังคับบัญชาความความผิดถูกนั้นอย่างเคร่งครัด กฎเกณฑ์ที่ชัดเจนแน่นอนและมีการบังคับโดยเคร่งครัดเช่นนี้เรียกว่า “กฎหมาย”

วิวัฒนาการของกฎหมาย

กฎหมายมีวิวัฒนาการมาจากศีลธรรม แบ่งออกเป็น 3 ยุค ดังนี้

1. **ยุคกฎหมายจารีตประเพณี (Customary Law) หรือกฎหมายชาวบ้าน (Folk Law)** กฎหมายในยุคนี้เป็นกฎเกณฑ์ความประพฤติที่ปรากฏออกมาในรูปของขนบธรรมเนียมประเพณี ที่เรียกกันว่า กฎหมายจารีตประเพณี ซึ่งมีองค์ประกอบสองประการคือ องค์ประกอบภายนอก ต้องประพฤติสม่ำเสมอเป็นเวลานาน องค์ประกอบภายในคือ สิ่งที่ปฏิบัติได้รับการยอมรับกันในชุมชนว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้อง (opinio juris) และจำเป็นจะต้องปฏิบัติเช่นนั้น (opinio necessitatis) ถ้าไม่ปฏิบัติเช่นนั้นถือว่าผิด กฎหมายในยุคนี้จึงเริ่มจากกฎเกณฑ์ประเพณีง่ายๆ ที่รู้จักกันโดยทั่วไป เป็นกฎหมายที่ตกทอดกันมาแต่โบราณ ในยุคนี้มนุษย์ยังไม่สามารถแยกแยะ ศีลธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีกับกฎหมายว่าต่างกันอย่างไร จึงเรียกว่าเป็นกฎหมายชาวบ้าน เพราะเป็นสิ่งที่รู้จักกันโดยชาวบ้านสามัญชนทั่วไป ใช้เหตุผลธรรมดาของสามัญชน (สามัญสำนึก)

2. **ยุคหลักนักกฎหมาย หรือกฎหมายนักกฎหมาย (Jurist Law)** ในสังคมขนาดใหญ่ที่มีการจัดการปกครองขึ้นมา หรือที่เรียกกันว่ารัฐ มีกระบวนการรักษาความยุติธรรมขึ้นมา กฎหมายชาวบ้านไม่เพียงพอที่จะรักษาความสงบเรียบร้อยได้ จึงเกิดกฎหมายนักกฎหมาย ซึ่งเป็นกฎเกณฑ์ที่เกิดจากการคิดไตร่ตรองเปรียบเทียบของนักกฎหมาย เป็นรายละเอียดเพิ่มเติมจากกฎเกณฑ์ดั้งเดิมที่เป็นขนบธรรมเนียมประเพณีวินิจฉัยชี้ขาดคดีเช่นนี้ติดต่อกันเป็นเวลานาน วิธีคิดหาเหตุผลแบบนิติศาสตร์จึงค่อยๆ ถูกพัฒนาก่อตัวขึ้นเป็นหลักกฎหมาย อันเกิดจากการใช้เหตุผลที่ละเอียดอ่อนลึกซึ้งเป็นกรณีพิเศษ เป็นกฎเกณฑ์ที่สามัญชนใช้สามัญสำนึก กคิดเอาเองแบบกฎหมายที่เป็นขนบธรรมเนียมประเพณีไม่ได้ ต้องเรียนรู้เหตุผลจึงจะเข้าใจ ในยุคนี้กฎหมายกับศีลธรรมแยกกันชัดเจนขึ้น วิชานิติศาสตร์และวิชาชีพนักกฎหมายจึงมีขึ้นมาในยุคนี้เอง

3. **ยุคนิติบัญญัติ หรือกฎหมายเทคนิค (Technical Law)** สังคมที่เจริญซับซ้อนมากยิ่งขึ้น มีความขัดแย้งกันมากขึ้นกว่าเดิม กฎเกณฑ์ที่มีอยู่ไม่เพียงพอ ชุมชนจะต้องกำหนด กฎเกณฑ์ขึ้นมาทันทีเพื่อแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าบางอย่าง กฎหมายที่ถูกต้องขึ้นมาเรียกว่า “กฎหมายเทคนิค” เทคนิค คือ วิธีการที่จะทำให้เกิดผลตามที่ตั้งใจไว้ กฎหมายเทคนิคต้องมี ลักษณะ (1) เป็นกฎหมายที่บัญญัติขึ้นทันทีเพื่อวัตถุประสงค์บางประการซึ่งเป็นเหตุผลทางเทคนิค (2) กฎหมายเหล่านั้นไม่มีหลักทางศีลธรรม หรือหลักกฎหมายคอยสนับสนุนอยู่ (สมยศ เชื้อไทย , 2538ก, น. 37-42)

กฎหมายโบราณ

กฎหมายโบราณที่กล่าวถึงในที่นี้ หมายถึง กฎหมายดั้งเดิมของสังคมโบราณก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงมาเป็นกฎหมายตามรูปแบบของประเทศตะวันตก หากดูตามวิวัฒนาการของกฎหมายตามที่กล่าวมาข้างต้นแล้วจะอยู่ในยุคที่ 2 ซึ่งเป็นกฎหมายของนักกฎหมาย หรือกฎหมายตามหลักกฎหมาย เป็นยุคที่เริ่มมีการแยกศีลธรรมกับกฎหมายออกจากกัน

ลักษณะเด่นของกฎหมายโบราณ (ปภัสสร, 2539, น. 8-9)

1. **ไม่ได้แยกศีลธรรมกับกฎหมายอย่างเด็ดขาด** ศาสนา คือ กฎข้อบังคับที่ศาสนาต่างๆ ได้กำหนดไว้เพื่อให้มนุษย์ประพฤติคุณงามความดี โดยหวังความสุขที่จะได้รับในอนาคต ศาสนาจึงเป็นเรื่องของความเชื่อ ความแตกต่างระหว่างศาสนากับกฎหมายคือ กฎหมายนั้นถ้าฝ่าฝืนก็มีสภาพบังคับ (sanction) อย่างจริงจังในปัจจุบัน แต่ศาสนานั้นสภาพบังคับอยู่ที่โลกหน้า จึงมีผลบังคับเฉพาะผู้ที่ถือศาสนาเท่านั้น ในสมัยโบราณและในประเทศที่ยังไม่เจริญ กฎหมายและศาสนา ย่อมเข้ามาปะปนกัน การละเมิดข้อบังคับของศาสนาถือว่าการละเมิดกฎหมายไปในตัว (หยุด แสงอุทัย, 2538, น. 43-44)

2. **ไม่มีการแบ่งประเภทของกฎหมายตามแบบปัจจุบัน** กฎหมายในสมัยโบราณไม่ได้แบ่งเป็นประเภทต่างๆ เช่น กฎหมายเอกชน กฎหมายมหาชน กฎหมายอาญา กฎหมายแพ่ง กฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา หรือกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งดังเช่นที่เป็น อยู่ในปัจจุบัน กฎหมายทุกประเภทจะอยู่รวมกันปะปนกันไป ประมวลกฎหมายโบราณเล่มเดียวมีบทบัญญัติของกฎหมายทุกประเภทอยู่รวมกัน

3. **ไม่มีการแบ่งหมวดบทบัญญัติอย่างชัดเจน** บทบัญญัติของกฎหมายแต่ละประเภทในปัจจุบันจะแบ่งหมวดบทบัญญัติอย่างชัดเจน เช่น กฎหมายแพ่ง แบ่งหมวดเป็นเรื่อง

บุคคล หนึ่ง ทรรศน์ สิ้น ครอบครั้ว และมรดก ในกฎหมายโบราณจะมีการแบ่งหัวข้อที่คล้ายคลึงกัน แต่ไม่ครบถ้วนตามที่แบ่งกันในปัจจุบัน และในแต่ละหมวดจะไม่ได้แบ่งอย่างชัดเจน เช่น ในหัวข้อ หมวดเรื่องหนึ่งอาจจะมีเรื่องที่เกี่ยวข้องกับทรรศน์ สิ้นปะปนอยู่ด้วย นอกจากนี้แม้จะมี การแบ่ง บทบัญญัติเป็นมาตราต่างๆ แต่ว่าแต่ละมาตราก็อาจจะมีหลายบทบัญญัติอยู่ปะปนกัน ซึ่งใน กฎหมายปัจจุบันจะแบ่งออกเป็นมาตราได้อีกหลายมาตรา

4. **บทบัญญัติส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องละเมิด** ในสมัยโบราณถือกันว่า บทบัญญัติ ทั้งหลายของกฎหมายหรือจารีตประเพณีนั้น เป็นสิ่งที่จำเป็น ต้องเคารพปฏิบัติตามโดยเคร่งครัด เจียบขาด ผู้ฝ่าฝืนจะต้องรับโทษ ตามปกติเมื่อทำความเสียหายให้กับบุคคลก็จะถูกบังคับให้ต้อง จ่ายสินไหมแก่ผู้เสียหาย ไม่ว่าจะ เป็นความผิดชนิดใด ดังนั้นในกฎหมายโบราณจึงมีเรื่องละเมิด เป็นส่วนใหญ่ (แสงกาต์, 2526, น. 71)

คัมภีร์พระธรรมศาสตร์

ส่วนที่เรียกว่า พระธรรมศาสตร์ ในกฎหมายตราสามดวง ซึ่งต่อไปนี้จะเรียกว่า “พระ ธรรมศาสตร์ไทย” อ้างแหล่งที่มาจากรามัญ หรือมอญ (พระธรรมศาสตร์ 1.8) และพระธรรมศาสตร์ มอญก็มีที่มาจากพระธรรมศาสตร์ของฮินดู ที่เรียกกันว่า มานวธรรมศาสตร์ หรือมนูธรรมศาสตร์ จึงจะอธิบายที่มาของมานวธรรมศาสตร์และพระธรรมศาสตร์มอญ เพื่อเป็นพื้นฐานความเข้าใจ แนวคิดเรื่อง “ธรรมะ” ของทั้งฮินดูและพุทธ และเชื่อมโยงมายังแนวคิด “ธรรมะ” ที่ผสมทั้งของฮินดู และพุทธเข้าด้วยกันใน “พระธรรมศาสตร์ไทย”

มานวธรรมศาสตร์ หรือมนูธรรมศาสตร์

ในประเทศอินเดียสมัยโบราณใช้คัมภีร์พระธรรมศาสตร์เป็นตำราหลักในการกำหนด มาตรฐานทางจริยธรรมตามหลักการของศาสนาฮินดู และมาตรการทางนิติศาสตร์ คัมภีร์พระ ธรรมศาสตร์เป็นภาษาสันสกฤตมีอยู่ด้วยกันหลายสำนวน สำนวนที่ได้รับการยอมรับนับถือและ แพร่หลายมากที่สุด คือ มานวธรรมศาสตร์ หรือ มนูธรรมศาสตร์ (Verma, 1988, p. 13)

มานวธรรมศาสตร์ หรือมนูธรรมศาสตร์ หมายถึง ธรรมศาสตร์ของพระมนู

ธรรมศาสตร์ มาจากคำว่า “ธรรมะ” กับ “ศาสตร์” คำว่า “ธรรมะ” ในคำว่า ธรรมศาสตร์นี้หมายถึง “หน้าที่” คำว่า “ศาสตร์” หมายถึง “วิชาความรู้” ธรรมศาสตร์จึงหมายถึง วิชาว่าด้วยความรู้เฉพาะเรื่องหน้าที่

คำว่า “มนู” ในภาษาสันสกฤตเป็น มนุ (มะนุ) มาจากธาตุ (รากคำ) ว่า มนุ (มัน) แปลว่า คิด เต็มปัจจัย “อุ” เป็น มนุ แปลว่า การคิด ความฉลาด สัตว์ที่คิดได้ ซึ่งหมายถึง มนุษย์

เมื่อใช้เป็นชื่อ พระมนู หรือ มนุ หมายถึง ผู้เป็นตัวแทนของมนุษย์ และเป็นบิดาของมนุษยชาติ ผู้ให้กฎหมายคนแรก ในตำนานของอินเดียโบราณ ลูกหลานของพระมนูเรียกว่า “มานวะ” (มานะวาท) หรือ “มนุษย์ะ” (Sharma, 1980, p. 12)

นักวิชาการหลายท่านมีความเห็นว่า ฤๅษีฤคคฺงจะเป็นผู้รวบรวมกฎหมายทั้งหลายที่มีอยู่แล้วพร้อมด้วยข้อสังเกตต่างๆ แล้วใช้ ชื่อพระมนูผู้ให้กฎหมายแก่มนุษย์คนแรกในตำนาน เพื่อให้เป็นพระธรรมศาสตร์ที่ไม่ขึ้นกับสำนักพระธรรมสูตรสำนักใดโดยเฉพาะ (Lingat, 1973, pp. 90-91; Sharma, 1980, pp. 13-14) แต่บางท่านเห็นว่า เนื่องจากอิทธิพลของศาสนาพุทธกับศาสนาเชนได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อวรรณศาสตร์ธรรม (วรรณะ + อาศรม = ระบบวรรณะทั้งสี่และขั้นตอนชีวิตทั้งสี่) และพิธีกรรมที่สืบทอดมาจากยุคพระเวท บุคคลผู้หนึ่งชื่อ สุมะติ ภาวคะวะ จึงได้สร้างผลงานเรื่อง “ธรรมะ” โดยอาศัยคำสอนของพระเวท ในสมัยรัชกาลราชวงศ์ศุงคะ ประมาณพุทธศตวรรษที่ 8 และเขาได้ใช้ชื่อพระมนูเป็นผู้รจนา เพื่อให้เป็นที่เชื่อถือ (Banerjee, 1980, p. 15)

แนวคิดเรื่อง “ธรรมะ” ของฮินดู

ในอินเดียสมัยโบราณใช้แนวคิดเรื่อง “ธรม” (ธรมะ ของไทยเขียนว่า ธรรมะ) ในการเขียนกฎหมายขึ้นมา คำว่า “ธรรมะ” นี้ไม่สามารถให้คำนิยามที่แน่นอนเพียงอันเดียวได้ เนื่องจากถูกใช้ในความหมายที่แตกต่างกันอย่างมากมาย

โดยทั่วไป “ธรรมะ” มีความหมายตามธาตุของคำนี้คือ “ธฤ” (ธรี) ซึ่งหมายถึง การบำรุง รักษา คำจุน หรือสนับสนุน (Kane, 1968, p. 1) ธรรมะเป็นสิ่งที่มั่นคงและยั่งยืน คำจุนและบำรุงรักษา

เมื่อใช้กับจักรวาล “ธรรมะ” หมายถึง กฎนิรันดรที่บำรุงรักษาโลก ชาวอินเดียโบราณเชื่อว่าโลกดำเนินไปตามกฎระเบียบบางอย่างที่ยั่งยืนและบำรุงรักษาโลกไว้ กฎระเบียบนี้เป็นหลักที่มีอยู่ในธรรมชาติของสิ่งต่างๆ และมีเทพทั้งหลายเป็นผู้พิทักษ์ “ธรรมะ” ดังนั้นหากมนุษย์ประพฤติตนให้สอดคล้องกับระเบียบของจักรวาลแล้ว สิ่งต่างๆ ก็จะได้รับผลที่ดีในโลกหน้าที่เขาจะต้องกลับมาเกิดใหม่อีก หากเขาปฏิบัติตรงกันข้ามกับ “ธรรมะ” ก็จะเป็น “อธรรมะ” และจะได้รับผลร้ายในโลกหน้า

ในแง่จิตใจ “ธรรมะ” หมายถึง “พันธะ” ที่ผูกพันทุกคนที่ต้องการให้การกระทำของเขา มีผล ยอมอยู่ภายใต้กฎเหล่านี้ ซึ่งครอบ บครองจักรวาลและจะนำทางชีวิตของเขาไปอย่างมั่นคง พันธะนั้นจึงเป็นหน้าที่ของเขา ฉะนั้น “ธรรมะ” จึงหมายถึง หน้าที่ทั้งหมดซึ่งทุกคนมีอยู่ตามฐานะ ซึ่งแบ่งออกตามวรรณะของตนเอง และขั้นตอนของชีวิตซึ่งแบ่งตามอาศรมที่เขาเข้าเป็นอยู่ ที่เขาจะต้องปฏิบัติตาม หากเขาต้องการผลดีต่อชีวิตในโลกหน้า (Lingat, 1973, p. 4)

ในศาสนาฮินดูแบ่งคนในสังคมออกเป็น 4 ชั้น (วรรณะ) ตามหน้าที่ในสังคม คือ

- (1) พราหมณ์ มีหน้าที่สั่งสอนและประกอบพิธีกรรมทางศาสนาให้กับคนในสังคม
- (2) กษัตริย์ มีหน้าที่ใช้กำลังเพื่อปกป้องและจัดการปกครองที่ดีให้สังคม
- (3) แพศย์ (สันสกฤตใช้ ไวศยะ) มีหน้าที่ทำการผลิตเพื่อความมั่งคั่งของสังคม และ
- (4) ศูทร มีหน้าที่บริการให้ความช่วยเหลือกับวรรณะทั้ง 3 ข้างต้น

นอกจากนี้ยังแบ่งขั้นตอนของชีวิตออกเป็น 4 ช่วง (อาศรม) คือ

- (1) พรหมจารี (นักศึกษา) มีหน้าที่เรียนรู้ศาสนาฮินดู
- (2) คฤหัสถ์ (ผู้ครองเรือน) มีหน้าที่สร้างครอบครัวและเป็นที่พึ่งของผู้คนในชั้นอื่นๆ

ทั้งหมด

- (3) วานปรสถ์ (ผู้อยู่ป่า) มีหน้าที่ปลีกตัวออกจากสังคมเพื่อแสวงหาสัจธรรม และ
- (4) สันन्याสี (นักพรต) มีหน้าที่อุทิศตนเพื่อศาสนา (Lingat, 1973, pp. 45-47)

หลักการผลกรรมและการเวียนว่ายตายเกิดเป็นความเชื่อทางศาสนาของฮินดู การปฏิบัติตาม “ธรรมะ” เป็นเรื่องของศาสนาต่างๆ กับเป็นเรื่องของสังคม “ธรรมะ” ให้เหตุผลที่จะกระทำและเพื่อทำหน้าที่และบทบาทของตนเองในสังคมให้สมบูรณ์ ผลของการกระทำตามหน้าที่คือความมีศีลธรรมของตนเองที่จะได้รับผลดีตามหลักศาสนา เหนือกว่านั้นคือ เป้าหมาย สูงสุดของ “ธรรมะ” คือ การบำเพ็ญเพียรเพื่อความหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในขั้นตอนสุดท้ายของชีวิต

ดังนั้นเนื้อหาของพระธรรมศาสตร์ฮินดู จึงแบ่งเป็น (1) กำเนิดจักรวาล (2) แหล่งที่มาของธรรมะ (3) หน้าที่ของวรรณะทั้งสี่ คือ พราหมณ์, กษัตริย์, แพศย์, และศูทร (รับใช้วรรณะอื่นๆ) (4) ขั้นตอนของชีวิต 4 ช่วง คือ พรหมจารี, คฤหัสถ์ (รวมทั้งพราหมณ์และผู้หญิง), วานปรสถ์, และ สันนยาสี (5) การตัดสินคิดีความและกฎหมาย 18 หมวด (อยู่ในส่วนหน้าที่ของกษัตริย์) (6) การล้างบาป (7) การตัดสินปัญหา (8) ผลกรรม การเวียนว่ายตายเกิด (9) การเข้าถึงพรหมัน (ปภัสสร, 2539, น. 29)

คดีความ 18 หมวด (หัวข้อ) ประกอบด้วย (1) การไม่ชำระหนี้ (2) การฝากทรัพย์และค่าประกัน (3) การขายของของผู้อื่น (4) หนี้ส่วน (5) การเรียกของที่ให้แล้วคืน (6) การไม่จ่ายเงินค่าจ้าง (7) การไม่ปฏิบัติตามสัญญา (8) การเพิกถอนการซื้อขาย (9) ข้อโต้แย้งระหว่างเจ้าของสัตว์และผู้เลี้ยงสัตว์ (10) ข้อโต้แย้งเรื่องเขตแดน (11) การหมิ่นประมาท (12) การทำร้ายร่างกาย (13) การลักทรัพย์ (14) การชิงทรัพย์และใช้กำลัง (15) การเป็นขู้ (16) หน้าที่และสิทธิระหว่างผัวเมีย (17) การแบ่งมรดก (18) การพนันและขันต่อ (ปภัสสร, 2539, น. 30-31)

สรุปได้ว่า “ธรรมะ” ของฮินดู คือ (1) กฎระเบียบของจักรวาลที่มนุษย์ต้องปฏิบัติตาม (2) หน้าที่ตามวรรณะในสังคม และตามขั้นตอนช่วงชีวิตแต่ละวัย เพื่อมุ่งสู่ความดีที่จะได้รับผลในโลกหน้า และเพื่อการเข้าถึงพรหมันสู่ความหลุดพ้นจา กการเวียนว่ายตายเกิด พระธรรมศาสตร์จึงเป็นกฎหมายที่กษัตริย์ใช้เพื่อควบคุมให้ทุกคนปฏิบัติหน้าที่ของตนได้อย่างถูกต้อง อันตราขึ้นโดยพรหมณ์ตามหลักของ “ธรรมะ” ซึ่งเป็นหน้าที่ของกษัตริย์ที่จะต้องรักษา “ธรรมะ” ไว้

แหล่งที่มาของ “ธรรมะ” ของฮินดู

“ธรรมะ” ของฮินดูมีแหล่งที่มา 3 แหล่งคือ พระเวท ประเพณี และธรรมเนียมที่ดี (Lingat, 1973, pp. 7-17)

(1) **พระเวท** เป็นคัมภีร์พิธีกรรมทางศาสนาของฮินดู ประกอบด้วย ฤคเวท สามเวท และยชุรเวท บางครั้งจึงเรียกรวมกันว่า ไตรเวท แต่ชาวฮินดูถือว่าความรู้ทั้งหมดมาจากพระเวท ซึ่งเป็นตัวความรู้ คำว่า “พระเวท” ในความหมายนี้ จึงมิได้หมายถึงคัมภีร์พระเวทโดยตรง แต่หมายถึงความรู้ทั้งหมด ทั้งทางศาสนาและศีลธรรม ไม่ว่าจะเปิดเผยมาแล้วหรือไม่ ความรู้อันเป็นสังกรรมเหล่านี้มีอยู่ด้วยตนเองและมีอยู่เสมอมา พระผู้เป็นเจ้าได้เปิดเผยสังกรรมเหล่านี้ให้กับผู้ที่ถูกเลือกแล้ว (ฤชี) และเรียกว่า “ศรุติ” (ศรุติ) แปลว่า สิ่งที่ได้ฟังมา แต่บางส่วนเท่านั้นที่มนุษย์จะเข้าใจและจดจำได้ ดังนั้นพระเวทจึงเป็นตัวแทนความรู้ทั้งหมด

(2) **ประเพณี** คือ สมฤติ (สมฤติ) แปลว่า สิ่งที่ได้จำมา เป็นความรู้ประเพณีที่ได้จดจำและถ่ายทอดกันมา ในความหมายที่กว้างที่สุด หมายถึง วรรณกรรมศักดิ์สิทธิ์ทั้งหมด ได้แก่ เวททางคะทั้งหก มหากาพย์ (มหาภารตะและรามายณะ) และปุราณะ ในเวททางคะ (สิ่งที่จำมาจากพระเวท) ที่หกคือ กลุป (กัลปะ) เป็นเรื่องพิธีกรรมที่ต้องปฏิบัติในการบูชาฤ และกัลปะประเภทที่สามคือ ธรรมสูตร เป็น เรื่องหน้าที่และสิทธิพิเศษต่างๆ ที่สมาชิกชุมชนชาวอารยะ (Aryan) มีอยู่นอกจากนี้กัลปะประเภทที่สองคือ คฤหยสูตร (ครีหยะสูตร) มีบางส่วนเกี่ยวกับ “ธรรมะ” เรื่องกฎระเบียบความประพฤติ หน้าที่ทางศีลธรรม หรือสิทธิและพันธะต่างๆ

หลังยุคพระเวท พรหมณ์ได้รับการยกย่อง ให้มีฐานะสูงเหนือชนชั้นอื่นทั้งหมด ทำหน้าที่เป็นครูผู้สอนและต้องแต่งคู่มือต่างๆ ซึ่งคำสอนจะถูกสรุปย่อลงมาอยู่ในรูปของ “สูตร” (สูตร) เพื่อการท่องจำ และอาจารย์จะอธิบายให้ศิษย์ฟังอย่างละเอียด นอกจากนี้พรหมณ์มักจะถูกขอร้องให้ทำหน้าที่ชี้ขาดและแนะนำการใช้กฎระเบียบที่ถูกต้อง ในราชสำนักพรหมณ์ยังเป็นผู้รับฟังคำสารภาพบาป ที่ปรึกษา และผู้พิพากษา จึงเป็นผลให้พัฒนาวรรณกรรมรูปเดียวกับ “สูตร” แต่เป็นเรื่อง “ธรรมะ” โดยเฉพาะ นั่นคือ ธรรมสูตร เพื่อมุ่งสอนอาจารย์ หรือชนบทรหมเนียมทางศาสนา แก่สมาชิกของสามวรรณะแรก

ต่อมาเมื่อ “ธรรมะ” เป็นเรื่องที่ต้องศึกษากันเป็นการเฉพาะ โดยเริ่มกันในสำนักเรียนที่ไม่สังกัดพระเวทสำนักใดโดยเฉพาะ “ธรรมศาสตร์” จึงเกิดขึ้นมาเป็นแขนงวิชาที่เป็นเรื่องของ “ธรรมะ” เพียงอย่างเดียว กฎระเบียบความประพฤติต่างๆ เป็นระบบมากกว่าในธรรมสูตร ให้รายละเอียดคำแนะนำแก่พระราชานในการทำหน้าที่บริหารอาณาจักรและวิธีพิจารณาคดีธรรมศาสตร์และธรรมสูตรนี้แหละที่เป็นประเพณี (สมฤติ) ที่เป็นแหล่งที่มาของ “ธรรมะ” เป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นจึงเรียก มานวธรรมศาสตร์ หรือมนุธรรมศาสตร์ อีกอย่างหนึ่งว่า มนุสมฤติ

(3) **ธรรมนิยมที่ดี** หมายถึง วิถีชีวิตของคนดี คือ สททวาร (สะททวาระ) ผู้มุ่งสู่การบรรลุคุณธรรมทางวิญญาณ ที่ปฏิบัติและสืบทอดจากรุ่นหนึ่งสู่อีกหนึ่งโดย ศิษฏ (ศิษฏะ) ผู้ที่ได้รับการสั่งสอนและทรงคุณธรรม

ที่ประชุม ปรัชญ (ปรัชญ) เป็นผู้ตัดสินว่าการปฏิบัติใดถูกต้องตามธรรมนิยมของผู้ดี ซึ่งมีสมาชิก 10 คน ประกอบด้วย (1-3) ผู้ชำนาญพระเวทแต่ละเวทสามคน, (4) นักตรรกศาสตร์หนึ่ง, (5) มีมาสก (มีมาสกะ = นักวิเคราะห์ความหมายตามวิธีการของมีมาสก) หนึ่ง, (6) นักนิรุกติศาสตร์หนึ่ง, (7) ผู้รู้ตำราเกี่ยวกับ “ธรรมะ” (ธรรมศาสตร์ = ธรรมศาสตร์), และ (8-10) ตัวแทนของสามชั้นตอนแรกของชีวิตฮินดู (พรหมจารี, คฤหัสถ์ วานปรสธ) โดยพื้นฐานแล้วจำนวนองค์ประกอบของที่ประชุมมีความสำคัญน้อยกว่าคุณภาพของสมาชิก พรหมณ์เพียงหนึ่งคนที่ได้เรียนรู้พระเวทและรู้กันทั่วไปว่าเป็นผู้มี “ธรรมะ” ก็เป็นผู้ตัดสินได้ และในยุคหลังเมื่อบรรดาศิษฏะได้รวบรวมธรรมนิยมที่ดีออกมาเป็น “ธรรมศาสตร์” ปรัชญก็มีหน้าที่ตัดสินเฉพาะกรณีและโดยเฉพาะปัญหาการลงโทษ

คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ของฮินดูจึงเป็นทั้งคู่มือการดำเนินชีวิตทางศาสนา แนวทางการปฏิบัติหน้าที่ในสังคม และกฎหมายที่ใช้บังคับคนในสังคมด้วย

แนวคิด “กฎหมาย” ในพระธรรมศาสตร์ฮินดู

เป้าหมายของพระธรรมศาสตร์คือ การสอนให้แต่ละคนปฏิบัติธรรมะ (หน้าที่) ให้ถูกต้องตามวรรณะ (ชนชั้น) และเหมาะสมตามขั้นตอนชีวิต (อาศรม) เพื่อจะได้สิ่งที่ดีในโลกหน้า โดยมีพรหมณ์เป็นผู้นำ ผู้ใดไม่ปฏิบัติตามธรรมะของตนเองอันประกอบด้วย พิธีกรรมต่างๆ ให้ถูกต้องบริสุทธิ์ ก็จะมีบาป และจะถูกลงโทษ ชั้นหนักคือขับออกจากวรรณะ หรือสังคม ตัดออกจากความเป็นสมาชิกของสังคมชาวอารยะ ต้องทำพิธีแก้บาปของตนเอง มิฉะนั้นจะถูกลงโทษในโลกหน้า การลงโทษที่รุนแรงที่สุดก็คือ ฆ่า จุดหมายสูงสุดคือการหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด (Lingat, 1973, pp. 52-55)

หน้าที่ของกษัตริย์ (ราชธรรม) ที่สำคัญสองประการคือ การปกป้องสมาชิกสังคมจากร้ายภายนอก และการรักษาความยุติธรรมเพื่อความสงบเรียบร้อยภายในสังคม กษัตริย์เป็นผู้รับใช้ธรรมะและเป็นผู้ช่วยของพรหมณ์ให้ทุกคนปฏิบัติตามธรรมะของตนเอง จัดการให้มีกิจการงโทษผู้ที่ละเมิดธรรมะตามการตัดสินของพรหมณ์ การตัดสินคดีความจึงผสมปนเปกันระหว่างศีลธรรมกับกฎหมาย (Lingat, 1973, pp. 65-68) เนื้อหาของกฎหมายส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ของคนในสังคม (กฎหมายเอกชน) ด้านการละเมิดต่อร่างกายและทรัพย์สิน (ความแพ่ง)

แนวคิดของกฎหมายในรูปของ “ธรรมะ” ซึ่งหมายถึงกฎจักรวาลอันศักดิ์สิทธิ์ที่สูงส่งนี้ คล้ายคลึงกับแนวคิดกฎหมายธรรมชาติ (jus nature หรือ jus naturale) ของโรมัน แต่กฎธรรมชาติของโรมันไม่ใช่กฎหมายลายลักษณ์อักษร มีอยู่แต่ในจิตใจของคนเท่านั้น ในขณะที่ความคิดเรื่องธรรมะของอินเดียได้พัฒนาไปเป็นวรรณกรรมที่ยิ่งใหญ่จนกฎหมายแท้ๆ เช่นกฎหมายจารีตประเพณีถูกทอดทิ้งอย่างสิ้นเชิง (แลงการ์ด, 2526, น. 35)

พระธรรมศาสตร์มอญ

อารยธรรมอินเดียเริ่มปรากฏขึ้นในเอเชียอาคเนย์ในพุทธศตวรรษที่ 7-8 จากการติดต่อค้าขายและการเผยแพร่ศาสนา จารี ภาษาสันสกฤตที่พบอยู่มากมายแสดงว่าวรรณกรรมของอินเดียแพร่หลายในบริเวณนี้ วรรณกรรมอินเดียโบราณที่มอญได้รับมีนิตานพื้นบ้านต่างๆ รามายณะ กามศาสตร์ ธรรมศาสตร์ ในระยะแรกได้รับมาโดยการท่องจำ เนื่องจากมอญประดิษฐ์ตัวอักษรของตนเองจากอักษรปัลลวะของอินเดียได้ได้ในพุทธศตวรรษที่ 11

ในแถบประเทศพม่าตอนใต้ปัจจุบัน มีหลักฐานทางโบราณคดีแสดงว่ากลุ่มชนที่ใช้ภาษามอญเริ่มตั้งบ้านเมืองเป็นอาณาจักรได้ครั้งแรกเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 11 (Nai Pan Hla, 1992b, p. 46) คือ อาณาจักรสะเทิม หรือสุธรรมวดี บริเวณปากอ่าวแม่น้ำสะโตง ตำนานมอญกล่าวว่าสร้างโดยพระเจ้าสีหราช (พระมหาชวง ฐู่เจริญ, 2527, น. 66) จนมาถึงสมัยพระเจ้ามธุระก็เสียเมืองสะเทิมแก่กษัตริย์พม่า พระเจ้าอินธรา (อนุรุทธะ) แห่งอาณาจักรพุกาม เมื่อราว พ.ศ. 1600 แต่อิทธิพลทางวัฒนธรรมของมอญก็ไม่สิ้นสุดลง กลับเป็นการย้ายศูนย์กลางความเจริญของวัฒนธรรมพุทธศาสนาที่ใช้ภาษาบาลีไปที่พุกาม อันเป็นช่วงที่กษัตริย์พม่าอาราธนาพระธรรมวิลาสพระสงฆ์ชาวมอญแต่งพระธรรมศาสตร์ภาษาบาลีขึ้นโดยเทียบจากฉบับภาษาสันสกฤต (แลงการ์ด, 2526, น. 39)

อาณาจักรพะโคเป็นอาณาจักรของมอญต่อจากสะเทิม ตั้งขึ้นโดยพระเจ้าสุมละ และพระอนุชาวิมลละ เมื่อ พ.ศ. 1368 อยู่เหนือเมืองสะเทิมขึ้นไป บริเวณด้านตรงข้ามของปากแม่น้ำสะโตง ต่อมาอีก 260 ปีจึงเสียแก่อาณาจักรพุกาม ชาวมอญชื่อมะกะโทได้ตั้งอาณาจักรเมาะตะมะ

ขึ้น อยู่ใต้เมืองสะเทิมลงไปบริเวณปากแม่น้ำสาละวิน ทรงพระนามว่าพระเจ้าฟ้ารั่ว เมื่อ พ .ศ. 1830 ต่อมา พระองค์ทรงให้รวบรวมคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ขึ้นมาฉบับหนึ่ง

ต่อมา พญาอู่ได้ทรงย้ายราชธานีจาเมืองเมาะตะมะ มาสร้างเมืองพะโคขึ้นมาใหม่ เมื่อ พ.ศ. 1912 จากนั้นมาจึงชื่อเรียกว่า กรุงหงสาวดี (Aung Thaw, n.d., p. 104) และรุ่งเรืองที่สุดในสมัยพระเจ้าธรรมเจดีย์ (พ.ศ. 2015 ถึง พ.ศ. 2035) ต่อมาก็เสียกรุงหงสาวดีแก่พม่าอีกครั้ง ครั้งเป็นเวลา 11 ปี และ 189 ปี จนถึงพญาทะละเสียงกรุงหงสาวดีครั้งสุดท้ายแก่พระเจ้าอลองพญา กษัตริย์พม่าแห่งอาณาจักรตองอู ใน พ.ศ. 2300

หลังจากพม่ายึดกรุงหงสาวดีได้จากมอญก็ได้แปลคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ของมอญ เป็นภาษาพม่า และพัฒนาวรรณกรรมพระธรรมศาสตร์ภาษาพม่าของตนเองขึ้นมามากมาย ในสมัยที่อังกฤษปกครองพม่า ได้เรียกพระธรรมศาสตร์ของพม่าซึ่งแต่เดิมได้รับมาจากมอญว่าเป็น “กฎหมายพุทธ” (Buddhist Law) และเรียกพระมนุธรรมศาสตร์ฉบับสันสกฤตซึ่งเป็นต้นเค้าเดิมของพระธรรมศาสตร์มอญว่าเป็น “กฎหมายฮินดู” (Hindu Law) (ปภัสสร, 2539, น. 1)

พระธรรมศาสตร์มอญที่ตกทอดมาถึงปัจจุบันมีหลักฐานเป็นภาษามอญมีอยู่ 4 ฉบับด้วยกัน คือ

1. **พระธรรมศาสตร์มอญฉบับฤษิมนู (Dhammasat Manu Rasi) หรือพระธรรมศาสตร์มอญฉบับดั้งเดิม** นายปัน ฮละ (Nai Pan Hla) นักวิชาการมอญจากพม่า ผู้รวบรวมคัมภีร์พระธรรมศาสตร์มอญ 11 ฉบับที่มีอยู่ในประเทศพม่าและประเทศไทย มีความเห็นว่าเป็นฉบับนี้เป็นฉบับที่เก่าที่สุด โดยเสนอข้อบ่งชี้ 3 ประเด็นด้วยกันคือ (1) ระบุว่าพระมนูเป็นฤๅษีซึ่งมีอยู่ตั้งแต่ตั้งโลกขึ้นมา เหมือนกับฉบับภาษาสันสกฤต ต่างจากฉบับพม่าที่ระบุว่าพระมนูเป็นอำมาตย์ของพระเจ้าสมมุติราช และเรียกเป็นมโนสารเหมือนกับฉบับภาษาพม่า ซึ่งมีความเก่าแก่น้อยกว่า (2) คำภาษามอญ “ระสิ” (ฤๅษี) ที่ใช้ในต้นฉบับนี้เป็นคำยืมมาจากภาษาสันสกฤตเหมือนกับที่ใช้ในจารึกภาษามอญโบราณ ซึ่งในภาษามอญปัจจุบัน ใช้คำที่มาจากภาษาบาลีว่า “อิสิ” (3) ขนาดของตัวอักษรที่อยู่บนกำแพงจักรวาลเท่ากับลูกวัว ในขณะที่ฉบับภาษาพม่าจะมีขนาดเท่าช้าง ทั้งสามจุดนี้แสดงว่าไม่ได้คัดลอกมาจากฉบับภาษาพม่า (Nai Pan Hla, 1992, p. xxxv) เหมือนกับฉบับอื่นๆ ซึ่งส่วนใหญ่จะแปลมาจากฉบับภาษาพม่า กลับมาเป็นภาษามอญเนื่องจากฉบับเดิมของมอญถูกทำลายไปในสงครามกับพม่า ประมาณเบื้องต้นว่าน่าจะแต่งขึ้นเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 15-17 (ปภัสสร, 2539, น. 26)

2. **พระธรรมศาสตร์มอญฉบับพระธรรมวิลาส (Dhammavilasa Dhammasat)** พระเจ้านรปติสิทถุ กษัตริย์พม่าแห่งพุกามได้ทรงอา ราชนาพระเถระธรรมวิลาสรจนาคัมภีร์พระ

ธรรมศาสตร์เป็นภาษาบาลี โดยอาศัยคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ของมอญฉบับดั้งเดิม (แต่อาจจะไม่ใช่ฉบับตามข้อ 1. ข้างต้นโดยตรง) ในราว พ.ศ. 1717 ต่อมาจึงแปลเป็นภาษามอญและพม่า (Nai Pan Hla, 1991, p. 10) ต้นฉบับปัจจุบันมีอยู่เป็นภาษาพม่า มอญ และอาร์กัน (Huxley, 1996b, p. 85)

3. พระธรรมศาสตร์มอญฉบับพระเจ้าฟ้ารั่ว (Wagaru Dhammasat) ได้ถูกรวบรวมขึ้นตามคำบัญชาของพระเจ้าฟ้ารั่ว (หรือมะกะโท พม่าเรียกว่า วาการู) กษัตริย์มอญแห่งอาณาจักรเมาะตะมะ เมื่อราวปี พ.ศ. 1817 พระพุทธโฆสะชาวมอญได้แปลเป็นภาษาพม่าเมื่อพุทธศตวรรษที่ 20

4. พระธรรมศาสตร์มอญฉบับเส้นทอง (Pnon Thaw or Golden Line Dhammasat) เป็นพระธรรมศาสตร์มอญที่พบมากที่สุดทั้งในประเทศพม่าและไทย แม้ว่านายปิ่นฮละ จะมีความเห็นว่าเป็นพระธรรมศาสตร์พม่า เพราะมีต้นฉบับภาษามอญที่ระบุว่าแปลมาจากภาษาพม่า (Nai Pan Hla, 1992, p. xxiii) แต่ แอนดรู ฮักซลีย์ (Andrew Huxley) ก็ยังไม่ลงความเห็นว่าเป็นของพม่า เพราะยังไม่พบว่ามีเนื้อหาคล้ายคลึงกับฉบับพม่าต่างๆ ที่มีอยู่ในปัจจุบัน นอกจากนี้ยังมีหลักฐานว่าคุณพ่อวินเซนโซ ซานเจอร์มานโน (Father Vincenzo Sangermano) นักบวชชาวอิตาลีผู้อาศัยอยู่ในพม่าระหว่าง พ.ศ. 2326-2349 ได้ศึกษาพระธรรมศาสตร์ฉบับนี้ในเมืองย่างกุ้งซึ่งเป็นเมืองศูนย์กลางของมอญแห่งหนึ่งในอาณาจักรมอญแห่งกรุงหงสาวดีก่อนจะเสียชีวิตใน พ.ศ. 2300 (Huxley, 1996b, p. 97)

พระธรรมศาสตร์มอญฉบับดั้งเดิม (ปกัสสร, 2539, น. 101-132) มีเนื้อหาหลักประกอบด้วย

(1) ความเป็นมาของกษัตริย์ (มหาสมันตะ = สมมุติราชา) (2) ความเป็นมาของฤๅษีมุนีและพระธรรมศาสตร์ (3) หน้าที่ของกษัตริย์ (4) กฎหมายที่กษัตริย์ใช้ตัดสินคดีความ แบ่งเป็น 18 หมวด (5) กระบวนการและวิธีการพิจารณาคดี การลงโทษ การบังคับให้รับโทษ

หัวข้อกฎหมาย 18 หมวด แต่มีรายชื่อหัวข้อจริงเพียง 14 หมวด คือ (1) การให้ 3 ประการ (2) เมีย 4 ประเภท (3) ทาส 7 ประเภท (4) ลูก 12 ประเภท (5) การแบ่งมรดก 7 ประการ (6) เจ้าสาว 4 ประเภท (7) การซื้อขาย (8) การเป็นขู้ (9) การทำร้ายร่างกาย (10) คดีที่เกิดจากปาก (11) สิ่งที่ต้องทำถ้าไม่ทำตามจะลงโทษตามที่กษัตริย์ตัดสินให้ (12) การจ้าง (13) การรับ (14) การใช้หนี้ หนี้ 6 ประการ

กระบวนการและวิธีพิจารณาคดี ประกอบด้วย (1) อดี 4 ประการของตุลาการ (2) พยาน 34 ประเภท (3) ผู้พิพากษา 4 ประเภท (4) หลักการพิจารณาคดี 4 ประการ (5) การจับกุม การปล่อย และการลงโทษ

คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นั้น ชั้นแรก จะเริ่มจากการแต่งเป็น ภาษาบาลีล้วนๆ เพื่อแสดงว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหมือนกันกับคัมภีร์ทางศาสนา คือพระไตรปิฎกบาลี ต่อมาชั้นที่สอง จะแปลออกมาเป็นภาษาท้องถิ่นใน รูปแบบนิสสยะ คือยกศัพท์แปล จะเริ่มด้วย คาถาภาษาบาลี แล้วยกข้อความภาษาบาลีมาแปลทีละคำ หรือวลี ไปจนจบข้อความของคาถา ภาษาบาลี มีคำอธิบายด้วยภาษาท้องถิ่นต่อท้าย (Huxley, 1996a, p. 13)

พระธรรมศาสตร์มอญได้นำเอาพระมนูธรรมศาสตร์ของฮินดูมาเป็นแบบอย่าง แต่ได้ ตัดบทบัญญัติทุกอย่างที่เกี่ยวกับศาสนาฮินดูออก เนื่องจากต้องการนำมาใช้กับชาวพุทธ และหยิบ ยืมมาแต่เฉพาะบทบัญญัติที่เกี่ยวกับการพิจารณาคดีอย่างเป็นธรรม พระมนูธรรมศาสตร์ฉบับ มอญจึงสั้นกว่าฉบับสันสกฤตมาก และมีหัวข้อกฎหมาย 18 หมวดเหมือนกัน แต่เนื้อหาของ บทบัญญัติในแต่ละหมวดไม่ได้นำมาจากฉบับสันสกฤตโดยตลอด มีกฏจารีตประเพณีของมอญมา เป็นหลักทั่วไป นับว่าเป็นการตัดฐานทางศาสนาออกไปโดยสิ้นเชิงและเป็นกฎหมายของฆราวาส อย่างสมบูรณ์ แม้ว่าผู้ประพันธ์ส่วนใหญ่ต่างก็เป็นพระสงฆ์ในพุทธศาสนา แต่ก็ไม่ได้แสดงให้เห็น ถึงอิทธิพลของพระไตรปิฎกอย่างชัดเจน มักจะใช้วิธีที่แบบเนียน เช่น อดี 4 ประการของผู้ พิพากษาก็เหมือนกับอดี 4 ในสุดตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต

วรรณกรรมราชศาสตร์

อิทธิพลของพุทธศาสนาในกฎหมายพระธรรมศาสตร์ของมอญและพม่า นั้นมี วรรณกรรมกฎหมายอีกแขนงหนึ่งหนุนช่วยอยู่อย่างมากคือ “ราชศาสตร์” ซึ่งกล่าวถึงศิลปะของ การปกครอง และโดยเฉพาะอย่างยิ่งการวินิจฉัยคดีความต่างๆ จึงต่างกับพระธรรมศาสตร์ เพราะ มุ่งอธิบายกฎหมายที่นำมาปฏิบัติ ราชศาสตร์แสดงวิธีการที่กษัตริย์ผู้ปรีชาสามารถจะจัดความ ยุ่งยากซับซ้อนของคดีความต่างๆ ได้อย่างไร ดังนั้นจึงเป็นส่วนหนึ่งของพระธรรมศาสตร์ (แลงการ์ด, 2526, น. 49) และจะพบว่าต้นฉบับพระธรรมศาสตร์ของมอญและพม่า นั้นมักจะมีราชศาสตร์ ประกอบอยู่ส่วนหลังด้วย

วรรณกรรมราชศาสตร์เหล่านี้ในพม่ามีจำนวนมากมาย มีเป็นจำนวนมากที่เป็น วรรณคดีแท้ๆ ที่เขียนขึ้นเพื่อความเพลิดเพลินมากกว่าจะใช้ปฏิบัติตามได้จริง บางอันก็เป็นเรื่อง สอนใจและใส่ชื่อเรื่องว่า วิทูร หรือมโหสถ ตามชื่อพระโพธิสัตว์ในชาดกต่างๆ แต่บางอันก็เป็นงาน ที่มีสาระ เขียนขึ้นเพื่อช่วยในการตีความกฎหมาย อย่างเช่น มหาราชศาสตร์ ซึ่งแต่งขึ้นโดย

อำมาตย์แกงซา ในสมัยพระเจ้าสุวณฺณ ผู้ประพันธ์ใช้ชื่อว่า มนุ ได้ให้คำวินิจฉัยไว้ในรูปปลุจฉาวิธานา ที่พระเจ้าสมมุติราชทรงไต่ถามในประเด็นที่พระธรรมศาสตร์ไม่บัญญัติไว้ หรือบัญญัติไว้ไม่ชัดเจน เนื่องจากมีอิสระมากกว่าการประพันธ์พระธรรมศาสตร์ ราชศาสตร์จึงไม่รีรอที่จะนำเอา พระไตรปิฎกโดยเฉพาะพระวินัย มาสนับสนุนข้อโต้แย้ง หรือ อหาแหล่งอ้างอิงให้กับกฎเกณฑ์ใหม่ๆ ที่เสนอให้ ซึ่งที่จริงแล้วก็เอามาจากจารีตประเพณีที่ปรารถนาจะสนับสนุนอยู่แล้ว แต่พยายามทำให้ชอบธรรมและยกฐานะให้เป็นกฎหมาย จึงอ้างแหล่งที่ใช้กันอยู่ในพระไตรปิฎกมาสนับสนุน (แลงการ์ด, 2526, น. 51) วรรณกรรมราชศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานของอำมาตย์แกงซา มีอิทธิพลอย่างลึกซึ้งต่อวรรณกรรมกฎหมายของพม่าต่อๆ มา ชักจูงให้ผู้รวบรวมพระธรรมศาสตร์ ไปหยิบยืมแหล่งอ้างอิงจากพุทธศาสนาได้อย่างเสรีและเปิดเผยมากขึ้น นำมาสนับสนุนเพื่อจำกัด ให้นักษัตริย์กระทำการภายใต้ข้อบังคับของศาสนาและของพระธรรมศาสตร์ด้วย

แหล่งที่มาของพระธรรมศาสตร์มอญ

พระธรรมศาสตร์ยุคแรกๆ ที่ถูกเขียนขึ้นมาในดินแดนพม่าปัจจุบันได้รับอิทธิพลจาก

- (1) คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ภาษาสันสกฤตของศาสนาฮินดู
- (2) พระไตรปิฎกและอรรถกถาภาษาบาลี
- (3) ขนบธรรมเนียมท้องถิ่น

แหล่งที่มาทั้งสามนี้จะถูกรวบรวมเข้ามาด้วยกันเพื่อประกอบกันเป็นอันเดียวกัน ไม่ว่าจะ เป็นพระวินัย พระมนุธรรมศาสตร์ หรือสุภาสิตคำสอนต่างๆ หากกฎที่มาจากคัมภีร์พระมนุ ธรรมศาสตร์ของอินเดียขัดแย้งกับความเป็นจริงในท้องถิ่นก็ต้องถูกเปลี่ยนโดยทางอ้อม โดยยก เอานิทานชาดกเข้ามาเพื่อกำหนดขนบธรรมเนียมของท้องถิ่น นิทานชาดกสำหรับชาวบ้านเป็น แหล่งให้การศึกษาศีลธรรมสำคัญเท่ากับพระไตรปิฎก ขึ้นต่อไปก็คือ ดัดแปลงเรื่องเดิมโดยรักษาเค้าโครงเรื่องเดิมแต่เปลี่ยนตัวแสดงใหม่ (Huxley, 1996b, pp. 104-108)

แนวคิด “ธรรมะ” และ “กฎหมาย” ของพระธรรมศาสตร์มอญ

เพื่อให้พระมนุธรรมศาสตร์ของมอญคงความเป็นกฎหมายศักดิ์สิทธิ์เหมือนกับ “ธรรมะ” ของฮินดูจึงต้องมีการอ้างถึงพระมนุเหมือนกัน แต่มีที่มาต่างกัน พระมนุของสันสกฤตเป็น เทพเจ้ากำเนิดจากพระพรหม ได้รับการสั่งสอนพระธรรมศาสตร์จากพระพรหม แล้วพระมนุจึงได้ สอนให้กับฤๅษีอีกสิบองค์ และให้ฤๅษีภคคุสั่งสอน พระธรรมศาสตร์ให้แก่คนอื่น ๆ ส่วนพระมนุของ มอญเป็นฤๅษีอยู่ที่ป่าหิมพานต์ ต้องการให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข และพระราชาสัตถ์สันคัตติ อย่างยุติธรรม จึงได้เหาะไปยังกำแพงจักรวาล ท่องจำเอาพระธรรมศาสตร์ที่จารึกไว้ที่นั่นด้วยอักษร ตัวเท่าลูกวาลูมามายังโลกมนุษย์ (ปภัสสร, 2539, น. 46) ถวายแด่พระสมมุติราช ผู้เป็นพระโพธิสัตว์ ที่ได้รับเลือกจากประชาชนให้มาปกครองดูแลระดับข้อขัดแย้ง ให้สังคมมีความสุข เป็นผู้ที่ถูกสมมุติ

ขึ้นมาให้เป็นผู้เป็นใหญ่เหนือแผ่นดิน ตามความในอัครคัมภีร์ ปาฏิหาริศจก ที่สมณิกาย สุตตันตปิฎก ในแง่นี้ แนวคิด “ธรรมะ” ซึ่งเป็นกฎระเบียบของจักรวาลที่มนุษย์ต้องปฏิบัติตามก็ยังคงอยู่

แต่ “ธรรมะ” ที่หมายถึงหน้าที่ของคนในสังคม ได้ถูกเปลี่ยนมาเป็น “ธรรมะ” ของพระเจ้าสมมุติราชที่จะอำนวยความสะดวกให้ประชาชน ดังนั้นในสังคมชาวพุทธจึงเข้าใจคำว่า “ธรรมะ” หมายถึง ความยุติธรรม หรือความเป็นธรรม คำว่า “ธรรมศาสตร์” จึงหมายถึง วิชาที่หาด้วยความยุติธรรม หรือวิชาที่ทำให้เกิดความยุติธรรม ซึ่งก็คือวิชากฎหมายนั่นเอง ดังเช่นในยุคเริ่มแรกที่ได้ตั้งโรงเรียนกฎหมายแบบตะวันตกขึ้นในประเทศไทยนั้น ได้เรียกวิชาที่มีเนื้อหาเป็น “ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป” ว่า “วิชาธรรมศาสตร์” (หยุด แสงอุทัย, 2538, น. 3)

อย่างไรก็ตาม โดยที่พระธรรมศาสตร์มอญมีเนื้อหาหลักอยู่เพียง 2 กลุ่มคือ (1) ความเป็นมาและหน้าที่ของกษัตริย์ (2) ความเป็นมาของกฎหมายและบทบัญญัติต่างๆ รวมทั้งหน้าที่ของตุลาการ ดังนั้น “ธรรมะ” ที่หมายถึงความยุติธรรม จึงเป็นหน้าที่ของกษัตริย์ที่จะอำนวยความสะดวกให้กับราษฎร แนวคิด “ธรรมะ” ที่เป็นหน้าที่จึงยังคงมีอยู่แต่ลดลงมาจากหน้าที่ของชนทุกชั้นของทั้งสังคมเหลือเพียงของกษัตริย์เท่านั้น แต่ราษฎรก็มีหน้าที่สนับสนุนการทำหน้าที่ของกษัตริย์ เพราะกษัตริย์ทำหน้าที่รักษาความยุติธรรมเพื่อความสงบสุขของราษฎร

นอกจากนี้ หากพิจารณาองค์ประกอบแวดล้อมของพระเจ้าสมมุติราช จะพบแนวคิด “ธรรมะ” ของศาสนาพุทธสอดแทรกอยู่ ได้แก่ คำสั่งสอนของพระฤษีมนูให้พระเจ้าแผ่นดินรักษา ทศพิธราชธรรม ศิลแปด ศิลห้า เป็นประจำ ดำรงอยู่ในหลัก กธรรม (ปภัสสร, 2539, น. 104) และกล่าวถึง กษัตริย์ผู้ทรงธรรม (ปภัสสร, 2539, น. 126) ซึ่งหมายถึง “ธรรมราชา” ของชาวพุทธ ในเมื่อ กษัตริย์ปฏิบัติตนเป็นพุทธมามกะก็จะเป็นแบบอย่างให้ราษฎรปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนาด้วย ดังนั้น แนวคิด “ธรรมะ” ที่เพิ่มเข้ามาจึงเป็นธรรมะของพุทธศาสนา ซึ่งหลักธรรมที่เป็นกฎเกณฑ์พื้นฐานของศาสนาพุทธก็คือ กฎแห่งกรรม ดังนั้นกฎเกณฑ์ที่เป็นระเบียบของจักรวาลในพระธรรมศาสตร์ของชาวพุทธก็คือ หลักกรรม

โดยสรุป แนวคิด “ธรรมะ” ของพระธรรมศาสตร์มอญ (1) ยังคงความหมายกฎของจักรวาลที่ศักดิ์สิทธิ์ แต่หมายถึงกฎแห่ง กรรมในพุทธศาสนา อันเป็นหลักการที่มีอยู่แล้วในธรรมชาติ และไม่ใช่กฎที่บังคับให้ทุกคนต้องปฏิบัติตาม จึงไม่มีจุดมุ่งหมายในทางศาสนาโดยตรง (2) ความหมาย “หน้าที่” ของทุกคนในสังคม ถูกแทนที่ด้วยความหมาย “ความยุติธรรม” ซึ่งเป็นหน้าที่เฉพาะของกษัตริย์ที่จะอำนวยความสะดวกให้กับราษฎร

จากแนวคิด “ธรรมะ” ที่หมายถึง ความยุติธรรม ทำให้แนวคิด “กฎหมาย” ของวรรณกรรมพระธรรมศาสตร์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่แต่ขึ้นมาจึงเป็นเรื่องของการนำเอา

ชนบธรรมเนียมที่ปฏิบัติกันมาสรุปเป็นกฎเกณฑ์ที่จะใช้บังคับเพื่อตัดสินข้อขัดแย้งกันของประชาชนอย่างเป็นทางการ “กฎหมาย” จึงหมายถึง กฎเกณฑ์แห่งความเป็นธรรมของสังคม ซึ่งเป็นเรื่องของทางโลกโดยตรง ไม่มีจุดมุ่งหมายทางศาสนาที่ชัดเจนเหมือนกับคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ฉบับภาษาสันสกฤตของชาวฮินดู แต่แนวคิด “กฎหมาย” ที่เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์สูงส่ง แก้ไขไม่ได้ ก็ยังคงรักษาไว้

พระธรรมศาสตร์ไทย

เมื่อชาวไทยมาตั้งชุมชนในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในถิ่นฐานดั้งเดิมของชาวมอญโบราณคืออาณาจักรทวารวดี ก็คงจะได้ใช้พระธรรมศาสตร์ของมอญมาก่อนที่จะตั้งอาณาจักรของตนขึ้นมา เพราะมอญทวารวดีก็มีบทบาทสำคัญในการนำเอาอารยธรรมอินเดียและพุทธศาสนาเข้ามาเผยแพร่ในดินแดนประเทศไทยปัจจุบัน

จากหลักฐานจารึกกฎหมายลักษณะโจร พ.ศ. 1887 ในสมัยพญาเลอไท แห่งกรุงสุโขทัย ได้ระบุว่ากฎหมายนี้ตราขึ้นสอดคล้องกับราชศาสตร์และธรรมศาสตร์ แสดงถึงร่องรอยแนวคิดกฎหมายแบบมอญพม่า ที่ใช้ราชศาสตร์ประกอบกับธรรมศาสตร์ในการพิจารณาคดี นอกจากนี้ ประวัติศาสตร์มอญยังกล่าวว่าพระเจ้าฟ้ารั่ว กษัตริย์มอญแห่งอาณาจักรเมาะตะมะ ทรงมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติใกล้ชิดกับกษัตริย์สุโขทัย ดังนั้นพระธรรมศาสตร์ของมอญ โดยเฉพาะฉบับพระเจ้าฟ้ารั่วก็น่าจะเป็นที่รู้จักกันในกรุงสุโขทัย

น่าแปลกที่ ซีมอง เดอ ลาลูแบร์ (Simone de la Loubère) เอกอัครราชทูตฝรั่งเศสจากราชสำนักแวร์ซายส์ที่เข้าเฝ้าพระนารายณ์ เมื่อ พ.ศ. 2230 ไม่ได้กล่าวถึงพระธรรมศาสตร์ เมื่อได้บรรยายถึงกฎหมายลายลักษณ์อักษรของสยามว่ามี 3 เล่ม คือ (1) พระตำรา ระบุนาม ตำแหน่ง และหน้าที่ราชการของขุนนางทุกระดับ (พระอัยการตำแหน่งนาพลเรือนและทหาร) (2) พระธรรมนูญ รวบรวมกฎหมายและพระราชกฤษฎีกาของพระมหากษัตริย์ในอดีตเข้าไว้ (3) พระราชกำหนด รวบรวมกฎหมายและพระราชกฤษฎีกาครั้งแผ่นดินก่อน (เดอ ลาลูแบร์ , 2510, น. 362-363) อาจเป็นเพราะว่าพระธรรมศาสตร์ไม่ใช่กฎหมายทั่วไปที่ใช้กันอยู่เป็นประจำจึงไม่เป็นที่รู้จัก

กฎหมายจารีตประเพณีของไทยที่ตกทอดมาถึงปัจจุบันเป็นประมวลกฎหมายฉบับเดียวคือ กฎหมายตราสามดวง ประกอบด้วยธรรมศาสตร์กับราชศาสตร์ ซึ่งถูกรวบรวมขึ้นใน พ.ศ. 2347 สมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โดยรวบรวมบทบัญญัติทั้งหมดที่มีอยู่ในสมัยนั้น

เนื้อหาของกฎหมายตราสามดวงแบ่งออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ๆ คือ ส่วนที่เป็นพระธรรมศาสตร์ ซึ่งเป็นส่วนที่วางหลักทั่วไป เป็นหัวข้อประเภทกฎหมาย (มูลคดี) 39 หมวด มีลักษณะเป็นกฎหมายศักดิ์สิทธิ์ที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้ เช่นเดียวกับ “ธรรมะ” ในพระธรรมศาสตร์ของฮินดู อีกส่วนหนึ่งคือ สาขาคดี หรือราชศาสตร์ เป็นพระราชโองการและราชวินิจฉัยของกษัตริย์ในอดีตที่ผ่านการพิจารณาแล้วว่ายังมีคุณค่า รวบรวมมาเป็นกฎหมายเรียกว่า พระราชบัญญัติ พระราชกฤษฎีกา หรือพระราชกำหนด ในแง่กฎหมายในกฎหมายตราสามดวงจึงมีแหล่งที่มาศักดิ์สิทธิ์ในขณะเดียวกันก็เป็นกฎหมายที่ได้รับการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้สอดคล้องกับสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอยู่เสมอ เป็นการผสมผสานทั้งลักษณะที่ดีของฮินดูและจารีตประเพณีของไทยได้อย่างลงตัว ทั้งยังสอดคล้องกับแนวคิดของกฎหมายสมัยใหม่ รวมทั้งมีเนื้อหาที่ครอบคลุมกว้างขวางทั้งกฎหมายเอกชน (แพ่งและอาญา) และกฎหมายมหาชน (กฎหมายปกครอง วิธีพิจารณาคดี) ลักษณะผสมผสานของกฎหมายตราสามดวงนี้ใกล้เคียงกับแนวคิด “กฎหมายมนุษย์” (Lex Humana) ของนักบุญโทมัส อะไควนัส (Kasemsup, 1986, p. 281)

ราชศาสตร์ของไทยมีลักษณะตรงกับความหมายของชื่อมากกว่าของมอญพม่า เพราะเป็นราชวินิจฉัยของพระมหากษัตริย์โดยแท้ เป็นราชวินิจฉัยซึ่งมีแนวจากคำพิพากษาหรือพระบรมราชโองการก่อนๆ ที่มีประโยชน์ของบุพกษัตริย์ซึ่งทรงปกครองอย่างเป็นธรรม โดยไม่ได้แต่งขึ้นหรือยืมมาจากพระไตรปิฎก

วรรณกรรมราชศาสตร์ไทยนี้ คงรุ่งเรืองขึ้นพร้อมๆ กับวรรณกรรม ธรรมศาสตร์มานาน ก่อนที่จะมีการรวบรวมราชศาสตร์เข้ากับธรรมศาสตร์ ซึ่งคาดว่าจะอยู่ในระหว่างรัชสมัยของพระนเรศวร หรือพระเอกาทศรถ ในยุคนั้นกรุงหงสาวดีของมอญอยู่ภายใต้การปกครองของไทย (แสงกาต์, 2526, น. 61)

พระธรรมศาสตร์ของไทยแบ่งอรรถคดีออกเป็น 2 ประเภทคือ มูลคดี ซึ่งเป็นหลักเดิมจากพระมนูธรรมศาสตร์ ที่จะไม่มีการเปลี่ยนแปลง และ สาขาคดี ซึ่งเป็นสิ่งที่สืบต่อมาจากหลังเป็นพระบรมราชโองการและราชวินิจฉัยของพระมหากษัตริย์ในอดีต โดยใช้มูลคดีอ้างอิงให้สาขาคดีแตกแขนงออกไปได้มากมาย และเพิ่มปริมาณขึ้นไปทุกขณะที่พระมหากษัตริย์ ทรงพิจารณาพิพากษาคดีและทรงใช้พระราชอำนาจ

ดังนั้น แทนที่จะรวบรวมราชวินิจฉัยของบุพกษัตริย์ต่างๆ ไว้ในบันทึกต่างหาก เช่นในราชศาสตร์ของมอญพม่า พระมหากษัตริย์ไทยกลับทรงได้รับคำแนะนำให้ตรวจสอบว่าสอดคล้องกับพระธรรมศาสตร์หมวดไหนแล้วให้ร่างเป็นบทบัญญัติเป็นมาตราๆ แ ละใส่หัวเรื่องลักษณะให้ตรงกับพระธรรมศาสตร์หมวดนั้น ราชวินิจฉัยของพระมหากษัตริย์ต่างๆ ก็เลยกลายเป็นกฎหมาย

อันถาวร ไม่ใช่เพราะว่ามาจากกษัตริย์ แต่เพราะว่าเป็นอุทาหรณ์ของพระธรรมศาสตร์อันศักดิ์สิทธิ์
นั้น ตระลาการศาลสูง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพราหมณ์จะตรวจสอบพระราชกฤษฎีกา ซึ่งบุพกษัตริย์ได้
ทรงตราไว้ และให้บัญญัติเป็นมาตราซึ่งต้องได้รับพระบรมราชานุญาตก่อนรวมไว้ในสาขาคดีต่อไป

เมื่อเวลาผ่านไปจึงได้มีการรวบรวมกฎหมายและชำระสะสางเป็นช่วงๆ หลังการขึ้น
ครองราชย์ของกษัตริย์พระองค์ใหม่ บทบัญญัติที่ล้าสมัยจะถูกตัดออกไป เอาบทบัญญัติใหม่เข้ามา
มาใส่แทน ปะปนกับบทบัญญัติที่มีอยู่ก่อน ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของระบบกฎหมายเดิมของไทย ทำ
ให้พระธรรมศาสตร์ไทยซึ่งมีฐานะเป็นประมวลกฎหมายของไทยแตกต่างจากพระธรรมศาสตร์ของ
มอญพม่ามาก ไม่รุ่งเรืองไปด้วยการได้เปรียบกับการใช้เหตุผล และไม่ค่อยเกี่ยวพันไปถึงพุทธบัญญัติ
ชาวไทยจึงดูจะมีประมวลกฎหมายขนานแต่ก่อนใคร (แลงการ์ด, 2526, น. 63)

พระธรรมศาสตร์ไทยในกฎหมายตราสามดวงแสดงหลักการทั้งหมดที่ใช้ในระบบ
กฎหมายของรัฐอยุธยา ประกอบด้วย

1. พระราชพงศาวดารสมเด็จพระเจ้ามหาสมมุตินราช กล่าวถึงกำเนิดหรือที่มาของ
กษัตริย์และการสืบเชื้อสายของกษัตริย์องค์แรกไปทั่วพิภพ
2. อุบัติเหตุแห่งคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ กล่าวถึงกำเนิดหรือที่มาของคัมภีร์พระ
ธรรมศาสตร์และการนำมาใช้โดยพระเจ้าสมมุตินราช
3. ลักษณะผู้จะเป็นตุลาการ กล่าวถึง ลักษณะอคติ 4 ประการ, เหตุแห่งตุลาการ 24
ประการ แสดงหลักการปฏิบัติงานของตุลาการ
4. มูลคดีและสาขาคดี แบ่งเป็น
 - 4.1 มูลคดีแห่งผู้พิพากษาและตุลาการ 10 ประการ แสดงหลักการวิธี
พิจารณาพิพากษาคดี และ มูลคดีวิวาท 29 ประการ แสดงประเภทของคดีทั้งหมด รวมมูลคดี
ทั้งสิ้น 39 ประการ

4.2 สาขาคดี แสดงรายละเอียดของกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับคดีแต่ละประเภท
ตามมูลคดีแห่งผู้พิพากษาและตุลาการและมูลคดีวิวาททั้งหมด 39 ประการ ซึ่งอยู่ในรูปลักษณะ
พระราชกำหนด บทพระอัยการ และพระราชบัญญัติ (พระธรรมสาตร 1.28)

พระธรรมศาสตร์ไทยนั้นมีขนาดสั้นมากเมื่อเทียบกับพระธรรมศาสตร์ของมอญหรือ
พม่า เพราะมีเพียงนิทานปรัมปราแสดงกำเนิดของพระเจ้าสมมุตินราชกับ พระธรรมศาสตร์ และ
หัวข้อกฎหมาย 39 ข้อเท่านั้น แต่พระธรรมศาสตร์ไทยมีบทบาทสำคัญในฐานะที่เป็นต้นกำเนิดของ
อาญาสิทธิ์ที่จะออกกฎหมายอื่นๆ อันได้แก่พระราชกำหนดทั้งหลายที่จัดไว้ตามพระอัยการ

ลักษณะต่างๆ ซึ่งมักจะขึ้นต้นบานแผนกโดยการอ้างบาลีเกี่ยวกับหัวข้อลักษณะต่างๆ ตามที่แจกแจงไว้ในพระธรรมศาสตร์

ในสาขาคดีบางแห่งแสดงก็ร่องรอยของพระธรรมศาสตร์ไทยด้วย โดยทั่วไปสาขาคดีแต่ละหมวดจะเริ่มต้นด้วยการอ้างถึงหัวข้อหมวดกฎหมายจากพระธรรมศาสตร์เป็นภาษาบาลี แต่ในตัวบทมาตราบางแห่งก็มีการอ้างถึงพระธรรมศาสตร์ด้วย ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน 2 ลักษณะคือ

1. ขึ้นต้นด้วยคาถาภาษาบาลี ตามด้วยคำอธิบาย มีเนื้อหาเป็นรายละเอียดของหัวข้อนั้น ได้แก่ พรหมทัณฑ์ หรือ พรหมศัคดี (การคิดค่าปรับ) (พรหมศัคดี 1.341-343) และเนื้อหาที่เป็นการจำแนกประเภท ได้แก่ ลักษณะกระลาการหกจำพวก (ลักษณตระลาการ 1.357), ลักษณะอุทธรณ์ 5 ประการ (ลักษณอุธร 1.400), ทาสอันควรจะใช้ได้ 7 ประการ และ ทาสอันมิควรจะใช้ได้ 6 ประการ (ทาส 2.62-63), กู้หนี้ 4 ประการ (ลักษณกู้หนี้ 2.152-153), ลักษณะตุ้ทรัพย์ 3 ประการ (เบตเสรจ 2.200), ลักษณะพนันขันต่อ 2 ประการ (เบตเสรจ 2.224), โจร 8 จำพวก (ลักษณโจร 2.259-260), ลักษณะองค์โจร 16 จำพวก สมโจร 1 จำพวก และ สมด้วยผู้สมโจร 1 จำพวก (ลักษณโจร 2.262-264),

2. เป็นตัวบทมาตราทั่วไป แต่นำหน้ามาตราด้วยคำว่า ธรรมสาตร หรือ พระธรรมสาตร ได้แก่ พระไอยการลักษณมรดก มาตรา 8 (ลักษณมรดก 2.130), มาตรา 13 (ลักษณมรดก 2.132), และที่ลงท้ายมาตราด้วยคำว่า โดยพระธรรมสาตรแจ้งไว้ดังนี้ (ตระลาการ 1.371), ท่านให้... โดยพระธรรมสาตร (ทาส 2.93) (ลักษณโจร 2.308), โดยพระธรรมสาตรกล่าวไว้ (ทาส 2.103), โดยพระธรรมสาตรกล่าวดังนี้แล (เบตเสรจ 2.225)

ทั้งสองข้อข้างต้นนี้อาจจะเป็นตัวบทที่หลงเหลือมาของพระธรรมศาสตร์ไทยดั้งเดิมที่ยังไม่ได้แยกสาขาดีออกจากตัวพระธรรมศาสตร์ หรืออาจจะเป็นส่วนที่อ้างอิงมาจากพระธรรมศาสตร์มอญต้นฉบับก็ได้ ซึ่งน่าจะศึกษากันต่อไป

นอกจากนี้ยังมีตัวบทที่แสดงคาถาภาษาบาลีแต่ไม่อ้างว่ามาจากพระธรรมศาสตร์ ได้แก่ หญิงที่ชายกระทำทู่ราจารแล้ว ให้อมิโทษ 7 ประเภท (ลักษณผัวเมีย 2.37) และบทลงโทษที่เรียกว่า พระบาฬีทวะดิงษกรรมกร 32 ประการ (อาชญาหลวง 2.412) น่าจะมีที่มาจากคัมภีร์ภาษาบาลี หรือพระไตรปิฎก

แลงกาต์ มีความเห็นว่า พระธรรมศาสตร์ของไทยมีความคล้ายคลึงกับพระธรรมศาสตร์พระเจ้าฟ้ารั่วมากที่สุด ใน พระธรรมศาสตร์พระเจ้าฟ้ารั่วกล่าวถึงประวัติของพระมนูเพียงเล็กน้อย แต่ในพระธรรมศาสตร์ไทยขยายความออกมามากกว่า นอกจากนี้ต่างก็เพิ่มมูลดีจาก 18 หมวด เป็น 39 หมวดเช่นเดียวกัน และแบ่งเนื้อหาใหม่ออกเป็นสองหัวข้อคือ เป็นกฎหมาย

ที่เรียกกันว่ากฎหมายตามเนื้อหา (กฎหมายบทบัญญัติ) และกฎหมายตามพิธี (กฎหมายวิธีพิจารณาความ) (แลงการ์ด, 2526, น. 58)

ส่วนนายบัน ฮละ กลับเห็นว่าพระธรรมศาสตร์ไทยน่าจะเป็นฉบับของพม่ามากกว่า จะเป็นฉบับของมอญที่เก่าที่สุด เนื่องจาก (1) พระธรรมศาสตร์ไทยใช้คำว่า “มโนสาร” ตรงกับฉบับพม่า ซึ่งในฉบับของมอญที่เก่าที่สุดไม่พบคำนี้ (2) ตัวอักษรที่จารึกอยู่บนกำแพงจักรวาลในฉบับไทยกับพม่ามีขนาดเท่าข้างเหมือนกัน แต่ฉบับมอญที่เก่าที่สุดมีขนาดเท่าลูกวู้ว (3) ฉบับไทยกับพม่ามีเรื่องคติสอนแต่ง แต่ในฉบับมอญที่เก่าที่สุดไม่มี นอกจากนี้ ไทยน่าจะจะได้พระธรรมศาสตร์พม่าที่แปลเป็นภาษามอญจากชาวมอญที่อพยพเข้ามาสู่ไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยา (Nai Pan Hla, 1992, p. xxviii-xxix)

ดังนั้นจึงยังไม่อาจกล่าวได้ว่าพระธรรมศาสตร์ไทยมาจากมอญหรือพม่ากันแน่ เนื่องจากความซับซ้อนของปัญหาต้นฉบับมอญพม่าที่มีการแปลกันกลับไปมา ในครั้งแรกพม่าแปลฉบับมอญเป็นภาษาพม่า ต่อมาฉบับภาษามอญสูญหายไป มอญจึงแปลฉบับภาษาพม่ากลับเป็นภาษามอญอีก นอกจากนี้ยังมีการพัฒนาสืบเนื่องกันออกมาอีกมากมายหลายฉบับ ดังนั้นอาจจะต้องรอจนกว่าจะมีการศึกษาต้นฉบับพระธรรมศาสตร์ทั้งมอญและพม่าจดหมดสิ้นเสียก่อนอย่างละเอียด จึงจะสามารถวิเคราะห์ได้ว่าพระธรรมศาสตร์ไทยได้รับอิทธิพลมาจากไหน

ต่อไปจะวิเคราะห์ที่มาของอำนาจทางการเมืองจากนิทานปรัมปราเรื่องพระราชพงศาวดารสมเด็จพระเจ้ามหาสมมุตินราช และที่มาของอำนาจทางกฎหมายจากนิทานปรัมปราเรื่องอุบัติเหตุแห่งคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ รวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจทางการเมืองกับอำนาจทางกฎหมาย เพื่อกำหนดแนวคิด “ธรรมะ” “กฎหมาย” และ “การเมือง” ในพระธรรมศาสตร์ไทย

ที่มาของอำนาจทางการเมือง

กำเนิดกษัตริย์

ส่วนแรกของพระธรรมศาสตร์ไทยเป็นนิทานปรัมปราเรื่องพระราชพงศาวดารสมเด็จพระเจ้ามหาสมมุตินราช กล่าวว่า

ในปฐมกาลแรกเกิดโลกนั้น พรหมทั้งหลายหอมไอดิน (จึงจากพรหมโลก) ลงมากินดินอันเป็นอาหารทิพย์ที่มีรสอร่อย ต่อมาอาหารทิพย์นั้นก็หมดรสอร่อย รูปร่างของพรหมที่เป็นทิพย์ก็เสื่อมลง ต่อมาก็บริโภคข้าวสาละเป็นอาหาร จึงหมดความเป็นพรหมกลายเป็นมนุษย์เพศชายและหญิง อยู่กินด้วยกันเกิดลูกหลานสืบกันมา ตั้งกันเป็นบ้านเรือนขึ้นมาในที่ต่างๆ

กิริ ดั่งจได้ฟังมา ในปถมกัลปแรกตั้งแผ่นดินนั้น มีกำแพงจักรวาล แลเขาพระสุเมรุราช แลสัตว์ประวิภคณทระพรพตทั้ง 7 ทวีปใหญ่ 4 ทวีปน้อย 2,000 มหาสมุทร 4 แลไม้ใหญ่ประจำที่ทั้ง 7 คือศิริศะพฤษกษอันประจำในบุพวิเทหะ แลไม้กระพุ่มประจำในอมระโคญานะ แลไม้กรรรมพฤษประจำทวีปอุดรกาโร แลไม้หว่าประจำชมพูทวีป แลไม้แคล้อยประจำในอสุระพิภพ แลไม้จิวประจำทวีปสุบรรณราชพิภพ แลไม้ปาริชาติอยู่ในดาวดึงษาสวรรค์ แลในปถมกัลปเกิดกอบัวมีดอกห้า บอกลัญญา นิมิตร อันจะอุบัติแห่งสม เด็จพระพุทธิเจ้าทั้งห้าพระองค์อันจได้ตรัสในพัทกัลปนี้ แลพรหมทั้งปวงหอมอายดินลงมากินพะสุธารศ ครั้นนานมาทิพยระสาหารก็อันตระธานถอยรศ รูปทิพยที่ปรากฏก็เสื่อมลงๆ มิได้คงโดยเพศวิไลยพรหม ครั้นนานมาก็บริโภคชาติษาลีเป็นอาหาร สรรพะอันตระธานเสื่อมสิ้นคักดาเดชเพศพรหมก็หาย กลายเป็นเพศบุรุษเพศสตรีบังเกิดมีฉรรพราศสังเสพยอัศรรวม เกิดบุตรนัดดาสืบสืบกันมา แล้วจึงตั้งเป็นคามเขตเคหาในที่สานุทิศประเทศต่างต่าง (พระธรรมสาตร 1.9)

ขณะนั้น พระโพธิสัตว์ได้มาเกิดเป็นมหาบุรุษในต้นภัทรกัลป์ (ยุคปัจจุบันที่จะมีพระพุทธิเจ้ามาบังเกิด) ขณะนั้นฝูงชนเกิดวิวาทกัน ไม่มีใครดูแล จึงประชุมกันตั้งมหาบุรุษผู้นั้นขึ้นเป็นใหญ่มีพระนามว่า พระเจ้ามหาสมมุติราช (ผู้)ประกอบด้วยแก้ว 7 ประการ ได้ปกครองทวีปทั้ง 4 (พระธรรมสาตร 1.9) พระเจ้ามหาสมมุติราชทรงมีพระราชโอรส 4 พระองค์ได้ครองราชย์ในทวีปทั้ง 4 ผู้สืบเชื้อสายสุริยวงศ์ต่อๆ มากระจายกันออกไปอยู่ ว่างกว้างขวางจนในที่สุดต่างไม่รู้จักกัน กลายเป็นประเทศต่างๆ ที่พูดภาษาแตกต่างกันไปมากมาย (พระธรรมสาตร 1.9-1.10)

ครั้งนั้นสมเด็จพระบรมโพธิสัตว์เจ้าได้มาบังเกิดเป็นพระมหาบุรุษในต้นพัทกัลป์ ครั้นอยู่มากก็เกิดวิวาทแก่กัน หาผู้ใดจงบังคับบัญชามิได้ ฝูงชนทั้งหลายมาสะสมประชุมพร้อมกัน จึงตั้งสมเด็จพระมหาบุรุษราชเจ้าขึ้นเป็นอธิบดี มีพระนามกรชื่อว่า พระเจ้ามหาสมมุติราช กอบไปด้วยสัตว์พิธรัตน 7 ประการ ได้ผ่านทวีปทั้ง 4

แลอยู่มาเกิดพระราชกุมาร 4 พระองค์ แลเชษฐโอรสนั้นได้เสวยราชสมบัติในชมพูทวีป แลพระราชกุมารองค์หนึ่งเสวยราชสมบัติในอุดรกาโร แลพระราชกุมารองค์หนึ่งได้เสวยราชสมบัติในอมระโคญาน แลพระราชกุมารองค์หนึ่งนั้นเสวยราชสมบัติในบุพวิเทหะ แลพระราชกุมารทั้ง 4 พระองค์ก็ย่อมเหาะมาเฝ้าพระราชบิดาทุกๆ วัน

ครั้นนานมาพระราชบิดานั้นชิวงคต แลพระราชกุมารทั้ง 4 พระองค์ก็ต่างองคต่างอยู่ ย่อมมีไม้ตรี จิตรไปมาหากัน ครั้นนานมาๆ ต่างองคต่างนานไปนานมา ทาง

พระราชไมตรีสัมพันธ์ญาติก็ค่อยขาดสูญไปตราบเท่าทุกวันนี้

แลพระเชษฐาธิราชผู้เสวยราชสมบัติในชมพูทวีปนั้นก็พระราชกุมารสืบพระองค์ แลในชมพูทวีปแบ่งเป็นสิบเอ็ดส่วนๆ หนึ่งพระองค์อยู่ สิบสี่ วนนั้นให้พระราชโอรสอยู่องค์ละส่วน พระราชกุมารผู้ใหญ่ขึ้นเป็นมหาอุปราช อยู่จำเนียรนานมาพระราชบิดาถึงชิวคต พญาอุปราชก็ได้เสวยราชสมบัติแทนพระบิดานั้น แล พระราชกุมารทั้ง 10 พระองค์ก็ไปมาหากันเป็นนิจ ค รั้นานมาพระราชกุมารทั้งปวงมิได้ไปมาหากันต่างองค์ต่างอยู่ แลอยู่มาพระนัดดาพญา มหาสมมุติราชทั้ง 10 พระองค์มีพระราชกุมารองค์ละสิบพระองค์แล้ว แลเชษฐกุมารนั้นตั้งเป็นอุปราช แลกุมารอันดพันนั้นก็แต่งให้เสวยราชในประเทศต่างๆ กัน ครั้นนานมาพระราชบิดาถึงชิวคต แล พญาอุปราชได้มูรธาภิเศกเอกราชสมบัติแทนพระราชาบิดา ก็ยังไปมาหากันเป็นนิจ แลพระมหากษัตริย์ทั้งร้อยเอ็ดพระองค์นั้นเป็นสัมพันธ์ญาติราชสุริวงษเดียวกัน ครั้นนานมาต่างองค์ต่างทรงพระชะระภาพจะไปมาหาสู่กันนั้นมีได้ ต่างองค์ต่างใช้ให้แต่ มหาอำมาตย์ไปมาจำทูลทางพระราชไมตรีสัมพันธ์ญาติ แลอำมาตย์ผู้ใหญ่เคยใช้ไปมา นั้นก็ถึงกาลทุพพลภาพ เจ็ดวันจึงไปมาทีหนึ่ง ครี นอยู่นานมาต่อปีหนึ่งจึงไปหนหนึ่ง ตราบเท่าจนไปมาหากันมิได้ จึงพระราชบุตรแลพระราชนัดดาอันสืบมานั้นก็มีรู้ว่าเป็นพระบรรพบุรุษราชสุริวงษเดียวกัน ต่างองค์ต่างอยู่ในประเทศนั้นๆ อะหนึ่งเครื่องศิริราชราชูประโภคก็ต่างกัน วิไลยศภาษาาก็ต่างกัน ทั้งร้อยเอ็ดพระองค์ จึงเป็นร้อยเอ็ดภาษาตราบเท่าทุกวันนี้

เมื่อแรกตั้งมหาสมมุติราชสุริวงษนั้น อายุศรมแห่งมนุษย์ ด้อะสงไขยหนึ่ง (พระธรรมสาตร 1.9-11)

นิทานปรัมปรากการเกิดโลกและกษัตริย์นี้นำเค้าเรื่องมาจากอัครคณิสสุตร ปาฎิกวรรค ที่หมนิกาย สุตตันตปิฎก มีการแต่งเติมตัดทอนตามความต้องการ ¹ โดยแยกความหมายที่แสดงออกมาได้ว่า

¹ ในอัครคณิสสุตร กล่าวว่า “ครั้งนั้นแล สัตว์เหล่านั้นจึงเข้าไปหาสัตว์ที่มีรูปร่างกว่า น่าดูกว่า น่าเลื่อมใสกว่า มีศักดิ์ใหญ่กว่า แล้วได้กล่าวคำนั้นว่า มาเกิดสัตว์ผู้เจริญ ท่านจงว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าวได้โดยชอบ จงติเตียนผู้ที่ควรติเตียนได้ จงขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่ได้ ส่วนพวกเราจักให้ส่วนแห่งข้าวสาละแก่ท่านดังนี้” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2530, ล. 3, น. 160) ในพระธรรมสาตรได้เปลี่ยนจาก “สัตว์ที่มีรูปร่างกว่า น่าดูกว่า น่าเลื่อมใสกว่า มีศักดิ์ใหญ่กว่า ” เป็น “สมเด็จโพธิสัตว์

1. พระโพธิสัตว์มาเป็นมหาบุรุษ **พระโพธิสัตว์**คือผู้จะได้เป็นพระพุทธเจ้า ส่วน **มหาบุรุษ** (รูปบาลีคือ มหาบุริส) คือ บุรุษผู้ยิ่งใหญ่อันประกอบด้วยมหาบุริสลักษณะ 32 ประการ ผู้จะได้เป็นผู้ครองโลก หรือผู้ช่วยโลกให้พ้นทุกข์ (Rhys Davis & Stede, 1993, p. 526) ในแง่การเมือง ก็จะเป็นผู้ครองโลก ดังนั้นผู้ที่ เป็นกษัตริย์จึงเป็นพระโพธิสัตว์ และเป็นมหาบุรุษผู้จะได้เป็นผู้ครองโลก (พระเจ้าจักรพรรดิราชา) และผู้ช่วยให้โลกพ้นทุกข์ (พระพุทธเจ้า) ด้วย

2. มหาบุรุษได้รับการแต่งตั้งจากที่ประชุมให้เป็น**พระเจ้าสมมุติราชา** (ผู้เป็นใหญ่ที่ถูกสมมุติขึ้นมา) สมมุติ (ในภาษาบาลี) หมายถึง การเลือกโดยความเห็นชอบร่วมกัน (Rhys David & Stede, 1993, p. 696) การเป็นกษัตริย์จึงเป็นการคัดเลือกและแต่งตั้งขึ้นมาด้วยความเห็นชอบของที่ประชุมของคนส่วนใหญ่

3. พระเจ้าสมมุติราชาถูกแต่งตั้งขึ้นมาให้ดูแลฝูงชนมิให้วิวาทกัน ดังนั้น **กษัตริย์จึงมีหน้าที่รักษาความสงบเรียบร้อยเป็นหลัก**

4. เชื้อสายของพระเจ้าสมมุติราชสืบต่อกันมาเป็นกษัตริย์ในประเทศต่างๆ ดังนั้น กษัตริย์ในประเทศต่างๆ **สืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าสมมุติราชา** หมายถึง ผู้ที่เป็นกษัตริย์ถือว่าสืบเนื่องมาจากพระเจ้าสมมุติราชา จึงถือว่าพระเจ้าสมมุติราชาเป็นปฐมกษัตริย์ด้วย ดังนั้นผู้ที่เป็นกษัตริย์จึงต้องอ้างว่าสืบเนื่องมาจากพระเจ้าสมมุติราชา

5. เชื้อสายของพระเจ้าสมมุติราชาเป็นสาย**สุริยวงศ์** และเรียกพระเจ้าสมมุติราชาว่า มหาสมมุติราชสุริยวงศ์ (มหาสมมุติราชสุริยวงษ) (พระธรรมสาตร 1.11) สุริยวงศ์เป็นราชวงศ์สำคัญในอินเดียสมัยโบราณ ในคัมภีร์เทวีภาควตะ สกนธะ (บท)ที่ 7 กล่าวถึงกำเนิดของสุริยวงศ์จาก**พระวิษณุ** ผู้ให้กำเนิดพระพรหมจากดอกบัวที่ผุดจากพระนาภี (สะดือ, ท้อง) ของพระองค์ พระพรหมสร้างบุตรทางวิญญาณของพระองค์ขึ้นมา 7 องค์ มหาฤาษีมริจเป็นบุตรองค์หนึ่งของพระพรหมซึ่งให้กำเนิดประชาชนดี (พระผู้สร้าง) ขึ้นมาหลายองค์ ซึ่งเป็นผู้สร้างทุกสิ่งในโลกทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต สุริยเทพจึงถูกสร้างขึ้นโดยพระผู้สร้างองค์หนึ่งชื่อว่า กศยปะ และพระเจ้าอิกษวากู ผู้เป็นหนึ่งในบุตร 9 องค์ของสุริยเทพได้เป็นกษัตริย์ ซึ่งเป็นต้นวงศ์กษัตริย์สายสุริยวงศ์ (Mani, 1993, pp. 772-773) และราชวงศ์อิกษวากูมีผู้สืบเชื้อสายต่อกันลงมาจนถึง**พระราม**และ**พระลักษมณ์**

เจ้า” กับ “พระมหาบุรุษ” เพื่อเปลี่ยนคนธรรมดาให้เป็นบุคคลที่มีคุณสมบัติพิเศษในพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังไม่ได้กล่าวถึงการมอบข้าวสาธิตอบแทนการทำหน้าที่ แต่เพิ่มแก้ว 7 ประการกับครองทวีปทั้ง 4 ซึ่งเป็นคุณสมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิราชา ตามความในจกักวัดติสุตฺร (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2530, ล. 3, น. 100)

(Mani, 1993, pp. 316-317) นอกจากนี้พระรามในศาสนาฮินดูยังถือว่าเป็นอวตารที่ 7 ของพระวิษณุ ที่ลงมาปราบ รavana (ทศกัณฐ์) และความชั่วร้ายเพื่อช่วยนางสีดาและคนดีในโลก (Mani, 1993, p. 631) ดังนั้นพระเจ้าสมมุติราชในพระธรรมศาสตร์ไทยจึงสืบเชื้อสายมาจากพระวิษณุ (ไทยมักจะเรียกว่า พระนารายณ์) ลงมาจนถึงพระรามด้วยสุริยวงศ์เดียวกัน และยังถือว่าเป็นอวตารของพระวิษณุเช่นเดียวกับพระรามได้อีกด้วย ซึ่งหมายถึงมีหน้าที่ปราบคนพาล (ความชั่วร้าย) อภิบาลคนดี (คุณงามความดี) อีกทั้งกำเนิดของพระเจ้าสมมุติราชก็ใช้คำว่า พงศาวดาร มาจากคำว่า พงศ + อวตาร หมายถึง เรื่องราวเชื้อสาย (พงศ มาจาก วงศ์) ของผู้แบ่งภาคมาเกิด (อวตาร) ซึ่งก็คือกษัตริย์

นอกจากนี้การกล่าวถึงการสืบเชื้อสายออกมามากมายเป็นภาษาต่างๆ นั้น เพื่ออธิบายว่าสุริยวงศ์ในชมพูทวีปทำไมจึงมาปรากฏอยู่ในสยามประเทศอันมีเชื้อสายและภาษาต่างจากชนในชมพูทวีปอันเป็นต้นสุริยวงศ์นั้น ก็เพราะการสืบเนื่องขยายตัวแยกย้ายกันมาอย่างยาวนานจนมีขนบธรรมเนียมประเพณี เชื้อสาย และภาษา แตกต่างกัน

สรุปได้ว่า พระธรรมศาสตร์ไทยอ้างที่มาของอำนาจทางการเมือง หรือการเป็นกษัตริย์อยู่ 2 สายคือ

1. สายพุทธศาสนา ได้แก่ พระโพธิสัตว์ มหาบุรุษ และพระเจ้าสมมุติราช ซึ่งแสดงความชอบธรรมของกษัตริย์ที่ถูกคัดเลือกด้วยความยินยอมพร้อมใจของราษฎรจากคุณสมบัติความสามารถที่จะทำหน้าที่รักษาความสงบเรียบร้อยได้

2. สายศาสนาฮินดู ได้แก่ สุริยวงศ์ ซึ่งเป็นการสืบเชื้อสายมาจากพระวิษณุ และเป็นอวตารของพระวิษณุในร่างของพระรามลงมาปราบความชั่วรักษาความดี ซึ่งแสดงความชอบธรรมของผู้ที่ขึ้นมาเป็นกษัตริย์จากการสืบเชื้อสายกษัตริย์มาแต่เดิม โดยมีฐานะเป็นเทพเจ้าด้วย

นอกจากในนิทานปรัมปราเรื่องพระราชพงศาวดารสมเด็จพระเจ้ามหาสมมุติราชแล้วในตอนต้นเรื่องของสาขาคดี ยังได้กล่าวถึงการขึ้นมาเป็นกษัตริย์อีกด้วยว่า โบราณราชกษัตริย์ผู้มีบุญญาภินิหารสมภารบารมีเป็นผู้เป็นใหญ่แห่งประชากร สามารถปราบข้าศึกได้หมดสิ้นแล้ว เป็นผู้บัญญัติพระราชกำหนดและบทพระอัยการ

... **เต อตถา** อันว่าสาขาคดีทั้งหลายตั้งพรรณนามานี้ **โบราณราชชน** อันบุราณราชกระษัตริ **วรบุญถนุเตน** มีบุญญาภินิหารสมภารบารมีเป็นอธิบดีประชากรผจญข้าศึกเสร็จแล้ว แลเป็นอิศรภาพในบวรเสวตรจักร กอบประด้วยศีลสัจจ์ ญะประฏิบัติเป็นอันดีมีสะติสัปะชัญญะแลพระวิจารย์ญาณ มีพระราชฤไทยประสงคจะให้พระนครขอบเขตชั้นทเสมาในพระราชอาณาจักรจำเริญคู่ขสถาพรเชษมสำราญ **हितฤ**

นา มีความปรารถนาจะให้เป็นที่นาผู้ตีประโยชน์ทั่วทวยราษฎรทั้งปวง **ปรกุกเมน** ทรงพระอุสาหะพิจารณาคำนึงตามคำภีร์พระธรรมศาสตร์ **มาตราภิเศกยูเณ** แล้วมีพระราชบัญญัติดัดแปลงตกแต่งตั้งเป็นพระราชกำหนดกฎบพระอายุการไว้โดยมาตราเป็นอันมากทุกทุกลำดับกระษัตริย์มาตราบเท่าทุกวันนี้ ... (พระธรรมศาสตร์ 1.28)

หมายความว่า กษัตริย์คือผู้มีบุญอันมีอำนาจเหนือธรรมดา (อภินิหาร) และคุณความดีที่บำเพ็ญมา (บารมี) ที่สะสมไว้ (สมภาร) ผู้เป็นใหญ่เหนือผู้อื่นทั้งหมด และปราบศัตรูทั้งหมดได้แล้ว ดังนั้นที่มาของอำนาจทางการเมืองแห่งนี้เป็นคือ

3. สายจารีตประเพณีท้องถิ่น การอาศัยบุญที่มีอำนาจและบารมีที่สั่งสมมา จนสามารถใช้กำลัง (ปราบ) ยึดอำนาจได้จนเป็นใหญ่เหนือผู้อื่นได้ทั้งหมดก็ขึ้นเป็นกษัตริย์ได้ เป็นการอาศัยหลักกรรมของพุทธศาสนาอธิบายที่มาของอำนาจทางการเมืองโดยไม่ต้องได้รับความเห็นชอบจากคนส่วนใหญ่ และไม่ต้องสืบเชื้อสายกษัตริย์มาแต่เดิม

ที่มาของอำนาจทางกฎหมาย

กำเนิดพระธรรมศาสตร์

ต่อจากพระราชพงศาวดารสมเด็จพระเจ้ามหาสมมุตราชก็เป็นนิทานปรัมปราเรื่องอุบัติเหตุแห่งคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ ซึ่งกล่าวถึงกำเนิดพระธรรมศาสตร์ไทยว่า

ท้าวมหาพรหมองค์หนึ่งชื่อว่า พรหมเทวะ จูติจากพรหมโลก ลงมาเกิดในตระกูลมหาอำมาตย์ของพระเจ้ามหาสมมุตราช เมื่อเติบโตมาอายุได้ 15 ปีก็ได้ทำการแทนบิดา ต่อมาเห็นมนุษย์วิวาทกันเกิดความเสียหายมากมาย ปรารถนาจะให้พระเจ้าสมมุตราชตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม จึงลาออกไปบำเพ็ญเพียรในป่าหิมพานต์ ต่อมาได้นางเทพคนธรรพิกนิรคนหนึ่ง มีบุตรด้วยกัน 2 คน คนพี่ชื่อ ภัทระ คนน้องชื่อ มโนสาร ทั้งสองคนต่างมีสติปัญญาดี บิดามารดาให้บวชเป็นฤาษี บำเพ็ญเพียรจนมีฤทธิ์

ครั้งนั้นท้าวมหาพรหมองค์หนึ่ง ชื่อว่าพรหมเทวะ จูติจากพรหมโลกย์ แล้วลงมาปะฏิสนธิกำเนิดในตระกูลมหาอำมาตย์ซึ่งเปนข้าบาทสมเด็จพระเจ้ามหาสมมุตราช ครั้นวัฒนาอายุครบสิบห้าปีก็ได้ที่แทนบิดา นานมาเห็น สัตว์ทั้งหลายได้รับความทุกข์ยากลำบากด้วยวิวาทกันบังเกิดความฉิบหายต่างๆ มีปรารถนาจะให้สมเด็จพระเจ้าสมมุตราชตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมอันประเสริฐ จึงถวายนางคนลาออกไปบวชเป็นฤาษีอยู่หิมวันตประเทศใกล้บรรพตรุกหา จำเรื่ยมืดตาทาภาวนา ได้ละภิกษา 5 อรรสู

สมบัติ 8 บริโภคผลพฤษาเป็นอาหาร มีบริวารคือเทพกนิกรินรี คนธรรพสุบรรณ บัณฑิตวาสุกรีนาคามาบำเรอพระดาบศด้วยทิพยดุริยสังคีตเป็นนิจกาล อยู่มาวันหนึ่ง บังเกิดลมพายุห่าฝนใหญ่ตกลงมา แลเทวบุตรเทวดากินราทินรีทั้งหลายต่างคน ปลาศนาการหนีไปสิ้น แต่นางเทพคนธกนิกรคนหนึ่งเข้ามาใกล้ยังสำนักนิแห่งพรหม เทวะฤๅษีนั้น พระพรหมเทวะฤๅษีมีใจรักใคร่ในนาง กิรเทพคนธกนิกรนั้น จนมีครรภ์ได้ บุตรคนหนึ่งประกอบด้วยรูปโฉมโนมพรรณอันงาม นามกรชื่อว่าภัทระระกมาร ครั้น นานมานางกิรเทพคนธกนิกรนั้นมีครรภ์บุตรคนหนึ่งอีกแล้ว นามกรชื่อว่าเจ้ามโนสาร กุมาร บุตรทั้งสองนั้นย่อมประกอบด้วยสติปัญญา บิดามานดาว่ากล่าวสั่งสอนให้บวค เป็นฤๅษี ก็บวคเจริญ ฌานได้ละภิกษา 5 อรรสูสมบัติทั้ง 8 ประพฤติบิดามารดา มาตราบเท่าจนบิดามานดาทั้งสองกระทำกาลกิริยาตาย (พระธรรมสาตร 1.11-12) อยู่มาวันหนึ่ง พระภัทระดาบศนั้นก็เหาะไปคัดลอกคัมภีร์เกทางคปกรณและอาคม

เวททั้งปวงที่ขอบจักรวาล กลับมาแล้วจึงพามโนสารน้องชายนำคัมภีร์ที่ได้ มาไปถวายแด่พระเจ้า มหาสมมุติราช และละเพศฤๅษีออกเป็นราชบุโรหิตสั่งสอนพระเจ้ามหาสมมุติราช มโนสาร น้องชายก็ละเพศฤๅษีออกทำราชการด้วย พระเจ้าสมมุติราชจึงตั้งให้มีหน้าที่ตัดสินคดีความ

ครั้นอยู่มาเพลวันหนึ่ง พระภัทระดาบศนั้นก็เหาะไปยังขอบจักรวาล ไป เขียนเอาอักษรอันเป็นเกทางคปกรณแลอาคมเวททั้งปวงได้แล้ว กลับมาพามโนสาร ดาบศผู้น้องชายไปยังสำนักนิสมเด็จพระเจ้ามหาสมมุติราช ถวายคำภีร์เกทางค ปกรณแลอาคมเวทนั้นไว้ ส่วนตัวภัทระดาบศก็ละเพศฤๅษีออกเป็นราชบุโรหิตสั่ง สอนสมเด็จพระเจ้ามหาสมมุติราช ฝ่ายมโนสารดาบศก็ตามพี่ชายออกทำราชการ ด้วย จึงสมเด็จพระเจ้ามหาสมมุติราชตั้งมโนสารนั้นให้เป็นใหญ่ในที่บังคับบัญชากิจ คดีมนุษย์ทั้งปวง แลมโนสารอำมาตย์บังคับเนื่อความทั้งปวงโดยยุติธรรม แลเทวดา ทั้งหลายก็ปรายสุวรรณรัษฎะเข้าตอดคอกไม้เป็นเครื่องสการบูชาแก่มโนสารอำ มาตย์นั้น (พระธรรมสาตร 1.12)

อยู่ต่อมามโนสารอำมาตย์ได้ตัดสินคดีสวนแดงไม่ยุติธรรม คนทั้งหลายติเตียนว่ามี อคติ 4 ประการ เทวดาก็ไม่เคารพบูชาตั้งแต่ก่อน จึงเกิดความละอาย หนีไปบวชเป็นฤๅษี และ บำเพ็ญเพียรจนมีฤทธิ์ ด้วยความคำนึงที่จะให้ผู้เป็นพระมหากษัตริย์ก่อปรด้วยทศพิธราชธรรม จึง เหาะไปจดจำคัมภีร์พระธรรมสาตรที่กำแพงจักรวาล เป็นภาษาบาลี มีพื้นที่ขนาดเท่ากายข้างส าร กลับมาแต่งเป็นคัมภีร์พระธรรมสาตร ด้วยเหตุฉะนั้น คัมภีร์พระธรรมสาตรอันเป็นหลักใหญ่แห่ง ธรรม (สมุหบดีธรรม) จึงชื่อว่า มโนสาร

ครั้นอยู่มาบุรุษสองคนกระทำไร่ต่างใกล้กัน เมื่อปลูกแตงนั้นเอา ดินภูลเป็นถนน กลาง แตงก็เลื้อยพาดผ่านข้ามถนนเข้าติดเนื่องเป็นอันเดียวกัน เมื่อเป็นผลนั้นบุรุษ ทั้งสองต่างคนต่างเก็บแตง จึงเกิดวิวาทาทากันมายังมะโนสวระอำมาตย์ให้ บังคับคดีนั้น มะโนสวระอำมาตย์จึงบังคับว่า ไร่แตงมีถนนกลาง แลแตงอยู่ในไร่ของ ผู้ใดก็เป็นของผู้นั้น มะโนสวระอำมาตย์บังคับคดีไม่เป็นธรรม บุรุษผู้หนึ่งมีใจจึง เอาคดีไปกราบทูลแก่พญาสมมุติราชาฯ จึงใช้อำมาตย์ผู้หนึ่งไปพิจารณาต้นแตงอัน ข้ามถนนนั้น จึงอำมาตย์ผู้นั้นเลิกต้นแตงขึ้นดูไปตามปลายยอด จึงกลับเอายอดมา ไว้ตามต้น บุรุษทั้งสองก็สรรเสริญสมเด็จพระเจ้ามหาสมมุติราชาว่าพระองค์ บังคับ บัญชาเป็นธรรมแล แลมนุษย์ทั้งหลายดิฉินนิทานมะโนสวระอำมาตย์ว่าถึง แก่ละคดี 4 ประการบังคับคดีมิเป็นธรรม เทวดาจึงไม่สการบุรุษตั้งแต่ก่อนนั้น ด้วยมะโนสวระ อำมาตย์กอบปรอด้วยอกุศลจิตร มะโนสวระอำมาตย์จึงดำหริว่าเรามีสันดานกอบปรอ ด้วยโมหาคติ ครั้นรำพึงตั้งนั้นก็สังเวชสลดจิ ตรคิดอัประหยดอดสูแก่หมู่มนุษย์ ทั้งหลาย แล้วหนีออกไปบวชเป็นฤๅษีจำเริญภาวนาก็ได้อภิญญา 5 อรรสูสมาบตี 8 ฐู วารจิตรแห่งมนุษย์ทั้งปวง เหตุตั้งนั้น มนุษย์ทั้งปวงก็ยินดีด้วยมะโนสวระฤๅษี มีความ วิตถที่จะให้พระมหากษัตริย์ตรเจ้ากอบปรอด้วยทศพิธราชธรรม 10 ประการ จึงเหาะไป ยังกำแพงจักรวาล เห็นบาฬีคำภีร์พระธรรมสาตรอันคำภีร์ภาพเป็นลายลักษณอักษร ปรากฏอยู่ในกำแพงจักรวาลมีประมณฑลที่เท่ากายคชสาร มะโนสวระฤๅษีจึงกำหนด บาฬีนั้นแม่นยำจำได้แล้วกลับมาแต่งเป็นคำภีร์พระธรรมสาตร

เหตุตั้งนั้น คำภีร์พระธรรม สาตรนี้เป็นสมุหบดีธรรมชื่อมโนสวระ (พระธรรมสาตร 1.11-1.13)

นิทานปรัมปราอำมาตย์มโนสวระนี้นำเค้าเรื่องมาจากพระธรรมศาสตร์สายมอญพม่า แต่มีการดัดแปลงเพิ่มเติม² โดยแยกความหมายที่แสดงได้ดังนี้

1. ท้าวมหาพรหมองค์หนึ่งจุติจากพรหมโลกลงมาเกิดในตระกูลมหาอำมาตย์ของ พระเจ้ามหาสมมุติราชา เห็นมนุษย์วิวาทกันเกิดความเสียหายมากมา ยปรารถนาจะให้พระเจ้า สมมุติราชาตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม จึงไปบำเพ็ญเพียรในป่าหิมพานต์ ในจักรวาลพุทธศาสนาท้าว มหาพรหมอยู่ในพรหมโลกซึ่งเป็นสถานที่ที่ผู้บำเพ็ญเพียรสมาธิจนได้ถึงฉานที่ 4 มาเสวยผลบุญ อยู่ เมื่อมาจุติหลังเสวยผลบุญแล้วเป็นมหาอำมาตย์ของพระเจ้ามหาสมมุติ ราชา และเป็นผู้

² เรื่องกรณีสวนแตงของพม่า โปรดดู Richardson (1847, pp. 23-24)

ปรารถนาให้พระองค์ตั้งอยู่ในทศพิชราชธรรมจึงไปบำเพ็ญเพียรในป่าหิมพานต์เพื่อหาหนทางไม่ให้มนุษย์ขัดแย้งกันจนเกิดความเสียหาย ทั้งนี้ ท้าวพรหมโลกอยู่ในพรหมโลกชั้นรูปพรหม ซึ่งเป็นภูมิของผู้บรรลุดุธรรมชั้นสูงรองมาจากชั้นสูงสุดคืออรุปรพรหม แสดงถึงจุดกำเนิดจากผู้มีธรรมชั้นสูงในพุทธศาสนา

2. ฤาษีมหาอำมาตย์มีบุตรกับนางเทพคนธรรพทินรีด้วยกัน 2 คน คนพี่ชื่อ ภัทระ คนน้องชื่อ มโนสาร ทั้งสองคนต่างมีสติปัญญาดี บิดามารดาให้บวชเป็นฤาษี บำเพ็ญเพียรจนมีฤทธิ์

สำหรับ “ภัทระ” นั้นในภาคเวทปุราณะ สกัณธะ (บท) ที่ 4 เป็นบุตรของนางศะตะรูปา บุตรีผู้หนึ่งของพระสวามย์มภูวะมะนุ (Mani, 1993, p. 108) ในคัมภีร์มนูธรรมศาสตร์ของฮินดู พระสวามย์มภู (ผู้มีอยู่ด้วยตนเอง) เป็นพระมนุ (มะนุ) องค์แรกที่พระพรหมสร้างขึ้น (สวามย์มภูวะมะนุ) เป็นผู้สร้างจักรวาลและทุกสิ่งขึ้นมา รวมทั้งวรรณะทั้ง 4 และพระธรรมศาสตร์ที่วรรณะทั้ง 4 ต้องปฏิบัติตาม (ปภัสสร, 2539, น. 15, 47; Mani, 1993, p. 483)

ส่วน “มโนสาร” เป็นการเลียนแบบคำว่า “มนุ” ดังได้กล่าวมาแล้วว่า “มนุ” ในภาษาสันสกฤตเป็น มะนุ มาจากรากคำว่า มนุ แปลว่า คิด เต็มปัจจัย อู แปลว่า การคิด ปัญญา ความฉลาด และ สิ่งมีชีวิตที่คิด ซึ่งก็คือ มนุษย์ (Monier-Williams, 1993, p. 784) คำว่า “มโนสาร” ในภาษาบาลี มาจาก “มะโน” มีรากศัพท์มาจาก มนุ แปลว่า คิด เช่นเดียวกับภาษาสันสกฤต เต็มปัจจัย โอ แปลว่า ใจ (Rhys Davis & Stede, 1993, p. 520) กับคำว่า “สาระ” แปลว่า สาระสำคัญ (Rhys Davis & Stede, 1993, p. 705) รวมแล้วก็คือ สาระสำคัญของใจ ซึ่งก็หมายถึง ภูมิปัญญา ความเฉลียวฉลาด อันเป็นสาระที่สำคัญที่สุดของมนุษย์ เช่นเดียวกับความหมายของคำว่า “มนุ” ดังนั้น มโนสาร จึงหมายถึง ผู้มีภูมิปัญญาความเฉลียวฉลาดอันเป็นแบบอย่างของมนุษย์ เช่นเดียวกับพระมนุ

เมื่อ ภัทระ กับ มโนสาร เป็นพี่น้องกัน ภัทระเป็นพี่ มโนสารเป็นน้อง ก็หมายความว่า มโนสารก็มีเชื้อสายสืบเนื่องไปถึงพระสวามย์มภู เช่นเดียวกับพระมนุในพระมนูธรรมศาสตร์

3. พระภัทระดาบสเหาะไปคัดลอกคัมภีร์เกทางคปกรณและอาคมเวททั้งปวงที่ขอบจักรวาล ไป ถวายแต่พระเจ้ามหาสมมุติราช และละเพศฤาษีออกเป็นราชปุโรหิตสั่งสอนพระเจ้ามหาสมมุติราช

คัมภีร์เกทางคปกรณนั้นหมายถึง เวททางคปกรณ ได้แก่ ศาสตร์ประกอบ (อังคะ) ต่างๆ ของพระเวท (เวททางคะ = เวทะ + อังคะ) ที่เรียนรู้เพื่อความเข้าใจพระเวทและปฏิบัติตามพิธีกรรมในพระเวทได้อย่างถูกต้อง ได้แก่ ปกรณ (คัมภีร์) 6 เรื่องคือ (1) คัมภีร์ศึกษา ว่าด้วยการออกเสียงคำที่ถูกต้อง (2) คัมภีร์ฉันทะ ว่าด้วยฉันทลักษณะในการประพันธ์ (3) คัมภีร์ไวยากรณ์ ว่า

ด้วยกฎเกณฑ์การใช้ภาษาสันสกฤต (4) คัมภีร์นิรุกตะ ว่าด้วยความหมายของคำที่ถูกต้อง (5) คัมภีร์ชโยติศ ว่าด้วยโหราศาสตร์เพื่อกำหนดเวลาที่เหมาะสมในการประกอบพิธี (6) คัมภีร์กัลปะ ว่าด้วยการประกอบพิธีกรรมตามพระเวท (Monier-Williams, 1993, p. 1016)

คัมภีร์อาคมเวท ได้แก่ ความรู้ (เวท) ตามประเพณีที่ตกทอดมา (อาคัมชะ) ซึ่งอยู่นอกความรู้ที่สืบทอดมาจากพระเวทโดยตรง แต่ก็ถือว่าสืบเนื่องมาจากพระเวท และมีความสำคัญทัดเทียมกับพระเวท แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม (ตามนิกาย) คือ ไวยณวะ ไศวะ และคักตะ ทุกกลุ่มมีเนื้อหาประกอบด้วย ฌานะ (ความรู้ที่นำไปสู่การปลดปล่อย), โยคะ (การทำสมาธิ), กฤตยะ (การกระทำต่างๆ เช่น การสร้างวิหาร เทวรูป ฯลฯ), และ จรรยา (การปฏิบัติต่างๆ เช่น วิธีการบูชาประจำวัน ในเทศกาล ฯลฯ) (Datta, 1987, p. 94)

คัมภีร์เวททางคปรกณ์กับคัมภีร์อาคมเวทประกอบกันเป็นองค์ความรู้ของศาสนาฮินดูที่สมบูรณ์ทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติซึ่งผู้ที่เป็นฮินดูที่แท้จริงจะขาดมิได้ และต่างก็มาจากขอบจักรวาล หมายถึงเป็นความรู้ศักดิ์สิทธิ์ที่เกิดจากการเปิดเผยของพระเจ้า (ศรูติ) ดังนั้นเมื่อพระภักทธาปสมาเป็นราชบุโรหิตถวายความรู้เหล่านี้แด่พระเจ้ามหาสมมุติราช ก็แสดงว่าพระเจ้ามหาสมมุติราชทรงความรู้ในพระเวททั้งสิ้น

4. มโนสารก็ได้ละเพศฤาษีออกทำราชการพร้อมกับพี่ชาย ได้เป็นอำมาตย์มีหน้าที่ตัดสินคดีความ แต่ได้ตัดสินคดีสวนแดงไม่ยุติธรรม คนทั้งหลายติเตียนว่ามีอคติ 4 ประการ เทวดาก็ไม่เคารพบูชาดังแต่ก่อน จึงเกิดความละอายหนีไปบวชเป็นฤาษี และบำเพ็ญเพียรจนมีฤทธิ์ ด้วยความค้ำใจที่จะให้ผู้เป็นพระมหากษัตริย์ปกครองด้วยศัพทวิธราชธรรม จึงเหาะไปจดจำคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ที่กำแพงจักรวาล เป็นภาษาบาลี มีพื้นที่ขนาดเท่ากายข้างสาร กลับมาแต่งเป็นคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ ด้วยเหตุฉะนั้น คัมภีร์พระธรรมศาสตร์อันเป็นหลักใหญ่แห่งธรรม จึงชื่อว่ามีมโนสาร

มโนสารอำมาตย์ไปนำพระธรรมศาสตร์เป็นภาษาบาลีมาจากกำแพงจักรวาล ทั้งภาษาบาลีและกำแพงจักรวาลล้วนแสดงถึงความศักดิ์สิทธิ์ของพระธรรมศาสตร์ไทย

ภาษาบาลีเน้นความหมายทางศาสนาพุทธว่ามีศักดิ์สิทธิ์เท่ากับพระไตรปิฎกที่เขียนด้วยภาษาบาลี

กำแพงจักรวาลเน้นความหมายเป็นกฎระเบียบธรรมชาติแห่งจักรวาล และยังหมายความว่าพระธรรมศาสตร์นั้นมีอยู่แล้วในจักรวาล ไม่ใช่สิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น ดังนั้นมนุษย์ไม่อาจแก้ไขได้ และต้องปฏิบัติตาม

คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ไทยเป็นหลักแห่งธรรมและมีชื่อว่า มโนสาร นั้นเป็นความพยายามที่จะสร้างความหมายว่าเป็นศาสตร์ หรือหลักใหญ่แห่งธรรมะ และมีชื่อว่า มโนสาร ธรรมศาสตร์ ให้เหมือนกับชื่อพระมนูธรรมศาสตร์

สรุปได้ว่า ที่มาของอำนาจทางกฎหมายของพระธรรมศาสตร์ไทยมี 2 แหล่ง คือ

1. กฎระเบียบของจักรวาลอันศักดิ์สิทธิ์ที่มาจากกำแพงจักรวาล ซึ่งเป็นแหล่งที่มาเดียวกันกับพระเวทของศาสนาฮินดู แต่ได้ปฏิเสธว่าไม่ใช่เป็นอันเดียวกับของฮินดู เพราะแม้ความรู้จากพระเวททั้งหมด (เวททางคปภรณ์และอาคมเวท) ก็ยังไม่อาจช่วยให้พระเจ้าสมมุติราชอำนาจความยุติธรรมให้กับราษฎรได้ จึงต้องไปเอาพระธรรมศาสตร์มาจากกำแพงจักรวาลอีกต่างหาก

2. พระไตรปิฎกในศาสนาพุทธ ด้วยพระธรรมศาสตร์อยู่ในรูปภาษาบาลีอันเป็นภาษาศักดิ์สิทธิ์ที่จารึกพระไตรปิฎกไว้ จนมีคำเรียกพระไตรปิฎกว่า พระบาลี และมโนสารต้องการให้พระเจ้าสมมุติราชตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม (ธรรมะแห่งกษัตริย์ 10 ประการของพุทธศาสนา) จึงได้ไปนำเอาพระธรรมศาสตร์ที่เป็นภาษาบาลีมา และมโนสารเองก็สืบเชื้อสายมาจากท้าวมหาพรหม ผู้สถิตอยู่ ณ พรหมโลก ตามจักรวาลวิทยาของพุทธศาสนา อีกทั้งชื่อ มโนสาร เองก็หลีกเลี่ยงที่จะใช้ชื่อพระมนู (เหมือนกับที่มอญใช้) แต่ใช้คำที่มีความหมายเหมือนกันแทน เพื่อปฏิเสธความเกี่ยวพันกับพระมนูธรรมศาสตร์ที่เป็นของศาสนาฮินดูโดยตรง แต่เกี่ยวพันกันโดยอ้อม คือเป็นกฎหมายที่ศักดิ์สิทธิ์เหมือนกันแต่เป็นของศาสนาพุทธ

ความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจทางการเมืองและอำนาจทางกฎหมาย

อำนาจทางกฎหมายผูกพันกับอำนาจทางการเมืองที่มีธรรมะ

หลังจากนำพระธรรมศาสตร์มาถวายพระเจ้ามหาสมมุติราชแล้ว มโนสารฤาษีก็ สั่งสอนพระเจ้ามหาสมมุติราช ให้ตั้งอยู่ในราชธรรม 10 ประการ รักษาศีล 5 เป็นปรกติ รักษาศีล 8 เป็นอุโบสถศีล เมตตากฎณาแก่สัตว์ทั้งปวง ทรงอุตสาหะคำนึงถึงคัมภีร์พระธรรมศาสตร์อยู่เสมอ (พระธรรมสาตร 1.13) แสดงว่า กษัตริย์ต้องประพฤติทศพิธราชธรรม อันเป็นธรรมะของกษัตริย์แล้วยังต้องรักษาศีลทั้งหลายในฐานะที่เป็นอุบาสกผู้เป็นพุทธมามกะที่เคร่งครัด มีเมตตากฎณาต่อสรรพสัตว์ในปกครอง ซึ่งมีลักษณะเป็น ธรรมราชา หรือกษัตริย์ผู้ทรงธรรม ตามคติของพุทธศาสนา และต้องคำนึงถึงพระธรรมศาสตร์ (กฎหมาย) อยู่เสมอ หมายความว่า ต้องปฏิบัติตามกฎหมายอย่างเคร่งครัดด้วย

ใช้อำนาจทางกฎหมายเพื่อบรรลุผลให้แก่อำนาจทางการเมือง

ต่อจากนั้นยังให้พระเจ้าสมมุติราชทรงประพฤติธรรม 4 ประการ (พระธรรมสาตร 1.13-14) คือ

1. “พิจารณาซึ่งความชอบ ความผิด แห่งผู้กระทำ ให้เป็นประโยชน์ และมีได้เป็นประโยชน์แก่พระองค์” หมายถึง ให้พิจารณาว่าผู้ใดทำความดีที่เป็นประโยชน์แก่กษัตริย์ ผู้ใดทำความชอบเพื่อตน ไม่มีประโยชน์แก่แผ่นดิน
2. “ทะนุบำรุงซึ่งบุคคลผู้มีศีลสัตย์” หมายถึง สนับสนุนคนดีมีศีลธรรม ถือความสัตย์
3. “ประมุขมาซึ่งพระราชทรัพย์โดยยุติธรรม” หมายถึง การได้พระราชทรัพย์มาโดยการตอบแทนที่เหมาะสม ไม่ให้ใช้อำนาจ ยึดเอามาโดยไม่ให้ค่าตอบแทน ข้อนี้เป็นการคำนึงถึงคุณค่าของราษฎร แม้กษัตริย์จะเป็นเจ้าของทุกสิ่งทุกอย่างในแผ่นดิน แต่สิ่งที่ราษฎรได้เสียกำลังลงแรงกายแรงใจไป ถ้ากษัตริย์ต้องการนำมาใช้ประโยชน์ ต้องตอบแทนราษฎรให้สมกับที่ได้ลงทุนไปด้วย
4. “รักษาพระนครราชสีมาให้สุขเกษมโดยยุติธรรม” หมายถึง ดูแลบ้านเมืองให้มีความสุขด้วยความยุติธรรม

ทั้ง 4 ข้อนี้เป็นการกำหนดหน้าที่ของกษัตริย์ ซึ่งมีลักษณะเป็นทั้งข้อแนะนำ (ข้อ 1, 2) ข้อห้ามหรือข้อจำกัดแห่งอำนาจ (ข้อ 3) และเป้าหมาย (ข้อ 4) คือ การใช้อำนาจทางการเมืองให้บรรลุผล (ความสุขของราษฎร) ด้วยอำนาจทางกฎหมาย (ความยุติธรรม)

การใช้อำนาจทางกฎหมายของกษัตริย์โดยตรง

ถัดมายังให้พระเจ้าสมมุติราชทรงประพฤติราชกิจตามประเพณี ซึ่งเป็นพระจริยวัตรประจำวันว่าเวลาใดทรงประกอบพระราชกิจอันใดตลอดทั้งวัน (พระธรรมสาตร 1.14) ที่น่าสนใจคือ มัชฌิมยาม (22-1 น.) อันเป็นเวลาก่อนทรงบรรทม ก็ทรงศึกษาจารีตประเพณีเรื่องความยุติธรรม และเวลากลางวัน เสด็จไปยังศาลวินิจฉัยคดีความ พร้อมด้วยหมู่ขุนมนตรีที่วิราชบุโรหิต โหราจารย์ผู้อยู่ในศีลสัตย์ ดำรงพระทัยฟังอรรถคดีซึ่ง กระลาการ (ตุลาการ) พิจารณาโดยใช้ความยุติธรรมเป็นแว่นแก้ว คัมภีร์พระธรรมศาสตร์เป็นพระเนตร ดูเทศกาลบ้านเมือง (ความเหมาะสมกับกาลสมัย) โดยสมควรแล้วจึงเอาพระกรเบี่ยงขวา คือพระสติสัมปชัญญะ ทรงพระขรรค์แก้วคือพระวิจารณ์ปัญญา วินิจฉัยตัดสินคดีอาญาประชากรราษฎรทั้งปวงโดยยุติธรรม (พระธรรมสาตร 1.13-14) แสดงว่าในการวินิจฉัยคดีความต้องใช้ทั้งความยุติธรรม, ด้วบทกฎหมาย (พระธรรมศาสตร์), ความเหมาะสมกับกาลสมัย (เทศกาลบ้านเมือง), สติ (พระสติสัมปชัญญะ) และปัญญา (วิจารณ์ปัญญา)

การใช้อำนาจทางการเมืองออกกฎหมาย

หลังจากกล่าวถึงลักษณะตุลาการและมूलคดีทั้ง 39 ประการรวมทั้งสาขาคดีแล้ว ได้กล่าวถึงกษัตริย์ที่จะตรากฎหมายตามสาขาคดี อันได้แก่ ลักษณะ พระราชกำหนด บทพระอัยการ และพระราชบัญญัติ ว่า เป็นอิสรภาพในบวรเศวตฉัตร กอปรด้วยศีลส์ ตยัวัตรปฏิบัติเป็นอันดี มีสติสัมปชัญญะและพระวิจารณ์ญาณ มีพระราชหฤทัยประสงค์จะให้พระนครขอบเขตขัณฑสีมาในพระราชอาณาจักร จำเริญสุ ขสภาพเกษมสำราญ มีความปรารถนาจะให้เป็นที่ตามุทิตประโยชน์ทั่วทวยราษฎรทั้งปวง ทรงพระอุสาหะพิจารณาคำนึงตามคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ แล้วมีพระราชบัญญัติ ดัดแปลงตกแต่งตั้งเป็นพระราชกำหนดบทพระอัยการไว้โดยมาตราเป็นอันมากทุกทุกลำดับกษัตริย์มาตราบเท่าทุกวันนี้ (พระธรรมสาตร 1.28) แสดงว่า กษัตริย์มีอำนาจในการออกกฎหมายตามหัวข้อมूलคดีทั้ง 39 ประการออกมาเป็นสาขาคดีต่างๆ เพื่อความสงบสุขของราษฎรได้โดยไม่จำกัด ด้วยเหตุนี้พระธรรมศาสตร์ไทยจึงมีเฉพาะหัวข้อหมวดของกฎหมายทั้งหมด แยกสาขาคดีต่างๆ ออกจากตัวพระธรรมศาสตร์ออกเป็นพระไอยการ ลักษณะต่างๆ ที่อ้างตามหัวข้อหมวดในพระธรรมศาสตร์แต่ละข้อ เนื่องจากสาขาคดีจะต้องขยายตัวออกไปอีกมาก แต่พระธรรมศาสตร์จะไม่มีเปลี่ยนแปลง

กษัตริย์ใช้อำนาจทางกฎหมายผ่านผู้พิพากษาศาล

พระธรรมศาสตร์ไทยกำหนดลักษณะผู้จะเป็นผู้พิพากษาศาลว่า จะต้องไม่มีอคติ 4 ประการคือ รัก โกรธ กลัว และหลง ในการพิจารณาคดีความ (พระธรรมสาตร 1.15) แล้วแสดงเหตุ (หลัก) แห่งตุลาการ (กระลาการ) ในการทำหน้าที่ 24 ประการ และมूलคดีแห่งผู้พิพากษาและตุลาการ (กระลาการ) อีก 10 ประการ ซึ่งประกอบด้วยขั้นตอนต่างๆ ของกระบวนการยุติธรรมทั้งหมด (พระธรรมสาตร 1.19-24) ในตอนท้ายของพระธรรมศาสตร์ไทยต่อจากเรื่องสาขาคดีกล่าวถึงผู้พิพากษาและตุลาการผู้จะทำหน้าที่ตัดสินคดีความแทนกษัตริย์ว่า เป็น แว่นแก้วอันวิเศษฉลองพระเนตรพระมหากษัตริย์ และให้ตั้งตนไว้ให้พระองค์วางพระทัยต่างพระเนตรพระกรรณไม่ให้มีอคติ 4 ประการ อุตสาหะหมั่นเพียรศึกษาไต่ถามให้เข้าใจในพระธรรมศาสตร์อย่างถ่องแท้แม่นยำในตวับทกฎหมาย ให้มีความซื่อสัตย์และเป็นพุทธมามกะที่เคร่งครัด มีจิตเมตตา นำหน้าต่อสัตว์ทั้งปวง และมีกตัญญูตาสวามิภักดิ์ จงรักในพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นเจ้าแห่งตน สอนคุณท่านด้วยการตัดสินคดีความของราษฎรให้บ้านเมืองมีแต่ความสงบสุข (พระธรรมสาตร 1.29-31) แสดงถึงการใช้อำนาจทางกฎหมายของกษัตริย์ผ่านผู้พิพากษาศาล

สรุปความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจทางการเมืองกับอำนาจทางกฎหมายได้ว่า

1. การใช้อำนาจทางกฎหมายอยู่ภายใต้การใช้อำนาจทางการเมืองที่มีธรรมะ โดยกษัตริย์ผู้ประพฤติธรรม และรักษากฎหมายอย่างเคร่งครัด

2. การใช้อำนาจทางกฎหมายเป็นการสนองเป้าหมายของอำนาจทางการเมือง เพื่อความสงบสุขของราษฎร
3. ผู้มีอำนาจทางการเมืองสามารถใช้อำนาจทางกฎหมายตัดสินคดีความได้โดยตรง โดยคำนึงถึงความยุติธรรม ด้วบทกฎหมาย ความเหมาะสมกับกาลสมัย สติ และปัญญา
4. ผู้มีอำนาจทางการเมืองออกกฎหมายได้ภายใต้ข้อจำกัด ตามหมวดหมู่ที่กำหนดไว้ในพระธรรมนูญเท่านั้น แต่สามารถตรากฎหมายที่สอดคล้องกับหมวดหมู่นั้นเพื่อประโยชน์สุขของราษฎรได้ไม่จำกัด
5. ผู้มีอำนาจทางการเมืองใช้อำนาจทางกฎหมายผ่านผู้พิพากษาตุลาการ โดยผู้ทำหน้าที่แทนกษัตริย์จะต้องไม่มีอคติ 4 ประการคือ รัก โกรธ กลัว และหลง ในการพิจารณาคดีความ มีความซื่อสัตย์ มีธรรมะ และต้องขยันหมั่นเพียรศึกษาทำความเข้าใจกฎหมายให้ถ่องแท้ แม่นยำ เพื่อสนองคุณกษัตริย์ด้วยความจงรักภักดี ให้ราษฎรมีแต่ความสงบสุข

แนวคิด “ธรรม” “กฎหมาย” และ “การเมือง” ในพระธรรมนูญไทย

พระธรรมนูญไทยแสดงแหล่งที่มาว่าเป็นกฎระเบียบของจักรวาลอันศักดิ์สิทธิ์ที่มาจากกำแพงจักรวาล ซึ่งเป็นแหล่งที่มาเดียวกันกับพระเวทของศาสนาฮินดู แต่ได้ปฏิเสธว่าไม่ใช่เป็นอันเดียวกับของฮินดู เพราะแสดงตัวว่าเป็นภาษาบาลีเช่นเดียวกับพระไตรปิฎก ดังนั้น “ธรรมะ” ที่เป็นกฎระเบียบของจักรวาลจึงเป็นไปตามกฎธรรมชาติในพุทธศาสนา ซึ่งที่สำคัญที่สุดก็คือ หลักกรรม

ฉะนั้นพระธรรมนูญไทยจึงใช้แนวคิด “ธรรมะ” ตามพระธรรมนูญมอญที่นับถือพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน คือ

1. ยังกงความหมายกฎของจักรวาลที่ศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาฮินดูไว้ แต่ปฏิเสธอย่างชัดเจนว่าไม่ใช่ของศาสนาฮินดู เพียงแต่เชื่อมโยงว่ามาจากแหล่งที่ศักดิ์สิทธิ์เช่นเดียวกัน ที่มนุษย์ไม่ได้ทำขึ้นมาเอง
2. กฎระเบียบของจักรวาลนั้นหมายถึงหลักกฎแห่งกรรมในพุทธศาสนา อันเป็นหลักการที่มีอยู่แล้วในธรรมชาติ แต่ไม่มีจุดมุ่งหมายที่จะนำมาบังคับใช้ในวัตถุประสงค์ทางศาสนาโดยตรง

3. ความหมาย “หน้าที่” ของทุกคนในสังคมของศาสนาฮินดู ถูกลดลงมาเป็น “ความยุติธรรม” ซึ่งเป็นหน้าที่เฉพาะของกษัตริย์เพื่อความสงบสุขของราชรัฐ โดยกษัตริย์ผู้ปฏิบัติธรรมหรือธรรมราชา

แนวคิด “กฎหมาย” ในพระธรรมศาสตร์ไทย

จากแนวคิด “ธรรมะ” ที่หมายถึง หลักกรรม และ ความยุติธรรม ทำให้แนวคิด “กฎหมาย” ในพระธรรมศาสตร์ไทย คือ

1. การอำนวยความสะดวกยุติธรรมเป็นการปฏิบัติหน้าที่ของกษัตริย์ เพื่อความสงบสุขของสังคมอันเป็นเป้าหมายทางการเมือง ไม่ใช่ทางศาสนา
2. การใช้กฎหมายต้องมีศีลธรรมกำกับ โดยกษัตริย์ผู้ใช้กฎหมายต้องปฏิบัติธรรม และใช้กฎหมายโดยเคร่งครัด หมายถึง การใช้กฎหมายโดยผู้มีศีลธรรมจรรยากำกับ
3. การใช้อำนาจทางกฎหมายตัดสินคดีความต้องพิจารณาถึงความยุติธรรม ด้วบทกฎหมาย ความเหมาะสมกับกาลสมัย สติ และปัญญา หมายถึง ต้องใช้สติปัญญาพิจารณาความยุติธรรมของกฎหมายให้เหมาะสมกับยุคสมัย แสดงว่า กฎหมายต้องปรับตัวให้ทันกับสถานการณ์ของยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป
4. การออกกฎหมายอยู่ภายใต้ข้อจำกัด ตามหมวดหมู่หลักการที่กำหนดไว้ล่วงหน้าเท่านั้น แต่สามารถตรากฎหมายที่สอดคล้องกับหมวดหมู่หลักการที่กำหนดไว้ล่วงหน้านั้นเพื่อประโยชน์สุขของราชรัฐได้โดยไม่จำกัด หมายถึง การออกกฎหมายต้องไม่ขัดกับหลักการที่วางไว้ล่วงหน้าแล้ว
5. ผู้ใช้อำนาจทางกฎหมายแทนผู้มีอำนาจทางการเมือง ซึ่งได้แก่ผู้พิพากษาศาลฎีกา จะต้องไม่มีอคติ 4 ประการคือ รัก โกรธ กลัว และหลง ในการพิจารณาคดีความ มีความซื่อสัตย์ มีธรรมะ หมายถึง ต้องเป็นผู้มีศีลธรรมจรรยาที่ดี และต้องมั่นศึกษาแสวงหาความรู้เพื่อความเข้าใจกฎหมายอย่างถ่องแท้และแม่นยำ เพื่อสนองเป้าหมายทางการเมือง และต้องใช้ธรรมะกำกับในการใช้กฎหมายเช่นเดียวกับผู้มีอำนาจทางการเมือง

แนวคิด “การเมือง” ในพระธรรมศาสตร์ไทย

1. ที่มาของอำนาจทางการเมือง
 - 1.1 ความยินยอมพร้อมใจกันของราชรัฐ โดยเลือกแต่งตั้งผู้ใช้อำนาจทางการเมืองจากคุณสมบัติความสามารถที่จะทำหน้าที่รักษาความสงบเรียบร้อยได้
 - 1.2 การสืบเชื้อสายของผู้ที่เคยขึ้นมามีอำนาจทางการเมืองมาแต่เดิม

1.3 การใช้กำลังยึดอำนาจทางการเมืองมาได้จนเป็นใหญ่เหนือผู้อื่นโดยอาศัยบุญและบารมีที่สั่งสมมา ไม่ต้องอาศัยความเห็นชอบจากคนส่วนใหญ่ และไม่ต้องสืบเชื้อสายกษัตริย์มาแต่เดิม

2. เป้าหมายของอำนาจทางการเมือง คือ ความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองและความสุขของราษฎร

3. การใช้อำนาจทางการเมืองเพื่อสนองเป้าหมายทางการเมืองกระทำได้โดย

3.1 ด้วยความยุติธรรม และมีศีลธรรมเป็นเครื่องกำกับ หมายถึง มีหลักธรรมทางพุทธศาสนาเป็นเครื่องแนะแนวทาง

3.2 อาศัยกฎหมายเป็นเครื่องมือในการบรรลุเป้าหมายทางการเมืองเป็นหลัก

3.3 การใช้อำนาจทางการเมืองในด้านการใช้อำนาจทางกฎหมายนั้น

3.3.1 ผู้มีอำนาจสามารถกระทำได้โดยตรง หรือโดยให้บุคคลอื่นเป็นผู้ใช้อำนาจแทน

3.3.2 ผู้มีอำนาจสามารถออกกฎหมาย ซึ่งเป็นการใช้อำนาจทางกฎหมายนั้น ต้องยึดถือแนวทางหลักการที่กำหนดไว้แล้ว

3.3.3 การใช้กฎหมายนั้นต้องพิจารณาให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอยู่เสมอ

แนวคิด “ธรรมะ” ในพุทธศาสนา

การใช้อำนาจทางการเมืองและอำนาจทางกฎหมายในพระธรรมศาสตร์ไทยต้องมีศีลธรรมมากำกับ และอ้างแหล่งที่มาจากหลักการ “ธรรมะ” ของพุทธศาสนา ทั้งจากการใช้อำนาจทางการเมือง ทั้งจากพระเจ้ามหาสมมุติราชากับกษัตริย์ผู้ประพฤติธรรม หรือธรรมราชา รวมทั้งการอาศัยบุญบารมีในการยึดอำนาจ และอำนาจทางกฎหมายจากกฎของจักรวาล ซึ่งหมายถึงหลักกรรม ดังนั้นจึงควรพิจารณา “ธรรมะ” ของพุทธศาสนาที่เป็นหลักการของอำนาจทางการเมืองและกฎหมายในพระธรรมศาสตร์ไทย ดังนี้

“ธรรมะ” ของพุทธศาสนานั้นเรียกว่า พุทธธรรม ซึ่งแยกออกเป็น 2 ส่วนคือ สังฆธรรม กับ จริยธรรม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2549, น. 10)

1. สัจธรรมเป็นส่วนแสดงสภาวะหรือรูปลักษณะตัวจริง หมายถึง คำสอนเกี่ยวกับสภาวะของสิ่งทั้งหลาย หรือธรรมชาติและความเป็นไปโดยธรรม ดาของสิ่งทั้งหลาย หรือกฎธรรมชาตินั่นเอง

2. จริยธรรมเป็นฝ่ายข้อประพฤติปฏิบัติทั้งหมด หมายถึง การถือเอาประโยชน์จากความรู้ความเข้าใจในตัวสภาพและและความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย หรือการรู้กฎธรรมชาติแล้วนำมาใช้ในทางที่เป็นประโยชน์

ดังนั้น “ธรรมะ” ในพุทธศาสนาจึงมี 2 ความหมาย คือ สัจธรรม หรือกฎธรรมชาติ จริยธรรม หรือการปฏิบัติโดยอาศัยความรู้ในกฎธรรมชาตินั้น

“ธรรมะ” ในฐานะกฎธรรมชาติ

พุทธศาสนาสอนหลักความจริงว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นคนสัตว์ หรือสิ่งของ เป็นรูปธรรม หรือนามธรรม เป็นวัตถุ หรือเป็นเรื่องจิตใจ ไม่ ว่าชีวิตหรือโลกที่แวดล้อมอยู่ก็ตามทั้งหมดล้วนเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย ซึ่งเรียกกันว่า กฎธรรมชาติ เรียกในภาษาบาลีว่า นิยาม แปลว่า กำหนดอันแน่นอน ทำนองหรือแนวทางที่แน่นอน หรือความเป็นไปอันมีระเบียบแน่นอน เพราะปรากฏให้เห็นว่า เมื่อมีเหตุปัจจัยอย่างนั้นๆ แล้ว ก็จะมีความเป็นไปอย่างนั้นๆแน่นอน ซึ่งมีอยู่ 5 อย่าง คือ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2549, น. 152-153)

1. กฎธรรมชาติเกี่ยวกับปรากฏการณ์ฝ่ายวัตถุ (อุตุนิยาม) (physical laws) ได้แก่ ความเป็นไปของธรรมชาติแวดล้อมและความเปลี่ยนแปลงทางวัตถุ โดยเน้นที่ความผันแปรที่เนื่องด้วยความร้อนหรืออุณหภูมิ

2. กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์ หรือที่เรียกกันว่าพันธุกรรม (พีชนิยาม) (biological laws) เช่น หลักความจริงที่ว่าพืชเช่นใดก็ให้ผลเช่นนั้น

3. กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิต (จิตตนิยาม) (psychological laws) เช่น เมื่อสิ่งเร้ามากระทบประสาทจะมีการรับรู้เกิดขึ้น จิตจะทำงานอย่างไร เป็นต้น

4. กฎธรรมชาติเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ (กรรมนิยาม) (the law of act and result) หรือกฎแห่งกรรม ได้แก่ กระบวนการก่อการกระทำและการให้ผลของการกระทำ หรือกระบวนการแห่งเจตน์จำนง หรือความคิดปรุงแต่งสร้างสรรค์ต่างๆ พร้อมทั้งผลที่สืบเนื่องออกไปอันสอดคล้องสัมพันธ์กัน เช่น ทำกรรมดี มีผลดี ทำกรรมชั่วมีผลชั่ว เป็นต้น

5. กฎธรรมชาติเกี่ยวกับความสัมพันธ์และความเป็นเหตุเป็นผลแก่กันของสิ่งทั้งหลาย (ธรรมนิยาม) (the general law of cause and effect) ได้แก่ ความเป็นไปธรรมดา เช่น

ว่า สิ่งทั้งหลายมีความเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไป เป็นธรรมดา คนย่อมมีความเกิดแก่เจ็บตายเป็น
ธรรมดา เป็นต้น ธรรมนิยามนี้มีความหมายครอบคลุมกฎธรรมชาติหมดทั้ง 5 ข้อด้วย

กฎแห่งกรรมเป็นกฎธรรมชาติที่สำคัญที่สุดต่อมนุษย์

ในแง่ของมนุษย์แล้ว กฎแห่งกรรมเป็นกฎสำคัญที่สุดเพราะเป็นเรื่องของมนุษย์
โดยตรง กฎหรือนิยามข้ออื่นๆ ทั้งหมดเป็นเรื่องของธรรมชาติอื่นๆ นอกจากตัวมนุษย์ แม้มนุษย์เกิด
จากธรรมชาติและเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ แต่มนุษย์ก็มีวิสัยพิเศษส่วนหนึ่งที่เป็นของตนเอง ซึ่ง
ก็คือกฎแห่งกรรมนี้ กรรมคือการกระทำที่มีเจตนา สาระหรือเนื้อแท้ของกรรมก็คือเจตนาหรือเจตน์
จำนง ดังนั้น กฎแห่งกรรมจึงครอบคลุมโลกแห่งเจตน์จำนงและการปรุงแต่งสร้างสรรค์ทั้งหมดของ
มนุษย์ เป็นแก่นนำในการปรุงแต่งชีวิตตนเอง ของมนุษย์แต่ละคน เป็นเครื่อง กำหนดแนวทางของ
สังคม และผลงานสร้างสรรค์ทำลายของ มนุษย์ เป็นฐานที่มนุษย์อาศัยก้าวเข้าไปเกี่ยวข้องกับกฎ
ธรรมชาติอื่นๆ เพื่อปรุงแต่ง บังคับควบคุมโลกของธรรมชาติ ดังนั้น โลก จึงเป็นไปตามกรรม หรือ
โลกเป็นไปเพราะกรรม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2549, น. 155)

กฎแห่งกรรมเป็นกฎธรรมดาแห่งความดีความชั่ว ผู้ทำดีทำชั่ว ย่อมได้รับผลดีผลชั่ว
เองตามธรรมดาของเหตุปัจจัย หรือตามกฎแห่งกรรมนั้น และกรรมนั้นแสดงออกได้ทางกาย
(กายกรรม) ทางวาจา (วจีกรรม) และทางใจ (มโนกรรม)

ความดี เป็นคุณค่าที่รักษาและส่งเสริมคุณภาพของจิต ทำให้จิตใจสะอาดผ่องใส
บริสุทธิ์ หรือยกระดับให้สูงขึ้น จึง เรียกว่า บุญ เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความเจริญอกงามแก่ชีวิตจิตใจ
เป็นการกระทำที่ฉลาด ดำเนินตามวิถีแห่งปัญญา เชื่อเพื่อแก่สุขภาพจิต จึงเรียกว่า กุศล

ความชั่ว เป็นสภาพที่ทำให้คุณภาพของจิตเสื่อมเสีย หรือทำให้ตกต่ำลง จึงเรียกว่า
บาป เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความเสื่อมโทรมแก่ชีวิตจิตใจ ไม่เป็นไปเพื่อความหลุดพ้น เป็นการกระทำที่
ไม่ฉลาด ไม่เชื่อแก่สุขภาพจิต จึงเรียกว่า อกุศล (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2549, น.
765)

การให้ผลของกรรมมีตั้งแต่ระดับในจิตใจ ทำให้เกิดการปรุงแต่งความรู้สึกนึกคิด
ระดับบุคลิกภาพ สร้างเสริมนิสัย ปรุงแต่งลักษณะความประพฤติ ระดับวิถีชีวิตของบุคคล นำความ
เป็นไปในชีวิตของบุคคล พบความเสื่อมความเจริญ ระดับสังคม มีผลต่อความเป็นไปของสังคม
ความร่มเย็นเป็นสุข ความทุกข์ยากเดือดร้อนร่วมกัน (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2549,
น. 187-188) ทั้งยังมีผลอย่างแน่นอนไม่ว่าชาตินี้หรือชาติหน้า

กรรมตามสภาพที่สัมพันธ์กับวิบากหรือการให้ผล (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ.
ปยุตฺโต), 2549, น. 160) มีตั้งแต่

1. กรรมดำ มีวิบากดำ ได้แก่ กรรมทั้งหลายที่มีการเบียดเบียน เช่น การทำลายชีวิต การลักขโมย การประพฤติผิดทางเพศ การพูดเท็จ และการเสพสิ่งมีนเมา (กรรมกิเลส 4)
2. กรรมขาว มีวิบากขาว ได้แก่ กรรมทั้งหลายที่ไม่มีการเบียดเบียน เช่น การไม่ทำลายชีวิต การไม่ลักขโมย การไม่ประพฤติผิดทางเพศ การไม่พูดเท็จ การไม่พูดส่อเสียด การไม่พูดคำหยาบ การไม่พูดเพื่อเจ้อ การไม่คิดอยากได้ของผู้อื่น การไม่คิด ร้ายต่อผู้อื่น และ การคิด ถูกต้องตามคลองธรรม (กุศลกรรมบถ 10)
3. กรรมทั้งดำทั้งขาว มีวิบากทั้งดำทั้งขาว ได้แก่ กรรมทั้งหลายที่มีการเบียดเบียนบ้าง ไม่มีการเบียดเบียนบ้าง เช่น การกระทำของมนุษย์ทั่วไป
4. กรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม ได้แก่ เจตนาเพื่อ ละกรรมทั้งสามอย่างข้างต้น อันนำไปสู่จุดมุ่งหมายของพุทธศาสนาคือนิพพาน (สภาพที่ดับกิเลส และกองทุกข์แล้ว)

คุณค่าทางจริยธรรม

ในเรื่องของ “กรรม” คนทั่วไปมักจะเน้นไปยังการกระทำในชาติที่แล้วหรือชาติก่อนๆ บ้าง เ น้นไปยังผลคือนึกถึงผลที่ปรากฏในปัจจุบันของการกระทำในอดีตบ้าง เ เน้นไปยังด้านที่เสียหายเลวร้ายคือการกระทำชั่วอย่างเดียบบ้าง เ เน้นไปยังอำนาจแสดงผลร้ายของการกระทำ ความชั่วในชาติก่อนบ้าง ซึ่งไม่มีประโยชน์ในการดำเนินชีวิตให้ดีขึ้นกว่าเดิม

แนวทางปฏิบัติในทางจริยธรรมของหลักกรรมมีดังนี้ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2549, น. 213-214)

1. ยึดถือในเหตุผล มองการกระทำและผลการกระทำ ตามแนวทางของเหตุปัจจัย ไม่ เชื้อสิ่งงมงาย เช่น ความศักดิ์สิทธิ์ เป็นต้น
2. ผลสำเร็จที่ตนต้องการ หรือจุดมุ่งหมายที่ปรารถนา จะสำเร็จได้ด้วยการลงมือทำ ด้วยการพึ่งตน มีความเพียรพยายาม ไม่รอคอยโชคชะตา หรือหวังผลด้วยการอ่อนนอนต่อปัจจัย ภายนอก
3. รับผิดชอบต่อตนเองด้วยการงดเว้นจากกรรมชั่ว และรับผิดชอบต่อผู้อื่น ด้วยการ กระทำความดีต่อเขา
4. ถือว่าทุกคนมีสิทธิโดยธรรมชาติที่จะทำการต่างๆ เพื่อแก้ไขปรับปรุง สร้างเสริม ตนเองให้ดีขึ้นไป โดยเท่าเทียมกัน สามารถทำตนให้เลวลงหรือให้ดีขึ้น ให้ประเสริฐได้ยิ่งกว่าเทวดา หรือพรหมได้

5. ถือว่าคุณธรรม ความสามารถ ความประพฤติปฏิบัติ เป็นเครื่องวัด คุณค่าความดี หรือความเลวของมนุษย์ ไม่ใช่โดยชาติชั้นวรรณะ

6. ถือกรรมเก่าเป็นบทเรียน และ พิจารณาเข้าใจตนเองตามเหตุผล ไม่ค อยแต่โทษผู้อื่น คำนึงถึงพื้นฐานของตนเองที่มีอยู่ในปัจจุบัน เพื่อ แก้ไขปรับปรุง และวางแผนสร้างเสริมความเจริญก้าวหน้าต่อไปได้ถูกต้อง

7. ให้ความหวังในอนาคตสำหรับสามัญชนทั่วไป

กฎแห่งกรรมระดับโลกียะ

ความรู้ว่าคนมีกรรมเป็นของตน (กัมมัตสสกาญาณ) หรือรู้ว่าชีวิตเป็นไปตามกฎแห่งกรรม ความรู้เกี่ยวกับกรรมในระดับนี้ เป็นเพียงความเชื่อที่สอดคล้องกับกฎแห่งกรรม หรือรู้ว่ มนุษย์จะเป็นไปตามกฎแห่งกรรมนั้นเท่านั้น จัดว่าเป็น ความเห็นชอบระดับโลกีย (โลกุตตร สัมมาทิฏฐิ) คือ ยังเนื่องในโลก ขึ้นต่อโลก เป็นความเห็น ความเชื่อ ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและ ชีวิตที่ถูกต้องตามหลักแห่งความดี เป็นไปตามคลองธรรม หรือสอดคล้องกับศีลธรรม ซึ่งเกิดจาก การหล่อหลอมกลม่อมเกลตาของสังคม เกิดจากความรู้ความเข้าใจเหตุผลโดยอาศัยการอบรมสั่งสอน ปลูกฝังสืบๆ กันมาในสังคม ช่วยให้เกิดความประพฤติดีประพฤติชอบ และการดำเนินชี วิตที่ดีงาม ทำให้สังคมสงบเรียบร้อย คนอยู่ร่วมกันร่มเย็นเป็นสุข

ส่วนการรู้เข้าใจตัวกฎแห่งกรรม หรือหยั่งรู้ถึงความเป็นไปตามเหตุปัจจัยนั้นโดยตรง จัดว่าเป็น ความเห็นชอบระดับโลกุตระ (โลกุตตรสัมมาทิฏฐิ) คือเหนือโลก ไม่ขึ้นต่อโลก เป็น ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตถูกต้องตามความเป็นจริง หรือรู้เข้าใจตามสภาวะของ ธรรมชาติ เป็นความรู้ที่จำเป็นเพื่อความหลุดพ้น (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2549, น. 738)

กฎแห่งกรรมที่ปรากฏอยู่ในพระธรรมศาสตร์ไทยนั้น เป็น “ธรรมะ” ที่ในทางพุทธ ศาสนาจัดอยู่ในขั้นความเห็นชอบระดับโลกีย ซึ่งเป็นระดับศีลธรรมของคนทั่วไป ยังไม่ถึง “ธรรมะ” ขั้นสูงในขั้นความเห็นชอบระดับโลกุตระ ดังนั้นจึงเป็น “ธรรมะ” ในความหมายของคำสั่งสอนของ พุทธศาสนา อันเป็น “จริยธรรม” ซึ่งเป็นการปฏิบัติโดยอาศัยความรู้กฎธรรมชาตินั้น ในระดับ ศีลธรรมของคนทั่วไปในสังคม

ศีลและวินัย

จริยธรรมของพุทธศาสนามีคำสั่งสอนสำหรับควบคุมความประพฤติเรียกว่า ศีล แบ่งเป็น 2 ระดับคือ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2549, น. 431)

1. ศีลในแง่ที่เป็นธรรมะ ได้แก่ หลักความประพฤติระดับกายวาจาและอาชีวะที่นำมา แนะนำสั่งสอน โดยถือเอาภาวะที่ควรจะมีควรจะเป็นตามธรรมชาติเป็นหลัก และผู้ปฏิบัติตามหรือ

ฝ่าฝืน ย่อมได้รับผลดีหรือชั่ว โดยรับผิดชอบต่อกฎธรรมดาของธรรมชาติเองโดยตรง อีกอย่างหนึ่ง หมายถึง การปฏิบัติตามธรรมะชั้นศีลที่กลายมาเป็นความประพฤติประจำตัวของบุคคลแล้ว

2. ศีลในแง่ที่เป็นวินัย ได้แก่ กฎระเบียบข้อบังคับที่กำหนดวางกันขึ้นเป็นบัญญัติทางสังคม เพื่อกำกับความประพฤติของบุคคล ตามความมุ่งหมายจำเพาะของ กลุ่มคนหรือชุมชนนั้น ส่วนมากมุ่งสนับสนุนการปฏิบัติตามธรรมะให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น และผู้ฝ่าฝืนจะต้องได้รับโทษตามความรับผิดชอบต่อชุมชนหรือสังคมนั้นอีกชั้นหนึ่ง ต่างหาก จากผลทางจิตใจตามกฎธรรมชาติ เช่น วินัยของสงฆ์ อีกอย่างหนึ่ง วินัย หมายถึง วิธีฝึกให้คนมีศีล

ธรรมะนั้นเป็นส่วนเนื้อหาและหลักการของความประพฤติและความเป็นอยู่แบบพุทธ วินัยเป็นภาคปฏิบัติที่นำเอาเนื้อหาและหลักการนั้นไปจัดสรรให้ความประพฤติและความเป็นอยู่แบบพุทธนั้นเกิดมีเป็นรูปร่างจริงจังขึ้น และสามารถแผ่ขยายกว้างขวางออกไปในสังคมมนุษย์ พูดอีกอย่างหนึ่งว่า วินัยคือเครื่องมือของธรรมะ สำหรับจัดสรรสังคัมหรือชุมชนให้เป็นไปตามหลักการและความมุ่งหมายของธรรมะ หรือเป็นเครื่องมือสำหรับจัดระบบชีวิตแบบพุทธให้เกิดมีเป็นจริงขึ้น ธรรมะมุ่งเนื้อหาเน้นที่บุคคล วินัยมุ่งรูปแบบเน้นที่ระบบ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2549, น. 450)

ศีลจึงเป็นระบบการควบคุมชีวิตด้านนอกเกี่ยวกับการแสดงออกทางกายวาจา เป็นระเบียบว่าด้วยความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน และรวมไปถึงการดำเนินกิจการต่างๆ ของกลุ่มบุคคลหรือสังคัม การจัดสภาพความเป็นอยู่และสิ่งแวดล้อมให้เรียบร้อยและเกื้อกูลแก่การดำรงอยู่ด้วยดีของสังคมนั้น และแก่ความผาสุกแห่งสมาชิกทั้งปวงของสังคัม อันจะเกื้ออำนวยการให้ทุกคนสามารถบำเพ็ญสิ่งที่ดีงามยิ่งขึ้นไป เพื่อบรรลุจุดหมายสูงสุดของชีวิตตามความตกลงนับถือของพวกเขาตน หรือเพื่อเข้าถึงประโยชน์และความดีงามสูงสุดตามอุดมการณ์ของหมู่ชนนั้น (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2549, น. 431)

สำหรับสังคัมมนุษย์โดยทั่วไป พุทธศาสนา ได้แนะนำสั่งสอนหรือเสนอหลักการธรรมหมวดที่นิยมเรียกกันว่า ศีล 5 ไว้เป็นข้อกำหนดอย่างต่ำ หรือหลักความประพฤติอย่างน้อยที่สุดในระดับศีล

ถ้าผู้ใดต้องการเป็นชาวพุทธ พุทธศาสนาก็กำหนดเงื่อนไขให้เขารับเอาข้อธรรมอย่างน้อย 5 ข้อนั้นไปถือปฏิบัติ เมื่อถึงตอนนี้ ธรรมชั้นศีล 5 ข้อนั้น ก็ได้ชื่อว่าเป็น สิกขาบท 5 แปลว่า ข้อฝึกหัดความประพฤติ 5 อย่าง ผู้ที่เป็นอุบาสกอุบาสิกา มีข้อกำหนดความประพฤติอย่างต่ำเท่านี้

แต่ถ้าผู้ใดมีอุตสาหะจะประพฤติปฏิบัติให้ยิ่งขึ้นไปอีก เช่น รักษาอุโบสถศีลมีองค์ 8 ในวันอุโบสถอีกส่วนหนึ่งก็ได้ สิกขาบทนี้แหละที่ทำให้ศีลระดับธรรมกลายมาเป็นศีลระดับวินัย

เพราะเป็นกฎเกณฑ์สำหรับการไปปฏิบัติธรรมที่วัด และ วินัยก็คือประมวลแห่งสิกขาบททั้งหลาย
นั่นเอง

ถึงกระนั้น พุทธศาสนาก็มิได้วางประมวลบทบัญญัติเป็นวินัยไว้สำหรับให้มวลมนุษย์
ทั้งหมดต้องปฏิบัติเสมอเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เป็นเรื่องของมนุษย์หมู่หนึ่ง ชุมชนหนึ่ง หากเห็น
งาม จะพึงบัญญัติขึ้นให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและความมุ่งหมายของพวกเขา โดยอาจ
นำเอาข้อธรรมต่างๆ ในชั้นศีลซึ่งมีอยู่มากมาย มาเลือกกำหนดเป็นวินัยบังคับใช้แก่พวกตน

สำหรับสังคมวงกว้างหรือสังคมคฤหัสถ์ มีศีลที่แสดงไว้เช่น อคคาริยวินัย (วินัยของผู้
ครองเรือน หรือวินัยของชาวบ้าน) (อรรถกถา ขุททกนิกาย (ปรมัตตโชติกา); อรรถกถา สุตตันนิบาต
(ปรมัตตโชติกา)) คือการเว้นจากอกุศลกรรมบถ 10 หรือ คิหิวินัย (วินัยของคฤหัสถ์ ตรงกับอคคาริย
วินัยนั่นเอง) คือหลักความประพฤติที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ใน สังคาลงสูตร (สิคาลองวาสูตร)
(ปาฏิภวรรค ทีฆนิกาย สุตตันตปิฎก) เช่น การเว้นอคติ 4 การไม่เสพอบายมุข 6 และความสัมพันธ์
ตามหลักทศ 6 เป็นต้น

สำหรับชุมชนที่เรียกว่า ภิกษุสงฆ์ หลักการต่างๆ ในเรื่องศีลสามารถวางให้แน่นแฟ้น
ยิ่งกว่าที่กล่าวมานั้น เพราะภิกษุสงฆ์เป็นชุมชนที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งขึ้นเอง ตาม หลักการและ
ความมุ่งหมายที่ทรงกำหนดไว้โดยเฉพาะ เพื่อให้มีสภาพเกื้อกูลที่สุดแก่การปฏิบัติที่มุ่ง
ตรงต่อ
จุดมุ่งหมายสูงสุดของพุทธศาสนา และการเผยแพร่ความดีงามที่เกิดจากการปฏิบัติเช่นนั้นให้
กว้างขวางออกไปเพื่อประโยชน์สุขของชาวโลก ดังนั้น พระองค์จึงได้ทรงบัญญัติระเบียบข้อบังคับ
ต่างๆ ขึ้นควบคุมความเป็นอยู่และความประพฤติทั่วไปของภิกษุทั้งหลายที่เป็นสมาชิกของสงฆ์นั้น
เรียกว่า วินัยสงฆ์ หรือพระวินัย (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), 2549, น. 432-433)

ในประเทศไทย ตามขัตติยราชประเพณีในทางการปกครอง นำเอาคำสอนทางพุทธ
ศาสนาเกี่ยวกับหน้าที่และคุณธรรมของพระมหากษัตริย์ ส่วนที่เป็นกลางๆ คือ ทศพิธราชธรรม
(10) จักรวรรดิวัตร (12) ราชสังคหวัตถุ 4 และพลังของพระมหากษัตริย์ 5 มาวางเป็นหลักและแปล
ความหมายให้เข้ากับยุคสมัย ส่วนระบบบริหารราชการเป็นต้น ก็จัดวางขึ้นให้เหมาะสมกับถิ่นและ
ยุคสมัยนั้น (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), 2549, น. 918)

ทศพิธราชธรรม หรือราชธรรม 10 (ธรรมของพระราชา, คุณธรรมของผู้ปกครอง
บ้านเมือง) (พระราชวรมูณี (ประยูร ปยุตโต), 2528, น. 285-287)

1. ทาน (การให้) คือ สละทรัพย์สิ่งของ บำรุงเลี้ยง ช่วยเหลือประชาราษฎร์ และ
บำเพ็ญสาธารณประโยชน์

2. คีล (ความประพฤติดีงาม) คือ สรรวมกายและวาจา ประกอบแต่การสุจริต รักษา กิตติคุณ ให้ควรเป็นตัวอย่าง และเป็นทีเคารพนับถือของประชาราษฎร์ มิให้มีข้อที่ใครจะดูแคลน

3. ปริจาคะ (การบริจาค) คือ เสียสละความสุขสำราญ เป็นต้น ตลอดจนชีวิตของตน เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน และความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

4. อาชชวะ (ความซื่อตรง) คือ ซื่อตรงทรงสัตย์ไว้มารยา ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต มีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน

5. มัททวะ (ความอ่อนโยน) คือ มีอัธยาศัย ไม่เย่อหยิ่งหยาบคายกระด้างถือองค์ มีความงามสง่าเกิดแต่ท่วงทีริยาสุภาพนุ่มนวล ละมุนละไม ให้ได้รับความรักภักดีแต่มีชาติยาเกรง

6. ตปะ (ความทรงเดช) คือ แผดเผากิเลสตัณหา มิให้เข้ามาครอบงำอำยัจิต ระงับ ยับยั้งขมใจได้ ไม่ยอมให้หลงไหลหมกมุ่นในความสุขสำราญและความปรนเปรอ มีความเป็นอยู่ สม่่าเสมอ หรืออย่างสามัญ มุ่งมั่นแต่จะบำเพ็ญเพียร ทำกิจให้สมบูรณ์

7. อักโกธะ (ความไม่โกรธ) คือ ไม่กริ้วกราด ลุอำนาจความโกรธ จนเป็นเหตุให้ วินิจฉัยความและกระทำการต่างๆ ผิดพลาดเสียธรรม มีเมตตาประจําใจไว้ระงับความเคืองขุ่น วินิจฉัยความและกระทำการด้วยจิตอันราบเรียบเป็นตัวของตนเอง

8. อวิหิงสา (ความไม่เบียดเบียน) คือ ไม่บีบบังคับดขี่ เช่น เก็บภาษีชูดรีด หรือเกณฑ์ แรงงานเกินขนาด ไม่หลงระเริงอำนาจ ขาดความกรุณา หาเหตุเบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ ประชากรราษฎรผู้ใด เพราะอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง

9. ขันติ (ความอดทน) คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำ ถึงจะลำบากกายน่าเหนื่อย หน่ายเพียงไร ก็ไม่ห่อถอย ถึงจะถูกขู่ถูกหยันด้วยคำเสียดสีถากถางอย่างไร ก็ไม่หมดกำลังใจ ไม่ ยอมละทิ้งกรณีย์ที่บำเพ็ญโดยชอบธรรม

10. อวิโรธนะ (ความไม่คลาดธรรมดา) คือ วางองค์เป็นหลักหนักแน่นในธรรม คงที่ ไม่มี ความเอนเอียงหันไหวเพราะถ้อยคำที่ร้าย ลากสักการะ หรืออิฏฐาร มณฺ์ อนิฏฐารมณฺ์ใดๆ สถิต มั่นในธรรม ทั้งส่วนยุติธรรม คือ ความเที่ยงธรรมก็ดี นิติธรรม คือ ระเบียบแบบแผนหลักการ ปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามก็ดี ไม่ประพฤติให้เคลื่อนคลาดวิบัติไป

จักรวรรดิวัตร 12 (วัตรของพระเจ้าจักรพรรดิ, ธรรมเนียมการทรงบำเพ็ญพระราช กรณีย์ของพระเจ้าจักรพรรดิ, หน้าที่ของนักปกครองผู้ยิ่งใหญ่) (ใน จักกวัตตีสสูตร ปาฎิกวรรค ที่ฆ นิกาย สุตตันตปิฎก) (พระราชวรมณี (ประยุทธ์ ปยุตโต), 2528, น. 298-301)

1. ธรรมาธิปไตย คือ เคารพนับถือบูชาบำเพ็ญกรรม ยึดธรรมเป็นหลัก เป็นธงชัย เป็นธรรมาธิปไตย (1) และ

ธรรมิการักษาวรรณคูปติ (จัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองอันชอบธรรมและเป็นธรรม) ได้แก่

(ก) อันโตชน (แก่ชนภายใน) ตั้งแต่พระมหากษัตริย์ โอรส ธิดา จนถึงผู้ปฏิบัติราชการในพระองค์ทั้งหมด คือ คนในปกครองส่วนตัว ตั้งแต่บุตรธิดาเป็นต้นไป ด้วยให้การบำรุงเลี้ยงอบรมสั่งสอนเป็นต้น ให้อยู่โดยเรียบร้อยสงบสุขและมีความเคารพนับถือกัน (2)

(ข) พลกาย (แก่กองทัพ) คือ ปวงเสนาข้าทหาร ข้าราชการฝ่ายทหาร (3)

(ค) ชัตติยะ (แก่กษัตริย์ทั้งหลายผู้อยู่ในพระบรมเดชาานุภาพ) คือ เจ้าเมืองขึ้น รวมทั้งชนชั้นปกครองทั้งหลาย (4)

(ง) อนุยนต์ (แก่ผู้ตามเสด็จ) คือ ราชบริพารทั้งหลาย หรือข้าราชการฝ่ายพลเรือนทั้งหมด (5)

(จ) พราหมณคฤหบดี (แก่ชนเจ้าพิธี เจ้าหน้าที่สั่งสอน พ่อค้า เจ้าไร่นา) คือ ผู้ประกอบอาชีพวิชาการ หมอ พ่อค้า และเกษตรกร ด้วยช่วยจัดหาทุนและอุปกรณ์ เป็นต้น (6)

(ฉ) เนคมชานบท (แก่ชาวนิคมชานบท) คือ ราษฎร ทั้งปวงทุกท้องถิ่นตลอดถึงชายแดนทั่วไปไม่ทอดทิ้ง (7)

(ช) สมณพราหมณ์ (แก่พระสงฆ์และบรรพชิตผู้ทรงศีลทรงคุณธรรม) (8)

(ญ) มิคปักชี (แก่มฤคและปักชี) คือ สัตว์อันควรสงวนทั้งหลาย (9)

2. มา อธรรมการ (ห้ามมิให้มีการอันอธรรมเกิดขึ้นในพระราชอาณาเขต) คือ จัดการป้องกัน แก้ไข มิให้มีการกระทำความผิดความชั่วร้ายเดือดร้อนเกิดขึ้นในบ้านเมือง (10)

3. ธนานุประทาน (ปันทรัพย์เฉลี่ยให้แก่ชนผู้ไร้ทรัพย์ มิให้มีคนขัดสนยากไร้ในแคว้น) (11)

4. สมณพราหมณ์ปริพุจฉา (ปรึกษาสอบถามปัญหาเกี่ยวกับสมณพราหมณ์) ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ ผู้ไม่ประมาทมิัว เมา อยู่เสมอตามกาลอันควร เพื่อให้รู้ชัดการอันดีชั่วควรประกอบหรือไม่ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขหรือไม่ แล้วประพฤติปฏิบัติให้เป็นไปโดยถูกต้อง (12)

แต่ที่ถือกันมาส่วนมากจะตามในอรรถกถาแห่งพระสูตร (อรรถกถา ทีฆนิกาย (สุมังคลวิลาสินี)) จัดไว้เป็น 12 ข้อเท่ากัน ต่างออกไปดังนี้

1. อนุโตชนผู้มี พลกายผู้มี (สงเคราะห์ชนภายใน และพลกายกองทัพ)

2. ชตติเยสุ (สงเคราะห์กษัตริย์เมืองขึ้นทั้งหลาย)

3. อนุยนต์สุ (สงเคราะห์เหล่าเชื้อพระวงศ์ ผู้ตามเสด็จเป็นราชบริพาร)

4. พุราหมณคฤหบดีเกสุ (คุ้มครองพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย)

5. เนคมชานปเทศ (คุ้มครองชาวราชภูรพื้นเมืองทั้งหลาย)
6. สมณพราหมณเสสุ (คุ้มครองเหล่าสมณพราหมณ์)
7. มิคปุกชีสุ (คุ้มครองเนื่อนกที่เอาไว้สืบพันธุ์)
8. อธมมการปฏิกุเขไป (ห้ามปรามมิให้มีการประพฤติกการอันผิดธรรม)
9. ธนนาน ธนานุปปทาน (ทำนุบำรุงผู้ขัดสนไร้ทรัพย์)
10. สมณพราหมณ อุปสงกมิตวา ปญหาปุจฉน (เข้าไปหาและสอบถามปัญหา กับสมณพราหมณ์)

11. อธมมราคสุส ปหาน (เว้นความกำหนัดในกามโดยอาการไม่เป็นธรรม)

12. วิสมโลกสุส ปหาน (เว้นโลกภล้า ไม่เลือกควรไม่ควร)

ราชสังคหวัตถุ 4 (สังคหวัตถุของผู้ครองแผ่นดิน, ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจประชาชน, หลักการสงเคราะห์ประชาชนของนักปกครอง) (สคาถาวรรค สังยุตตนิกาย สุตตันตปิฎก; จตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย สุตตันตปิฎก) (พระราชวรมุณี (ประยูร ปรยุโต), 2528, น. 168-169)

1. สัสสมณะ (ความฉลาดในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร) ส่งเสริมการเกษตร

2. ปุริสมณะ (ความฉลาดในการบำรุงข้าราชการ) รู้จักส่งเสริมคนดีมีความสามารถ

3. สัมมาปาสะ (ความรู้จักผูกผผสานรวมใจประชาชนด้วยการส่งเสริมอาชีพ) เช่น ให้คนจนกู้ยืมทุนไปสร้างตัวในพาณิชยกรรม เป็นต้น

4. ราชเปยะ หรือ วาจาเปยะ (ความมีวาจาอันดูดีมีน้ำใจ น้ำคำควรตื่น) คือ รู้จักพูด รู้จักปราศรัย ไพเราะ สุภาพนุ่มนวล ประกอบด้วยเหตุผล มีประโยชน์ เป็นทางแห่งสามัคคี ทำให้เกิดความเข้าใจอันดี และความนิยมเชื่อถือ

พลังของพระมหากษัตริย์ 5 (พละ 5 ของพระมหากษัตริย์ พลังของบุคคลผู้ยิ่งใหญ่ที่สามารถเป็นกษัตริย์ปกครองแผ่นดินได้) (ชาดก ขุททกนิกาย สุตตันตปิฎก; อรรถกถาชาดก) (พระราชวรมุณี (ประยูร ปรยุโต), 2528, น. 200-201)

1. พาหาพลัง หรือ กายพลัง (กำลังแขน หรือกำลังกาย) คือ ความแข็งแรงมีสุขภาพดีสามารถและชำนาญในการใช้แขนใช้มือ ใช้อาวุธ ตลอดจนมียุทธโศปกรณ์พร้อม

2. โภคพลัง (กำลังโภคสมบัติ) คือ มีทุนทรัพย์บริบูรณ์ พร้อมที่จะใช้บำรุงเลี้ยงคนและดำเนินกิจการได้ไม่ติดขัด

3. อมัจฉพลัง (กำลังอำมาตย์ หรือกำลังข้าราชการ) คือ มีที่ปรึกษาและข้าราชการระดับบริหารที่ทรงคุณวุฒิเก่งกล้าสามารถ และจงรักภักดี ซื่อสัตย์ต่อแผ่นดิน

4. อภิชัจฉพลัง (กำลังความมีชาติสูง) คือ กำเนิดในตระกูลสูง เป็นชาติดีชาติต้อง ด้วยความนิยามเชิดชูของมหาชน และได้รับการฝึกอบรมมาแล้วเป็นอย่างดีตามประเพณีแห่งชาติ ตระกูลนั้น

5. ปัญญาพลัง (กำลังปัญญา) คือ ทรงปรีชาญาณ หยั่งรู้เหตุผล ผิดชอบ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ สามารถวินิจฉัยเหตุการณ์ทั้งภายในภายนอก และดำริการต่างๆ ให้ได้ผลเป็นอย่างดี

“ธรรมะ” ที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวง

สามารถจัดกลุ่มได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่คือ กลุ่มที่เป็นเรื่องศีล และกลุ่มที่เป็นเรื่องกฎ แห่งกรรม

1. กลุ่มที่เป็นเรื่องศีล

ร่องรอยของ “ธรรมะ” ที่พบมากที่สุดและชัดเจนที่สุดคือ **ทศพิธราชธรรม** ซึ่งเป็น หลักธรรมของผู้ปกครอง ตั้งแต่กล่าวถึงความจำเป็นที่ต้องใช้พระธรรมศาสตร์เพื่อให้พระเจ้าสมมุติ ราชามีทศพิธราชธรรมแล้ว หลังจากนั้นทุกครั้งทีกล่าวถึงพระนามของกษัตริย์ มักจะต่อท้ายว่า ผู้ทรง ทศพิธราชธรรม

รองลงมาคือ **อคติ 4 ประการ** เป็นหลักธรรมสำคัญที่สุดของผู้พิพากษาตุลาการ

ศีล 5 ศีล 8 มักจะใช้ควบคู่กันกับการมีทศพิธราชธรรมของผู้ปกครอง (พระธรรม สาสตร 1.13), การเน้นให้ผู้พิพากษาตุลาการเป็นผู้มีศีล (พระธรรมสาสตร 1. 20, 1.31), พยานผู้ถือ ศีลที่เชื่อถือได้ (ลักษณะฎาณ 1.297)

กาเมสุมิจจาร หรือการล่วงประเวณีลูกเมียผู้อื่น ให้ลงโทษหนัก (พระราชกำหนด เก้า 3.169)

เมตตากฎา ก็เป็นหลักธรรมที่สำคัญของผู้ปกครอง (พระธรรมสาสตร 1.13), รวมทั้ง ผู้พิพากษาตุลาการก็ต้องมี **เมตตาจิต** ต่อทุกคนเป็นเบื้องต้น (พระธรรมสาสตร 1.31)

กรุณา ยิ่งแห่งพ้นข้างม้าโคกระบือพิการหรือตาย ให้ชดใช้ เพราะไม่มีความกรุ ณา (เบตเสรจ 2.182) เรือชนกันล่ม เรือที่ไม่ล่มต้องช่วยเรือที่ล่มเก็บของ ถ้าไม่ช่วยต้องเสียค่าปรับของ เรือที่ล่มครั้งหนึ่ง เพราะไม่มีความกรุณา (เบตเสรจ 2.218)

วจีสัจริต เป็นคุณสมบัติหนึ่งของผู้พิพากษาตุลาการ (พระธรรมสาสตร 1.31)

มนินทุจริต วจีทุจริต กายทุจริต เกณฑ์ในการตั้งค่าปรับ (พรมศักดิ์ 1.342-344)

หิริโหดัปรธรรม หรือกลัวบาปละอายบาป เป็นคุณสมบัติหนึ่งของผู้พิพากษา (พระธรรมสาตรา 1.31) เจ้าของทรัพย์ที่แฉ่งทรัพย์ไว้มากกว่าที่ถูกใจเอาไปก็ไม่กลัวหรือละอายบาป (ลักษณะใจ 2.272)

ทศกุตลกรรมบท เป็นฐานในการคิดค่าปรับ (พรมศักดิ์ 1.342) ตุลาการไม่อยู่ในทศกุตลกรรมบท ตัดสินคดีความไม่ซื่อตรง (พระราชกำหนดเก่า 3.124)

อธรรม สามีได้เมียน้อยพามาอยู่กับเมียหลวง ทำให้เมียหลวงลำบากและขอหย่า ให้แบ่งทรัพย์ดินให้ครึ่งหนึ่ง เพราะสามีอธรรม (ลักษณะ ผัว / เมีย 2.31)

หัวข้อศีลส่วนใหญ่เป็นหลักการที่ต้องยึดถือในการปฏิบัติของผู้ปกครอง ผู้พิพากษา และการคิดค่าปรับ ซึ่งน่าสนใจว่าในการคิดค่าปรับมีการวิเคราะห์การกระทำเป็น มโนทุจริต วจีทุจริต และกายทุจริต ตามหลักการแบ่งกรรมเป็น มโนกรรม วจีกรรม และกายกรรม นอกจากนี้ในพระไอยการอาชญาหลวง ยังมีการจัดมาตราตามลักษณะการลงโทษจาก 8 ถึง 2 สถาน คล้ายคลึงกับการจัดหมวดกรรมะเป็นจำนวนจากมากไปหาน้อยหรือน้อยไปหามากที่นิยมใช้กันในคัมภีร์บาลี จึงเป็นไปได้ที่จะมีการประยุกต์ใช้หลักการในพระไตรปิฎกมา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระวินัยปิฎก มาใช้ในกฎหมายตราสามดวง

2. กลุ่มที่เป็นเรื่องกฎแห่งกรรม

กรรม การตายโดยไม่มีเจตนาทำให้ตาย ถือเป็นกรรมของผู้ตายเอง ไม่ต้องชดใช้ (เบดเสรจ 2.191, 2.198, 2.199, 2.215, 2.225, 2.236, 2.238) (ลักษณะวิวาทตีต่อกัน 2.249) (ลักษณะใจ 2.302)

กรรม-ให้ตายตกไปตามกัน ผู้ที่ทำให้ผู้อื่นตายด้วยกรณีต่างๆ มักจะให้ ลงโทษฆ่าให้ตายตกไปตามกัน (ลักษณะผัวเมีย 2.31) (ลักษณะวิวาทตีต่อกัน 2.248) (ลักษณะใจ 2.293-294, 2.318)

บาปกรรม ของผู้บังคับคดีความด้วยอคติ 4 ประการแม้เป็นบุญบารมีของกษัตริย์ก็มี อาจลบได้ ทั้งยังหนักกว่าผู้ฆ่าคนมาเป็นร้อยเป็นพัน (หลักอินทภาษ 1.45),

กรณีที่เป็นบาปกรรม ไม่ต้องชดใช้ ได้แก่ ทาสที่ตายในศึกสงคราม (ทาส 2.101) คนที่รับจ้างไปทำงานแล้วตาย (เบดเสรจ 2.215) ควายนที่ตายเพราะมีคนมาช่วยขว้างไม้หอกดาบ เพื่อห้ามควายชนกัน (เบดเสรจ 2.230)

ลงโทษฆ่า หรือทำให้สาสมด้วยวิธีการเดียวกัน เพื่อใช้บาปกรรมที่ทำไว้กับสิ่งเค ารพ นับถือทางศาสนา (ลักษณะใจ 2.285, 2.286)

ห้ามเจ้าทรัพย์เรียกให้โจรที่จับมาได้ชดใช้แทนโจรที่จับมาไม่ได้ จะเป็นบาปกรรม (ลักษณะโจร 2.299-300)

อุบัติเหตุทำร้ายกันเองถึงตายขณะวิ่งหนีด้วยกัน ให้ชดใช้ครึ่งหนึ่ง ถือเป็นบาปกรรม (ลักษณะโจร 2.309)

เจ้าของเรือนที่ผู้มาอาศัยอยู่เป็นโจร ถ้าส่งตัวโจรให้ไม่ได้ ต้องชดใช้แทนโจร ถือเป็นบาปกรรม (ลักษณะโจร 2.318)

บาปเคราะห์ เช่าช้างม้าโคกระบือเกวียนไปแล้วเกิดอุบัติเหตุตาย ผู้เช่าไม่ต้องชดใช้ ถือเป็นบาปเคราะห์ด้วยกัน (เบตเสรจ 2.208)

บุญ ถ้าสามีภรรยาต้องการหย่ากันก็ต้องให้หย่าเพราะ**สิ้นบุญ**กันแล้ว (ลักษณะผ้าเมีย 2.30) มรดกตกทอดจากญาติพี่น้องของฝ่ายชายและฝ่ายหญิงที่ได้มา**ด้วยบุญ**ของเขาให้นับเป็นสินสมรส (ลักษณะผ้าเมีย 2.34)

นิพพาน พยานที่พูดความจริงจะได้ไปนิพพานในกายภาคหน้า (ลักษณะภยาน 1.295)

อบาย ผู้ใดเอาสิ่งของที่ผู้ตายอุทิศถวายให้วัดไปจะไปอบายทั้ง 4 (ลักษณะมรดก 2.128), ห้ามราษฎรแต่งงานกับคนนอกศาสนา เพื่อมิให้ไปอบายทุกข์ (พระราชกำหนดเก่า 3.105)

นรก พยานที่พูดเท็จจะตกนรก (ลักษณะภยาน 1.294-295)

เห็นได้ว่าเหตุผลที่ใช้ในการตัดสินคดีความนั้นเป็นหลักกฎแห่งกรรมที่ไม่ซับซ้อน อยู่ในระดับโลกียะนั่นเอง ชาวบ้านทั่วไปสามารถเข้าใจได้เป็นอย่างดี เช่น บาป บุญ นรก สวรรค์ นิพพาน เป็นต้น

ความเข้าใจในเรื่อง “ธรรมะ” ที่เป็นหลักกรรมในระดับโลกียะจะเป็นพื้นฐานสำคัญที่วางแนวทางศึกษาปฏิบัติของกฎหมายตราสามดวงในรายละเอียดว่า มีการประยุกต์หลักธรรมของพุทธศาสนา หรือแนวทางของพระวินัย ในกฎหมายตราสามดวงอย่างไรต่อไป

ธรรมะ : หลักทั่วไปของอำนาจการเมืองและกฎหมายในพระธรรมศาสตร์ไทย

จากแนวคิด “ธรรมะ” ที่หมายถึง กฎแห่งกรรม หรือหลักกรรม ระดับโลกียะอันเป็นเรื่องของ “ศีล” ในพุทธศาสนา ซึ่งมุ่งไปที่ความดีเพื่อให้สังคมสงบเรียบร้อย เป็นกฎพื้นฐานของพฤติกรรมมนุษย์ในสังคม จึงเป็นพื้นฐานของอำนาจทางการเมืองและกฎหมายในพระธรรมศาสตร์ไทยด้วย ดังนี้

1. ที่มาของอำนาจทางการเมือง อธิบายตามกฎแห่งกรรมได้ 2 แห่ง คือ

1.1 กรรมที่เป็นความดีอันสะสมมาแต่ในอดีต ทำให้ พระโพธิสัตว์ มาเป็น มหาบุรุษ และพระเจ้ จักรมหาสมมุติราชา รวมทั้งการอาศัยบุญที่มีอานุภาพและบารมีที่สั่งสมมาเป็นพื้นฐานของผู้ใช้กำลังยึดอำนาจ ดังนั้น กรรมดีในอดีตที่สะสมมาอย่างสูงสุดจึงจะทำให้บุคคลมาเป็นกษัตริย์ซึ่งเป็นผู้ที่มีสถานะสูงสุดในสังคมได้

1.2 กรรมที่เป็นความดีที่แสดงออกในปัจจุบัน ทำให้ผู้ สะสมบุญบารมีมาอย่างพร้อมมูล สามารถแสดงความสามารถและคุณสมบัติที่เหมาะสมจะถูกเลือกมาเป็นผู้นำโดยอาศัยความเห็นชอบจากคนส่วนใหญ่ได้ หรือแสดงความสามารถเข้ายึดอำนาจได้

2. กษัตริย์ที่ถูกเลือกขึ้นมานั้นเพื่อเป้าหมายของอำนาจทางการเมือง คือ ความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองและความสุขของราษฎร หมายความว่า ผู้ปกครองได้รับมอบอำนาจทางการเมืองจากผู้อยู่ใต้ปกครองให้มาทำหน้าที่ปกครองเพื่อประโยชน์สุขของผู้อยู่ใต้ปกครอง ซึ่งมีลักษณะเป็นความสัมพันธ์ในรูปแบบสัญญา หรือพันธสัญญาทางสังคม ที่เรียกว่า สัญญาประชาคม (Social Contract) ดังนั้น หากผู้ปกครองไม่อาจทำหน้าที่ของตนให้เกิดความสงบสุขของผู้อยู่ใต้ปกครอง ผู้อยู่ใต้ปกครองก็มีสิทธิในการเลือกตัวผู้ปกครองใหม่ได้ ซึ่งก็เป็นไปหลักกรรมในแง่การรับผลของกรรมตามคุณภาพของกรรม ถ้าทำได้ดีก็อยู่ในตำแหน่งต่อไปได้ ถ้าทำไม่ดีก็อยู่ไม่ได้

3. การใช้อำนาจทางการเมืองเพื่อสนองเป้าหมายทางการเมืองโดยมีกฎแห่งกรรมเป็นพื้นฐานกระทำได้โดย

3.1 ผู้ใช้อำนาจทางการเมืองและกฎหมายต้องเป็นผู้ประพฤติธรรม ผู้ใช้อำนาจทางการเมืองต้องปฏิบัติตามทศพิธราชธรรม 10 ประการเป็นหลัก รวมทั้งศีล 5 ตามปกติ และศีล 8 ตามโอกาส ส่วนผู้ใช้อำนาจทางกฎหมายซึ่งได้รับมอบหมายการใช้อำนาจจากผู้มีอำนาจทางการเมืองต้องปฏิบัติตามหลักอินทภาษ หรือหลักไม่มีอคติ 4 ประการ เป็นหลัก รวมทั้งมีศีลสัตย์ คืออย่างน้อยต้องถือศีล 5 เป็นปกติ และถือความจริงด้วยความซื่อสัตย์ นอกจากนี้โดยทั่วไปต้องใช้อำนาจทางการเมืองและทางกฎหมายด้วยความมีเมตตาและกรุณา

3.2 ด้วยความยุติธรรม และมีศีลธรรมเป็นเครื่องกำกับ หมายถึง มีหลักธรรมทางพุทธศาสนาเป็นเครื่องแนะแนวทาง โดย การจัดสรรสภาพแวดล้อมทั้งทางวัตถุและทางสังคมที่ปิดกั้นโอกาสในการทำชั่ว และส่งเสริมโอกาสในการทำความดี

3.3 อาศัยกฎหมายเป็นเครื่องมือในการจัดระเบียบชีวิตและระบบสังคม โดยวางหลักเกณฑ์ กฎข้อบังคับ บทบัญญัติต่างๆ เพื่อควบคุมความประพฤติของบุคคล จัดกิจกรรม

ของส่วนรวมส่งเสริมความอยู่ร่วมกันด้วยดี ปิดกั้นโอกาสสำหรับการทำชั่ว และส่งเสริมโอกาสสำหรับทำความดี ซึ่งต้องจัดให้เหมาะกับเป้าหมายของสังคมนั้นๆ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), 2549, น. 604)

4. การมอบหมายให้ผู้อื่นใช้อำนาจทางการเมืองแทนผู้ปกครอง (การจัดการบริหารการดำเนินงาน) นั้น ต้องจัดปัจจัยการใช้อำนาจที่มอบหมายให้เหมาะสม ให้เกิดสภาพที่จะอำนวยผลดีแก่เป้าหมายทางการเมือง ได้แก่ การแบ่งอำนาจออกเป็นหลายฝ่าย หลายระดับ ไม่ให้มีผู้ใดมีอำนาจเพียงผู้เดียว และอำนาจที่แบ่งออกไปมีความเสมอภาค เท่าเทียมและทัดเทียมกัน เพื่อคานอำนาจกัน ตรวจสอบซึ่งกันและกัน แต่จะมีผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่าเพียงผู้เดียวเป็นผู้ประสานการทำงานของฝ่ายต่างๆ ที่อยู่ต่ำกว่า

ในกฎหมายตราสามดวงแสดงการแบ่งราชการออกเป็นสองส่วนใหญ่คือ พลเรือน กับ ทหาร ฝ่ายพลเรือนมีสมุหนายก ฝ่ายทหารมีสมุหกลาโหม เป็นผู้ดูแล รองลงไปแบ่งเป็นในวงราชการนี้กับหัวเมือง ในวงราชการนี้ ฝ่ายพลเรือนแบ่งเป็น 4 กรมใหญ่คือ เวียง วัง คลัง นา (รวมเรียกว่า จตุสดมภ์) ฝ่ายทหารแบ่งเป็นกรมทหารต่างๆ แต่ละกรมใหญ่มีกรมเล็กในสังกัดอีกจำนวนมาก น้อยตามภาระหน้าที่ ในหัวเมืองจัดขุนนางทำหน้าที่ตามความจำเป็นโดยย่อบริการจากราชธานี

ในกระบวนการใช้อำนาจทางกฎหมายจึงมีการแบ่งออกเป็นหลายฝ่าย แต่ละฝ่ายรับผิดชอบเป็นอิสระ ไม่ขึ้นต่อกัน แต่ทำงานประสานกันด้วยวิ ตฤประสงค์เดียวกัน โดยมีกรอบการทำงานคือ ตัวยกกฎหมาย ที่กำหนดหน้าที่และวิธีการทำงานของแต่ละฝ่ายไว้อย่างชัดเจน

กระบวนการยุติธรรมในกฎหมายตราสามดวงประกอบด้วยกรับฟ้อง (ศาลประจำกรมต่างๆ กับลูกขุน ณ ศาลหลวง) การสอบสวน (ศาลในกรมต่างๆ 14 ศาล) การพิพากษา (ลูกขุน ณ ศาลหลวง) การปรับ (กรมแพ่งกลางและกรมแพ่งเกษม) โดยศาลในกรมต่างๆ แต่ละกรมจะมีเจ้าหน้าที่หลายฝ่าย (เจ้าศาล, พระอำนวยการ (เจ้าหน้าที่สอบสวน), ฎดาศ (เสมียนศาล), ขุนดาบ (ตำรวจศาล)) เป็นผู้ดำเนินการและประสานงานตลอดกระบวนการพิจารณาคดี

สรุป แหล่งที่มาของอำนาจทางการเมืองและกฎหมายในกฎหมายตราสามดวงตามกรอบจักรวาลวิทยาสยามได้ดังนี้

ที่มาของอำนาจทางการเมืองมีที่มา 3 แหล่งสอดคล้องกับโครงสร้างของจักรวาลวิทยาสยาม ดังนี้

1. สายพุทธศาสนา ซึ่งแสดงความชอบธรรมของกษัตริย์ที่ถูกคัดเลือกด้วยความยินยอมพร้อมใจของราษฎรจากคุณสมบัติความสามารถที่จะทำหน้าที่รักษาความสงบเรียบร้อยได้

2. สายศาสนาฮินดูได้แก่ ความชอบธรรมของผู้ที่ขึ้นมาเป็นกษัตริย์จากการสืบเชื้อสายกษัตริย์มาแต่เดิม โดยมีฐานะเป็นเทพเจ้าด้วย

3. สายจารีตประเพณีท้องถิ่น การอาศัยบุญที่มีอำนาจและบารมีที่สั่งสมมา จนสามารถใช้กำลัง (ปราบ) ยึดอำนาจได้จนเป็นใหญ่เหนือผู้อื่นได้ทั้งหมดก็ขึ้นเป็นกษัตริย์ได้ เป็นการอาศัยหลักกรรมของพุทธศาสนาอธิบายที่มาของอำนาจทางการเมือง

ที่มาของอำนาจกฎหมายตามที่วิเคราะห์ผ่านมาได้ 2 แหล่งคือ

1. กฎระเบียบของจักรวาลอันศักดิ์สิทธิ์ที่มาจากกำแพงจักรวาล ซึ่งเป็นแหล่งที่มาเดียวกันกับพระเวทของศาสนาฮินดู แต่ได้ปฏิเสธว่าไม่ใช่เป็นอันเดียวกับของฮินดู

2. พระไตรปิฎกในศาสนาพุทธ

แต่เนื่องจากพระธรรมศาสตร์ของไทยมีเฉพาะหัวข้อหมวดกฎหมาย ไม่รวมราชศาสตร์ที่เป็นการออกกฎหมายตามหัวข้อไว้ด้วย ดังนั้น หากจะกล่าวถึงที่มาของกฎหมายในกฎหมายตราสามดวงรวมทั้งหมดซึ่งประกอบด้วยพระธรรมศาสตร์และราชศาสตร์แล้วก็จะได้แหล่งที่ 3 คือ

3. จารีตประเพณีท้องถิ่น

ก็จะทำให้ได้ที่มาครบ 3 แหล่ง สอดคล้องกับโครงสร้างของจักรวาลวิทยาสยามอีกเช่นกัน

ต่อไปจะเป็นการวิเคราะห์คติกษัตริย์ที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวง

คติกษัตริย์ หรือกษัตริยภาพ (kingship)

ในสังคมระดับรัฐที่มีการปกครองโดยกษัตริย์นั้น รัฐกับสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสิ่งที่แนบแน่นกันโดยมีอาจแยกจากกันได้ เนื่องจากความเป็นรัฐนั้นบังเกิดขึ้นมาพร้อมกับกรรมสถาบันพระมหากษัตริย์ กษัตริย์จึงเป็นเนื้อหาสาระของรัฐ หน้าที่ของรัฐจึงแสดงออกได้ด้วยการกระทำของกษัตริย์เท่านั้น โดยเหตุนี้เมื่อจะพิจารณาว่ารัฐมีหน้าที่อย่างไรก็อาจพิจารณาได้จากหน้าที่ของกษัตริย์ ในการทำหน้าที่ของกษัตริย์จะมีอุดมการณ์เป็นเครื่องชี้นำ และอุดมการณ์จะเป็นสิ่งที่แสดงคติของความเป็นกษัตริย์ หรือกษัตริยภาพ (ภาษาบาลีว่า ชัตติยภาวะ)

คติกษัตริย์เป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวไปตามสภาพการณ์ของสังคม ซึ่งผันแปรไปตามเหตุปัจจัยสภาพแวดล้อมในแต่ละยุคสมัย คติกษัตริย์ของไทยก็เช่นเดียวกัน ได้ผ่านการเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของสังคมไทยทั้งจากอิทธิพลภายในและภายนอก สังคมไทยสมัยอยุธยาเป็นสังคมที่มีการติดต่อกับชาวต่างชาติอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัย

โบราณคดีกษัตริย์อยุธยาเป็นสิ่งที่สะท้อนความเป็นสังคมที่มีความซับซ้อนในระดับสูงของสมัยอยุธยา

เทวราชามผสมสาน

บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งเป็นที่ตั้งของกรุงศรีอยุธยานั้น เป็นดินแดนที่มีบ้านเมืองในลักษณะที่เป็นรัฐเล็กๆ มาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 9 จนกระทั่งพุทธศตวรรษที่ 12 จึงมีรูปแบบทางศิลปกรรมของศาสนสถานและศิลปวัตถุที่คล้ายคลึงกันชัดเจนซึ่งเรียกว่า “สมัยทวารวดี” แต่มีความแตกต่างกันทางวัฒนธรรมด้านลัทธิศาสนา ทางซีกตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาอันมีนครชัยศรีและคูบัวเป็นเมืองสำคัญ นับถือพุทธศาสนาเป็นศาสนาสำคัญ มีการสร้างพระสถูปเจดีย์ และพระพุทธรูปขนาดใหญ่และน้อยมากมาย ส่วนทางซีกตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยามีเมืองละโว้เป็นศูนย์กลาง และรู้จักกันในนามของรัฐ ที่เรียกว่า ทวารวดี เน้นการสร้างศาสนสถานและรูปเคารพในลัทธิศาสนาฮินดูเป็นสำคัญ แต่ทั้งนี้ทั้งศาสนาฮินดูและ พุทธศาสนาก็อยู่ร่วมกันมาแต่ดั้งเดิม ความแตกต่างในลัทธิศาสนาดังกล่าวนี้อาจสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ไปยังกลุ่มเมืองที่อยู่ทางตะวันออกและตะวันออกเฉียงเหนือ ที่เรียกว่า กลุ่มอีสานปุระ ซึ่งนับถือศาสนาฮินดูเป็นหลักเช่นเดียวกัน (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2527, น. 15)

ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 16 บ้านเมืองหรือรัฐแต่ละกลุ่มพยายามสร้างสรรรค์ความเป็นตัวเอง ด้วยการรับอารยธรรมจากบ้านเมืองใกล้เคียงที่เป็นอาณาจักรมาปรุงแต่งกับของเดิมที่มีมาแต่สมัยทวารวดี ปรากฏศาสนสถานแบบขอมหรือกัมพูชาในเมืองสำคัญ เช่นที่เมืองละโว้หรือลพบุรี และรูปเคารพที่มีอิทธิพลของศิลปะขอมเข้ามาผสม เรียกว่า ศิลปะแบบลพบุรี แต่ก็มีอิทธิพลลังกาและชวาจากบ้านเมืองทางภาคใต้ จากรามัญประเทศและพุกามทางตะวันตก และสัมพันธ์กับแคว้นทริภุญไชยทางเหนือด้วย เพราะบ้านเมืองในภาคกลางนั้นนับถือพุทธศาสนาเป็นหลัก แต่ไม่มีการรวมตัวกันเป็นอาณาจักรที่มีศูนย์กลางทางการเมือง ณ ที่ใดที่หนึ่งอย่างแท้จริง อาศัยการสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่เกิดจากการแต่งงาน เพื่อมาสนับสนุนอิทธิพลทางการเมืองของตน

เมื่อเข้าสู่ยุคนครรัฐในพุทธศตวรรษที่ 18 มีการรวมกลุ่มของนครรัฐอยู่สองกลุ่มในบริเวณที่ลุ่มภาคกลางคือ กลุ่มสยามประเทศหรือรัฐสุพรรณภูมิในลุ่มน้ำท่าจีนและแม่กลอง และกลุ่มละโว้มีละโว้-อโยธยาเป็นแกนกลางในลุ่มน้ำลพบุรีและป่าสัก ทั้งสองกลุ่มได้รวมตัวกันผ่านการอภิเษกสมรสระหว่างสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ทางฝ่ายละโว้ซึ่งมีเมืองสำคัญอยู่ที่เมืองอโยธยากับพระธิดาของกษัตริย์แห่งเมืองสุพรรณภูมิ ซึ่งเป็นรัฐสำคัญของสยามประเทศ และสร้าง

พระนครศรีอยุธยาขึ้นใน พ .ศ. 1983 แต่ระยะแรกมีการแย่งชิงความเป็นใหญ่กันเองในระหว่าง กษัตริย์ราชวงศ์อู่ทองของทางฝ่ายละโว้ และราชวงศ์สุพรรณภูมิของทางฝ่ายสยามประเทศ ในที่สุด สมเด็จพระนรินทรราชาธิราช ทรงเป็นกษัตริย์ทางฝ่ายสุพรรณภูมิสามารถรวมละโว้และสยามให้เป็นหนึ่งเดียวกันได้อย่างแท้จริง กรุงศรีอยุธยาจึงเป็นราชธานีที่เป็นศูนย์กลางการปกครองของ ดินแดนกว้างใหญ่ที่เรียกว่า สยามประเทศ ในฐานะศูนย์กลางของเมืองไทย

ดังนั้น อยุธยาจึงมีพื้นฐานวัฒนธรรมพุทธศาสนาเถรวาทเป็นหลักมาจากสยาม ประเทศหรือสุพรรณภูมิซึ่งสืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยทวารวดี และมีศาสนาฮินดูและพุทธมหายานจาก ละโว้รวมอยู่ด้วย พระนามของกษัตริย์อยุธยาทั้งที่ปรากฏในจารึกและในบานแผ่นกฎหมายหรือ ในพระราชพงศาวดารมีทั้งที่มาจากพุทธศาสนา เช่น “จักรพรรดิ” “ธรรมิกราชา” “พระพุทธเจ้าอยู่หัว” และจากศาสนาพราหมณ์หรือฮินดู เช่น “ตรีภูวนาธิเบศร์” หรือ “ไตรโลก” “รามศวร” “รามาธิบดี” “เอกาทศรถ” “(รุทร)อิศวร” พระนามเหล่านี้ประกอบรวมกันเป็นพระนามอภิไธยของ กษัตริย์ แสดงให้เห็นว่า กษัตริย์อยุธยาทรงประกาศพระองค์เป็นทั้งเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ เป็นทั้งพระเจ้าจักรพรรดิและธรรมราชา ขณะเดียวกันก็ทรงเป็นภาคหนึ่งของพระพุทธเจ้าด้วย

เหตุใดในสมัยอยุธยาตอนต้นจึงไม่เลิกรับนับถือลัทธิพราหมณ์อันเป็นศาสนาของ เขมรไปเสียด้วย เพื่อจะได้หมดสิ้นอิทธิพลเขมร และรับนับถือพุทธศาสนาที่มั่นคงอยู่ในสุโขทัย ขณะนั้นแล้ว ข้อสงสัยนี้จะสันนิษฐานได้ว่า ในขณะนั้นชาวสยามกำลังอยู่ในระยะที่มีความรู้สึก รุนแรงในการขจัดศัตรูที่เคยมีอำนาจเหนือ และลัทธิพราหมณ์ในเรื่องนารายณ์อวตารลงมาปราบ ยุคเชื่อกันว่าเป็นเรื่องที่เหมาะสมกับสภาพเหตุการณ์ จึงยังมองเห็นความสำคัญของลัทธิในแง่การเมือง และยอมรับลัทธิพราหมณ์ไว้ต่อไปเพื่อเป็นเครื่องส่งเสริมอำนาจของกษัตริย์ โดยไม่คิดจะกีดกัน พวกพราหมณ์ให้ออกไปจากราชอาณาจักรเพราะพระราชพิธีพราหมณ์ต่างๆ ในราชสำนัก เช่น พิธี ชุมนุชเทวดาและการอภิเษกต่างๆ นั้น พระอิศวรเป็นเจ้าและเทพองค์อื่นๆ จะต้องเสด็จมาเป็น ประธานให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์และเป็นสักขีพยานประสิทธิ์ประสาทให้กษัตริย์ทรงกระทำสิ่งใดๆ ได้ โดยอำนาจที่พระองค์ประทานให้โดยเฉพาะพระราชพิธีศรีสัจจุพาลกาล หรือพิธีแข่งน้ำ ซึ่งทำให้ กษัตริย์สามารถรักษาความซื่อสัตย์จงรักภักดีของข้าทูลละอองธุลีพระบาทไว้ได้อย่างมั่นคง พวก พราหมณ์ก็คงจะพอใจที่จะรักษาฐานะความสำคัญของตนในราชสำนักโดยมิต้องรู้สึกด้อยไปกว่า พระสงฆ์ในพุทธศาสนา ด้วยข้อสันนิษฐานเช่นนี้เห็นได้ว่าพราหมณ์ได้มีส่วนในชีวิต ความเป็นอยู่ ของชาวไทยในด้านพิธีกรรมตลอดมาจนถึงสมัยปัจจุบัน (โชติ ภัลยาณมิตร, 2539, น. 75-76)

คติกษัตริย์ในกฎหมายตราสามดวง

คติกษัตริย์ในกฎหมายตราสามดวงสามารถดูได้จากคำที่ใช้เรียกชื่อกษัตริย์ หรือคำที่มีความหมายถึงกษัตริย์ว่า ใช้ในความหมายใดบ้าง ต่อไปจะ วิเคราะห์ความหมายจากชื่อหรือคำเรียกกษัตริย์ในกฎหมายตราสามดวง และจัดกลุ่มตามโครงสร้างจักรวาลวิทยาสยาม พร้อมทั้ง วิเคราะห์ความหมายจากโครงสร้างที่ปรากฏ ทั้งพิจารณาพัฒนาการของคติ “กษัตริย์” ของไทย จากสังคมชนเผ่าตระกูลไทในอื่นๆ เพื่อเข้าใจพัฒนาการของความซับซ้อนในคติ “กษัตริย์” ที่ปรากฏอยู่ในกฎหมายตราสามดวง และสรุปคติ “กษัตริย์” ตามกรอบการวิเคราะห์จักรวาลวิทยาสยาม

พระนามกษัตริย์ในกฎหมายตราสามดวง

คำที่ใช้เรียกกษัตริย์ในกฎหมายตราสามดวงแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ คือ กลุ่มที่มีความหมายเดียว กับ กลุ่มที่มีหลายความหมาย

1. **กลุ่มที่มีความหมายเดียว** ได้แก่คำที่มีความหมายถึง พระพุทธเจ้า มากที่สุด รองลงมาได้แก่ กษัตริย์ กษัตราธิราช และพระเจ้าแผ่นดิน

“พระพุทธเจ้า” (รวม 272 ครั้ง)

คำที่ใช้เรียกกษัตริย์ที่หมายถึง พระพุทธเจ้า มีอยู่หลายคำ ได้แก่ พระเป็นเจ้า /พระผู้เป็นเจ้า พระเจ้าอยู่หัว พระพุทธเจ้าอยู่หัว และพระพุทธเจ้าหลวง

พระเจ้าอยู่หัว (195 ครั้ง)

พระเจ้าอยู่หัว (175 ครั้ง)

สมเด็จ-บรมบพิตร-พระเจ้าอยู่หัว (7 ครั้ง)

พระบาท-พระเจ้าอยู่หัว (กฎมณเฑียรบาล 1.68, 1.69, 1.85)

สมเด็จ-พระเจ้าอยู่หัว (อาชญาหลวง 2.385, 2.405) (พระราชกำหนดเก่า 3.103)

พระเจ้าอยู่หัว-บพิตร (อาชญาหลวง 2.345)

พระบาท-สมเด็จ-พระเจ้าอยู่หัว (พระราชกำหนดเก่า 3.103)

พระพุทธเจ้าอยู่หัว (45 ครั้ง)

สมเด็จ-บรมบพิตร-พระพุทธ/พระพุทธิเจ้าอยู่หัว (18 ครั้ง)

สมเด็จ-พระพุทธิ/พุทธเจ้า/อยู่หัว (7 ครั้ง)

พระบาท-สมเด็จ-บรมบพิตร-พระพุทธิเจ้าอยู่หัว (5 ครั้ง)

พระบาทพระบาท-สมเด็จพระ-บรมนารถ-บรมบพิตร-พระพุทธิเจ้าอยู่หัว (4 ครั้ง)
 พระพุทธิเจ้าอยู่หัว (ลักษณะตระลาการ 1.359) (ทาช 2.104) (ลักษณะใจ 2.287)
 สมเด็จพระ-พระพุทธิเจ้าอยู่หัว (กฎมณเฑียรบาล 1.70, 1.83) (ลักษณะมรดก 2.139)
 (เบตเสรจ 2.197)

พระบาท-สมเด็จพระ-พระพุทธิเจ้าอยู่หัว (ตำแหน่งนาทหารพลเรือน 1.203) (ลักษณะรับ
 ฟ้อง 1.270) (พระราชกำหนดเก่า 3.22)

พระบาท-สมเด็จพระ-บพิตร-พระพุทธิเจ้าอยู่หัว (ลักษณะตระลาการ 1.379)
 สมเด็จพระ-บรมบพิตร-พระพุทธิเจ้าอยู่หัว-พระบรมไตรโลกนาถเจ้า (อาชญาหลวง
 2.384)

พระบาท-สมเด็จพระ-พระบรมไตรโลก-นายกตลก ผู้เปนเจ้าเกล้าภูมณฑล -สกล
 อาณาจักร- อัครวิสุตม-บรมบพิตร-พระพุทธิเจ้าอยู่หัว (ตำแหน่งนาพลเรือน 1.117)

พระบาท-สมเด็จพระ-บรมนารถ-บรมบพิตร-อดิศรเดช-เชษฐมาตยา-มหาประชากรวิ
 บดี-ศรีวิสุทธิอุดม-บรมนราธิเบศ-พระพุทธิเจ้าอยู่หัว (กระบดศึก 2.418)

พระเป็นเจ้า/พระผู้เป็นเจ้า (30 ครั้ง)

พระผู้เปนเจ้า/จ้าว/ท่านผู้เปนเจ้า (28 ครั้ง)

พระเปนเจ้าอยู่หัว (อาชญาหลวง 2.400)

พระบาท-พระผู้เปนเจ้า (กฎมณเฑียรบาล 1.79)

พระพุทธรเจ้าหลวง (2 ครั้ง)

สมเด็จพระพุทธรเจ้าหลวงในพระบรมโกฏ (พระราชกำหนดเก่า 3.22, 3.172)

“กษัตริย์” (รวม 32 ครั้ง)

ในพระธรรมสาตร หลักอินทภาษ และข้อความขึ้นต้นของแต่ละบทพระไอยการ ซึ่ง
 กล่าวถึงกษัตริย์โดยทั่วไป จะใช้คำกลางๆ แบบทั่วไป ว่า โบราณ /บุราณราชกษัตริย์ (19 ครั้ง)
 พระมหากษัตริย์ (4 ครั้ง) บรมกษัตริย์ (1 ครั้ง) (หลักอินทภาษ 1.45)

ในที่อื่นๆ นอกนั้นจะพบคำที่เกี่ยวข้องกันโดยมีคำว่า กษัตริย์ เป็นแกนกลางและมี
 คำขยายออกไปด้านหน้าหรือหลัง ได้แก่

สมเด็จพระมหากษัตริ/กษัตริเจ้า (4 ครั้ง)

พระมหากษัตริเจ้า (อาชญาหลวง 2.332) (พระราชกำหนดเก่า 3.142)

สมเด็จพระ-บรม/พระบรมราชกษัตริ (ลักษณะภยาน 1.292) (อาชญาหลวง 2.413,
 2.417)

“กษัตริราช” (รวม 8 ครั้ง)

กลุ่มนี้ใช้ความหมาย พระเจ้าจักรพรรดิราช ด้วยคำว่า กษัตริ + อธิราช (ราชาผู้เป็นใหญ่แห่งกษัตริย์) ได้แก่

พระมหา-กษัตริราช/ราชาเจ้า (4 ครั้ง)

สมเด็จพระมหา-กษัตริราชเจ้า (ลักษณะใจ 2.263) (พระราชกำหนดเก่า 3.12)

สมเด็จพระบรม-กษัตริราชเจ้า (ลักษณะมรดก 2.125)

ราชนรินทร์กษัตริ (ราช + นร + อินทร + กษัตริ = กษัตริย์ผู้เป็นพระอินทร์ในรูปมนุษย์ผู้เป็นราชา) (อาชญาหลวง 2.332)

“พระเจ้าแผ่นดิน” (2 ครั้ง)

เจ้าแผ่นดิน เป็นคำที่ไทยที่หมายถึงกษัตริย์มาแต่เดิม พบ 2 ครั้ง

พระเจ้าแผ่นดิน (อาชญาหลวง 2.389, 2.405)

2. กลุ่มที่มีหลายความหมาย เป็นกลุ่มที่ใช้คำที่หมายถึง กษัตริย์ หลายคำที่มีความหมายไม่เหมือนกัน ส่วนใหญ่จะเป็นชื่อกษัตริย์ที่ปรากฏในบานแผนก แบ่งเป็นกลุ่มได้ 3 กลุ่ม คือ กลุ่มพุทธศาสนา กลุ่มศาสนาฮินดู กลุ่มนับถือผี

กลุ่มพุทธศาสนา ได้แก่คำที่มีความหมายถึง พระพุทธเจ้า (ไตรโลกนาถ, พุทธางกูร), ธรรมราชา (ธรรมิกราช), จักรพรรดิราช (ราชาธิราช), พระอินทร์ (นรินทร์, นฤปดินทร, ศรีสุรินทร)

กลุ่มศาสนาฮินดู ได้แก่คำที่มีความหมายถึง พระรามและเกี่ยวข้องกับพระราม (รามเศวต, เอกาทศรถ, ศรีสินทร, ศรีสุนทร, สุริยวงศ), พระพรหม, พระศิวะ (เทพาติเทพ, ตรีภูวนาธิเบศ/ไตรโลกนาถ), พระนารายณ์ (หริหริน)

กลุ่มนับถือผี ได้แก่คำที่มีความหมายดั้งเดิมของไทยคือ พระเจ้าแผ่นดิน โดยพบใช้ร่วมกับคำกษัตริย์ที่มีความหมายกลางๆ

2.1 ชื่อที่มีความหมายในกลุ่มเดียวกัน ได้แก่ ในกลุ่มพุทธศาสนาด้วยกัน 3 ชื่อ 3 ครั้ง กลุ่มไทยดั้งเดิม 1 ชื่อ 1 ครั้ง

- กลุ่มพุทธด้วยกัน 3 ชื่อ 3 ครั้ง

จักรพรรดิราช + ธรรมราชา + พระพุทธเจ้า

พระมหาจักรพรรดิศร-บวรธรรมมิกะมหาราชาธิราช-พระเจ้าอยู่หัว (อาชญาหลวง 2.387)

ธรรมราชา + พระพุทธเจ้า

พระบาท-สมเด็จพระบรมนาถ-บรมบพิตร-อดิศร-ธรรมมฤคหาวราชาธิราช-

พระพุทธเจ้าอยู่หัว (ลักษณะผิวเมื่อย 2.35)

พระอินทร์ + ธรรมราชา + จักรพรรดิราช

พระบาท-สมเด็จพระบรมนรินทรธิบดินทร-ธรรมราชา-มหาจักรพรรดิตราธิราช-ผู้

เปนเจ้า (ลักษณะใจ 2.321)

- กลุ่มไทยดั้งเดิม 1 ชื่อ 1 ครั้ง

พระมหากษัตริย์-เจ้าแผ่นดิน (ลักษณะใจ 2.296)

2.2 ชื่อที่มีความหมายจากทั้งสองกลุ่ม จะนำคำที่มีความหมายอยู่ในกลุ่มเดียวกันคำเดียวหรือหลายคำมาประกอบกันได้ 4 รูปแบบใหญ่ ที่มีมากที่สุดคือขึ้นต้นด้วยพระราม (16 ชื่อ 33 ครั้ง), จักรพรรดิราช (3 ชื่อ 3 ครั้ง), ธรรมราชา (1 ชื่อ 1 ครั้ง) และพระพุทธเจ้า (1 ชื่อ 1 ครั้ง) แต่เกือบทั้งหมดลงท้ายด้วยพระพุทธเจ้า (17 ชื่อ 34 ครั้ง) มีเพียง 4 ชื่อ 4 ครั้ง ที่ไม่ได้ลงท้ายด้วยพระพุทธเจ้า

- ขึ้นต้นด้วยพระราม (16 ชื่อ 33 ครั้ง)

พระราม + พระอิศวร + พระพุทธเจ้า (2 ชื่อ 18 ครั้ง)

พระบาท-สมเด็จพระเอกาทธรรฐ-อิศวร-บรมนารถ-บรมบพิตร-พระพุทธิเจ้าอยู่หัว (17 ครั้ง)

สมเด็จพระเจ้า-รามาธิบดี-บรมไตรโลกนารถ- มหามงกุฎ-เทพมณูษวิสุทธิ-สุริยวงษ์-องค์พุทธางกูร- บรมบพิตร-พระพุทธเจ้าอยู่หัว (กฎมณเฑียรบาล 1.51)

พระราม + จักรพรรดิราช + พระพุทธเจ้า (3 ชื่อ 4 ครั้ง)

สมเด็จพระเจ้า-รามาธิบดี-ศรีบรมจักรพรรดิราชา-บพิตร-เปนเจ้าอยู่หัว (ลักษณะผิวเมื่อย 2.1)

สมเด็จพระเจ้า-รามาธิบดี-ศรีบรมจักรพรรดิราชา/ราชาธิราช - บรมบพิตร-พระพุทธิเจ้าอยู่หัว (ลักษณะผิวเมื่อย 2.32) (ลักษณะผิวเมื่อยผู้คนท่าน 2.110)

สมเด็จพระเจ้า-รามาธิบดี-ศรีสุนทรราชา- บรมจักรพรรดิศวร- บรมบพิตร-พระพุทธิเจ้าอยู่หัว (ลักษณะวิวาทตีต่อกัน 2.242)

พระราม + จักรพรรดิราช + ธรรมราชา + พระอิศวร + พระพุทธเจ้า (2 ชื่อ 2 ครั้ง)

สมเด็จพระเจ้า-รามาธิบดี-ศรีสุนทร-จักรพรรดิราชาธิราช-รามเศวต-ธรรมมิกราช-เดโชไชย-เทพตรีภูวนาธิเบศ-บรมบพิตร-พระพุทธเจ้าอยู่หัว (ลักษณะรับฟ้อง 1.262)

พระบาท-สมเด็จพระเจ้า-รามธิบดี-ศรีสิทธิ-วิสุทธิบุรุษโสดม บรม -จักรพรรดิ-
ธรรมิกกราช เดโชไชยา -เทพาติเทพ-ตรีภูวนาธิเบศ บรมบพิตร -พระพุทธิเจ้าอยู่หัว (เบตเสจร
2.235)

พระราม + จักรพรรดิราช + พระพุทธเจ้า (2 ชื่อ 2 ครั้ง)

พระบาท-สมเด็จพระเจ้ารามธิบดี-ศรีฤทธิรักษ-จักรพรรดิราชาธิราช-บรม
บพิตร-พระพุทธิเจ้าอยู่หัว (เบตเสจร 2.227)

พระบาท-สมเด็จพระบรมบพิตร-พระเจ้ารามธิบดี-ศรีสุนทร-บรมจักรพรรดิ
ตราธิราช-พระเจ้าอยู่หัว (อาชฎาหลวง 2.406)

พระราม + จักรพรรดิราช + ธรรมราชา (2 ชื่อ 2 ครั้ง)

พระบาท-สมเด็จพระเจ้า-รามธิบดี-ศรีสินธร-บรมจักรพรรดิสร-บวรธรรม
มิกมหाराชาธิราชเจ้า (พีสุทดำน้ำลุยเพลิง 1.320)

พระบาท-สมเด็จพระบรมนารถ-บรมบพิตร-สิทธิสุนทร-ธรรมเดชา-มหาสุริวงษ-
องคบุรุษโสดม-บรมมหาจักรพรรดิสร-บวรธรรมกมลมหाराชาธิราชเจ้า (กระบดศึก 2.419)

พระราม + จักรพรรดิราช + พระพรหม + พระอิศวร + พระพุทธเจ้า

สมเด็จพระเจ้า-รามธิบดี-ศรีบรมจักรพรรดิราช-เดโชไชย พรหม -
เทพาติเทพ-ตรีภูวนาธิเบศ บรมบพิตร-พระพุทธิเจ้าอยู่หัว (ทาช 2.88)

พระราม + จักรพรรดิราช + พระอิศวร + พระพุทธเจ้า

สมเด็จพระรามธิบดี-ศรีฤทธิรักษ- จักรพรรดิ-ราชาธิราช-ตรีภูวนาธิเบศ- บรม
บพิตร-พระพุทธิเจ้าอยู่หัว (ลักษณโจร 2.261)

**พระราม + จักรพรรดิราช + ธรรมราชา + พระนารายณ์ + พระอินทร์ +
พระอิศวร + พระพุทธเจ้า**

สมเด็จพระเจ้ารามธิบดีนทร-ศรีสุนทร-บรมจักรพรรดิสร -บวรธรรมิกมหา
ราชาธิราช- ชาตอิหริน-อินทรเดโชไชย มโหยสุ รียสวรยา-เทพาติเทพ-ตรีภูวนารถ- บรมบาท-
บพิตร-พระพุทธิเจ้าอยู่หัว (อาชฎาหลวง 2.332-333)

พระราม + พระพุทธเจ้า

พระบาท-สมเด็จพระรามธิบดี-ศรีสุนทร-บรมนารถ-บรมบพิตร-พระพุทธิ
เจ้าอยู่หัว (ลักษณภญาณ 1.293)

**พระราม + พระอินทร์ + จักรพรรดิราชา + พระพรหม + พระอิศวร +
พระพุทธรเจ้า**

พระบาท-สมเด็จพระเจ้า-รามาทิบดี-นรินทร บรมมหาจักรพรรดิ -
รามศวรรราช-เดโชไชยะ พรหม-เทพาติเทพ-ตรีภูวนาธิเบศ บรมบพิตร-พระพุทธิเจ้าอยู่หัว (ทาช
2.64)

- ขึ้นต้นด้วยจักรพรรดิราชา (3 ชื่อ 3 ครั้ง)

จักรพรรดิราชา + พระราม

พระบาท-สมเด็จพระบรมมหาจักรพรรดิ-รามาทิบดี (กระบดศึก 2.426)

จักรพรรดิราชา + พระราม + พระพุทธรเจ้า

พระบาท-สมเด็จพระบรมมหาจักรพรรดิ-รามศวรร-บรมนาถ-บรมบพิตร-พระพุทธิ
เจ้าอยู่หัว (ลักษณะรับฟอง 1.279)

จักรพรรดิราชา + พระราม + พระอินทร์ + พระพุทธรเจ้า

สมเด็จพระบาท-พระเจ้า-มหาจักรพรรดิ-ราชาธิราช-รามาทิบดี-ศรีสินทร-
นรินทร-บรมบพิตร-พระพุทธิเจ้าอยู่หัว (ลักษณะกู่หนี่ 2.153)

- ขึ้นต้นด้วยธรรมราชา (1 ชื่อ 1 ครั้ง)

ธรรมราชา + จักรพรรดิราชา + พระราม + พระอินทร์ + พระพุทธรเจ้า

พระบาท-สมเด็จพระบรมธรรมมิกกะ-มหाराชาธิราช-รามาทิบดี-ศรีสุนทร-
นฤปดิทร-บรมบพิตร-พระพุทธิเจ้าอยู่หัว (ลักษณะอุธร 1.412)

- ขึ้นต้นด้วยพระพุทธรเจ้า (1 ชื่อ 1 ครั้ง)

พระพุทธรเจ้า + พระราม + พระพรหม

พระบาท-สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ-นายกคิลก-ผู้เป็นเจ้า เกล้าภูวมลทณ -
สกลอาณาจักร-อัคบุรีโสดม บรมสุวรรณยาธิปไตย -มโหฬารวิษณุวงษ-บรมหงษ วิสุทธิพุท ธางกูร-บรม
บพิตร-พระพุทธิเจ้าอยู่หัว (กระบดศึก 2.426)

สรุปได้ว่าชื่อที่มีคำมีความหมายพระพุทธรเจ้ามีใช้มากที่สุด เป็นชื่อที่มีความหมาย
เดียว 272 ครั้ง เป็นชื่อที่มีหลายความหมาย 34 ครั้ง รวม 306 ครั้ง รองลงมาเป็นพระราม เป็นชื่อที่
มีหลายความหมายทั้งหมด 38 ครั้ง จักรพรรดิราชา 22 ครั้ง ธรรมราชา 7 ครั้ง พระอิศวร 6 ครั้ง พระ
อินทร์ 5 ครั้ง พระพรหม 3 ครั้ง พระเจ้าแผ่นดิน 3 ครั้ง ดังนั้นกลุ่มพุทธศาสนา (พระพุทธรเจ้า
จักรพรรดิราชา ธรรมราชา พระอินทร์) มีทั้งหมด 306 ครั้ง กลุ่มศาสนาฮินดู (พระราม พระอิศวร
พระพรหม) มีทั้งหมด 47 ครั้ง กลุ่มนับถือผีมี 3 ครั้ง

ในด้านชื่อที่มีความหมายจากหลายกลุ่ม รูปแบบที่มีมากที่สุดคือ พระราม + พระอิศวร + พระพุทธรเจ้า (18 ครั้ง) รองลงมาคือ พระราม + จักรพรรดิราชา + พระพุทธรเจ้า (4 ครั้ง) และรูปแบบอื่นๆ อีก แต่เกือบทั้งหมดจะลงท้ายด้วยคำที่มีความหมายถึง พระพุทธรเจ้า อีกทั้งในภาษาบาลีสันสกฤตคำหลักจะอยู่ด้านหลัง และคำขยายจะอยู่ด้านหน้า ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า ใช้คำที่มีความหมาย พระพุทธรเจ้า เป็นหลัก ใช้ พระราม เป็นรอง นอกจากนี้ รูปแบบที่ขึ้นต้นด้วย พระราม + จักรพรรดิราชา ก็มีมากที่สุด แสดงถึงการเชื่อมโยงคติ “พระราม” เข้ากับ “จักรพรรดิราชา”

ดังนั้น จากชื่อกษัตริย์ที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวง สรุปได้ว่า

1. คติกษัตริย์จากกลุ่มพุทธศาสนาปรากฏมากที่สุด จึงเป็นคติที่มีความสำคัญมากที่สุด รองลงมาคือกลุ่มศาสนาพราหมณ์ และสุดท้ายคือกลุ่มนับถือผี สอดคล้องกับโครงสร้าง พุทธ-พราหมณ์-ผี ของจักรวาลวิทยาสยาม และมีพุทธศาสนาเป็นความเชื่อหลัก
2. คติกษัตริย์จากกลุ่มศาสนาพราหมณ์ซึ่งเป็นอันดับสอง จะเชื่อมโยงกับชื่อที่มีความหมายแสดงถึงความเป็นใหญ่ (จักรพรรดิราชา) การขยายอำนาจ สะท้อนถึงการแสดงอุดมคติเรื่องการมีอำนาจเป็นใหญ่ และการขยายอำนาจออกไป ให้มากที่สุด สอดคล้องกับสภาพสังคมการเมืองของอยุธยาที่สามารถครองความเป็นใหญ่ในคาบสมุทรแหลมทอง

พัฒนาการคติ “กษัตริย์” ของไทยจากกฎหมายตราสามดวง

ภาพของสังคมหรือรัฐอยุธยาที่ปรากฏอยู่ในกฎหมายตราสามดวงเป็นสังคมหรือรัฐที่มีความซับซ้อนในระดับสูง แสดงว่าได้ผ่านขั้นตอนการพัฒนาอย่างยาวนาน เพื่อให้เข้าใจถึงพัฒนาการความซับซ้อนของสังคมหรือรัฐอยุธยาก็ต้องศึกษาเปรียบเทียบพัฒนาการของสังคมหรือรัฐไทยอื่นๆ ที่พูดภาษาตระกูลไทเช่นเดียวกับไทสยาม จากข้อมูลด้านประวัติศาสตร์สังคมของอาณาจักรหรือรัฐชนเผ่าตระกูลไทในสมัยโบราณ จะพบ กลุ่มที่มีระดับพัฒนาการของสังคมที่แตกต่างกัน แบ่งคร่าวๆ ได้ 3 กลุ่ม คือ

1. กลุ่มเมือง (town or city) คือ สังคมชนเผ่าไทที่พัฒนาจากระดับบ้านหรือหมู่บ้านได้ถึงระดับเมือง แต่อยู่ใกล้กับรัฐระดับอาณาจักรที่เข้มแข็งมากกว่า จึงถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรนั้น แต่ละเมืองจะมีเจ้าเมืองชาวพื้นเมืองนั้นเป็นผู้ปกครอง อันได้แก่ จ้วง ในมณฑลกว๋างสีในภาคใต้ของจีนปัจจุบัน และ สิบสองจุไท ของชาวไทยดำในภาคเหนือของเวียดนาม
2. กลุ่มนครรัฐ หรือรัฐเจ้าฟ้า (city-state or principality) คือ สังคมชนเผ่าไทที่พัฒนาจากระดับเมืองได้ถึงระดับนครรัฐ ซึ่งเป็นรัฐขนาดเล็กที่ประกอบด้วยเมืองหลักขนาดใหญ่หนึ่งเมือง และเมืองบริวารขนาดเล็กจำนวนมาก แต่ทั้งหมดมีขนาดไม่ใหญ่โตมากนัก ตั้งอยู่ในวง

ล้อมของรัฐระดับอาณาจักรขนาดใหญ่ แต่มีสถานที่ตั้งอยู่ห่างไกล การเดินทางไม่สะดวก จึงมีลักษณะเป็นรัฐประเทศราช ยอม รับอำนาจของรัฐที่ใหญ่กว่าด้วยการส่งบรรณาการ และกำลังทหารไปช่วยเมื่อถูกเกณฑ์ได้แก่ สิบสองปันนา ของชาวไทลื้อในตอนใต้ของมณฑลยูนนานของจีน และ สหพันธรัฐไทใหญ่ ของชาวไทใหญ่ในภาคเหนือของพม่า

3. กลุ่มอาณาจักร (kingdom) คือ สังคมชนเผ่าไทที่พัฒนาจากระดับนครรัฐได้ถึงระดับอาณาจักร ประกอบด้วยเมืองที่มีขนาดใหญ่หลายเมือง แต่ละเมืองเคยเป็นนครรัฐมาก่อนที่จะรวมกันเข้าเป็นอาณาจักร มีเมืองหลวงซึ่งเป็นเมืองที่ใหญ่ที่สุดเป็นศูนย์กลางการปกครอง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม มีนครรัฐหรือเมืองอื่นเป็นประเทศราชส่งบรรณาการและช่วยรบเมื่อถูกเกณฑ์ได้แก่ อาหม ของชาวไทอาหมในรัฐอัสสัมภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดียน ล้านนา ของชาวไทยวนในภาคเหนือประเทศไทย ล้านช้าง ของชาวลาวในประเทศลาว และ สยาม

ในทั้งสามกลุ่มนี้ชนเผ่าที่มีลักษณะวัฒนธรรมดั้งเดิมของไทยอยู่มากก็คือ จ้วง ไทดำ และไทอาหม ทั้งสามชนเผ่านี้ยังมีการผสมและเปลี่ยนแปลงจากลักษณะดั้งเดิมไปไม่มากนัก แม้จะมีลักษณะของจีนหรืออินดูอยู่บ้าง รองลงมาคือ สิบสองปันนา ล้านนา และล้านช้าง มีลักษณะผสมพุทธศาสนา สุดท้ายคือ ไทเมา กับสยาม ที่เปลี่ยนแปลงผสมผสานไปมากที่สุด

ดังนั้นเมื่อต้องการจะเข้าใจพัฒนาการความซับซ้อนของสังคมสยามหรืออยุธยา จึงต้องย้อนกลับไปหาร่องรอยความเป็นมาจากกลุ่มที่รักษาลักษณะดั้งเดิมของไทยในระดับต่างๆ เพื่อเชื่อมโยงมาสู่สภาพผสมผสานของอยุธยา

ต่อไปจะพิจารณาคติ “กษัตริย์” จากคำที่มีความหมายถึงกษัตริย์ที่แยกแยะไว้แล้วก่อนหน้านั้นในกลุ่มต่างๆ ตามจักรวาลวิทยาสยาม เริ่มจากกลุ่มนับถือผี ซึ่งเป็นกลุ่มลักษณะดั้งเดิมของไทย จากนั้นก็เป็นกลุ่มศาสนาพราหมณ์ และสุดท้ายกลุ่มพุทธศาสนา

คติ “กษัตริย์” จากกลุ่มนับถือผี

โครงสร้างของอำนาจในสังคมแบบชุมชนดั้งเดิมจะอยู่ในรูปของกฎเกณฑ์ตามขนบธรรมเนียมจารีตประเพณีที่เป็นเครื่องมือที่ใช้ควบคุมสังคมให้อยู่ร่วมกันด้วยความสงบสุข ความเชื่อที่เป็นพื้นฐานของโครงสร้างอำนาจสังคมก็คือการนับถือผีหรือวิญญาณ หรือศาสนา วิญญาณนิยม (animism) ซึ่งจะเป็แหล่งที่มาของระเบียบกฎเกณฑ์ข้อห้ามหรือข้อพึงปฏิบัติ ดังนั้นอำนาจในสังคมดั้งเดิมจึงจะดูได้จากระบบการนับถือผี โดยเฉพาะผีบรรพบุรุษ (ancestor

spirit) ในชุมชนตั้งแต่ระดับครอบครัว (ผีเรือน) ตระกูล (ผีบรรพบุรุษ) หมู่บ้าน (เสื้อบ้าน) ไปจนถึงเมือง (เสื้อเมือง) หรืออาณาจักร (ผีฟ้า)

บ้าน-เมือง : ระบบสังคมการเมืองไทดั้งเดิม

ระบบสังคมการเมืองของกลุ่มชนที่พูดภาษาตระกูลไทแต่ดั้งเดิมอยู่ในรูปของ บ้าน-เมือง บ้านในที่นี้หมายถึง หมู่บ้าน ตามความหมายที่ยังคงใช้กันอยู่ในภาษาไทยถิ่นเหนือ (ล้านนา-คำเมือง) และอีสาน (ลาว) บ้านจะประกอบไปด้วยกลุ่มเรือน (บ้าน แต่ละหลัง ในภาษาไทยกลาง) หลายหลังอยู่รวมกัน ส่วนคำว่า เมือง แต่เดิมหมายถึง หมู่บ้านขนาดใหญ่มาก ซึ่งเป็นหัวหน้า (ศูนย์กลาง) ของกลุ่มหมู่บ้านที่อยู่รอบๆ (บริวาร) นอกจากนี้ เมืองขนาดเล็กหลายเมืองก็ยังขึ้นต่อเมืองขนาดใหญ่เมืองเดียว ซึ่งเรียกว่า เมืองหลวง (หมายถึง เมืองใหญ่)

ผีเรือน

“บ้าน” หรือหมู่บ้านนั้น ตามปกติจะเริ่มก่อตั้งขึ้น จากคนๆ หนึ่งไปพบสถานที่เหมาะสมที่จะตั้งหมู่บ้าน โดยมากจะเป็นการหาพื้นที่เพาะปลูกใหม่ แรกๆ ก็จะไปอยู่แบบชั่วคราว ช่วงฤดูเพาะปลูก พอเห็นว่าเพาะปลูกได้ดี ก็จะสร้าง “เรือน” ที่ถาวรขึ้น แล้วชักชวนญาติพี่น้องในหมู่บ้านเดิมมาอยู่ด้วยกัน เกิดเป็นหมู่บ้านใหม่ ดังนี้ หมู่บ้านส่วนมากจะมีแต่ญาติพี่น้องกลุ่มเดียวกันเป็นส่วนใหญ่ ภายหลังเมื่อมีคนมาขึ้นจึงจะมีคนนอกกลุ่มญาติพี่น้องเข้ามาอยู่ด้วย

นอกจากหัวหน้าหมู่บ้านแล้วสิ่งทีคอยปกป้องรักษาคนในหมู่บ้านก็จะมีวิญญาณต่างๆ ของคนที่ตายไปแล้ว เรียกว่า ผี คอยคุ้มครองดูแลให้คุณให้โทษแก่คนในหมู่บ้านด้วย ใน “เรือน” จะมี “ผีเรือน” ซึ่งจะเป็นวิญญาณของพ่อแม่หรือปู่ย่าตายาย ที่ลูกหลานคอยกราบไหว้บูชาเพื่อปกป้องดูแลคนในครอบครัว

สำหรับชาวไทลื้อ ผีเรือนคือผีที่เกิดจากดวงวิญญาณของพ่อแม่ผู้เป็นหัวหน้าครอบครัวที่ล่วงลับไปแล้ว ผีเรือนเป็นผีที่ สิงสถิตประจำอยู่ทุกครัวเรือน ในห้องนอน (ที่เรียกว่า “ส้วม”) ของบ้านเรือนไทลื้อ จะมีเสาเจ้าและเสานาง เสาเจ้า หมายถึง เสาเจ้าเรือนอยู่ซิดฟูกที่นอนของหัวหน้าครอบครัวและเป็นผีสถิตของผีเรือน เसानาง หมายถึง เสาแม่เรือนอยู่ซิดฟูกที่นอนของแม่บ้าน ภรรยาหัวหน้าครอบครัวและเป็นผีสถิตของขวัญเรือน

ในชีวิตประจำวันของชาวไทลื้อ ไม่ว่าจะ เป็นกิจกรรมหรือเหตุการณ์น้อยใหญ่ประการใด เช่น งานวิวาห์ งานศพ เดินทางไกล ซื่อวัวควายมาเลี้ยง หมูหรือสัตว์เลี้ยงคลอดลูก ตลอดจนเทศกาลทางพุทธศาสนา ฯลฯ เจ้าเรือนต้องเซ่นไหว้ด้วยเทียน ข้าว เหล้า ฯ แต่ไม่มีการทำพิธีเซ่นไหว้หรือบวงสรวงประจำปี ถ้ามีผู้ชายบุคคลนอกสมาชิกครอบครัวด้าเข้าห้องนอน (หรือ “ส้วม”) ที่ผีเรือนสถิตอยู่นั้น ให้ถือว่าผิดผีผิดฮีด อ้ายบ่าว (หนุ่มๆ) มาแ้วสาวแล้วถูกเนื้อต้องตัวโดยสาวไม่

สมัครใจก็ถือว่าผิดผีเช่นกัน ผู้ผิดผีต้องถูกปรับ เสียเงินค่าขอขมาผีเรือน ผีเรือนยังเรียกว่า เทวดา เรือน แต่ไม่เรียกว่าเสื้อเรือน (เจีย แยนจอง (ยรรยง จิระนคร), 2548, น. 237-238)

ผีบรรพบุรุษ

ชาวไทยบางกลุ่มรวมวิญญาณของบรรพบุรุษทั้งหมดเข้าด้วยกันแล้วบูชาเป็นผีปู่ย่า หรือ “ผีบรรพบุรุษ” ประจำตระกูล

ผีประจำตระกูลของไทยดำ เรียก “ผีดำ” ผู้ที่อาวุโสที่สุดประจำตระกูล เพศชาย จะเป็น ผู้ดูแลรักษาและเช่นไหว้ผีดำในโอกาสต่างๆ หัวหน้าตระกูลมีดาบของตระกูลเป็นสัญลักษณ์ และนำมาใช้ในพิธีเช่นไหว้ผีดำด้วย ที่อยู่ของผีดำ คือ ตูบ หรือศาลเล็กๆ ปลูกไว้หน้าบ้าน (สุมิตร ปิติพัฒน์, 2545, น. 29)

หลักบ้าน หรือใจบ้าน

ในการตั้งหมู่บ้านครั้งแรก จะมีการปักไม้ไผ่กลางพื้นที่เพื่ออ้างสิทธิครอบครองพื้นที่ โดยผู้มาตั้งหมู่บ้านคนแรก บริเวณนี้จะกลายมาเป็นใจบ้าน และหลักบ้าน โดยมีสัญลักษณ์เป็น ก้อนหิน เสาไม้ หรือหอเล็กๆ ซึ่งเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้าน

การตั้งถิ่นฐานของคนไทดำนั้น หัวหน้ากลุ่มตระกูลผู้ตั้งหมู่บ้านคนแรกจะเอาไม้ดัดฟัน ต้นไม้บริเวณที่จะให้เป็นศูนย์กลางของหมู่บ้าน และต้องตัดต้นไม้ต้นหนึ่งมาปักลงในดินบริเวณ ศูนย์กลางนั้น แล้วเอาเสื่อของตนเองมาพันลงที่เสานี้ (เสื่อเป็นสัญลักษณ์แทนขวัญของผู้เป็นเจ้าของ) เป็นการรวมขวัญของหัวหน้าจัวเฮือนลงกับบริเวณที่ดินนั้น ซึ่งต่อมาการกระทำดังกล่าว ได้กลายเป็นความเชื่อที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาในการจะตั้งถิ่นฐานว่าจะต้องมีจารีตดอกหลักปักเสื่อ ซึ่งมีความหมายว่า ต่อไปนี้ในบริเวณที่แห่งนี้ ขวัญของหัวหน้ากลุ่มได้รวมกับขวัญของดินแล ะน้ำ แห่งนี้แล้ว โดยจะทำพิธีบูชาดินและน้ำ เพื่อจะบอกกล่าวให้ทั้งผีดินและผีน้ำรับทราบ

หัวหน้ากลุ่มตระกูลที่เป็นผู้นำของกลุ่มคนนี้ จะมีสถานะเป็น เจ้าเชื้อ หรือ เจ้าเสื่อ ของคนกลุ่มนั้น พิธียอดหลักปักเสื่อนี้ต่อมาเมื่อมีการตั้งเป็นหมู่บ้านก็คือ การตอกหลักบ้าน หรือ ต่อมาในยุคที่บ้านพัฒนาไปเป็นเมืองก็คือ พิธีตั้งเสาหลักเมือง นั่นเอง

ตามพิธีตอกหลักปักเสื่อนั้นได้กล่าวว่า มีการตัดต้นไม้ใหญ่ปักลงในดิน ดังนั้นเมื่อตั้ง บ้านเรือนเรียบร้อยแล้ว 2-3 ปี ต่อมาจึงมีการบูชาผีบ้านที่บริเวณหลักที่ตอกนี้ พิธีนี้เรียกว่า พิธีเสน บ้าน โดยจะมีการฆ่าควายที่ผูกไว้ที่เสานี้เพื่อบูชาผี พิธีเสนบ้านจะทำสืบต่อกันมาทุก 2-3 ปี โดยมี เจ้าเชื้อเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในพิธีนั้นๆ เพราะเจ้าเชื้อสามารถติดต่อกับผีดินผีน้ำได้ (ภัททิยา ยิมเรวัต, 2544, น. 89-91) ต่อมาเมื่อเจ้าเชื้อตายลงก็就会被เชิญให้มาสถิตย์ยังเสาหลักบ้านของผีเจ้า เชื้อหรือเจ้าเสื่อซึ่งเป็นผู้ตั้งบ้านคนแรก

ความมุ่งหมายของการพิธีเสนบ้านตามบรรพบุรุษที่สั่งไว้ ด้วยความเชื่อถือว่าเลี้ยงผีบ้านเพื่อมิให้มารังควาน ทำให้เกิดโรคระบาดสัตว์เลี้ยงตาย แต่ขอให้ผีบ้านช่วยคุ้มครองชาวบ้านให้ทำมาหากินโดยสะดวก ทำนาได้ผลดี ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บและภัยพิบัติต่างๆ (สุมิตร ปิติพัฒน์, 2545, น. 54)

ใจบ้าน ของชาวไทยใหญ่แต่ละหมู่บ้านจะเป็นต้นไม้ใหญ่ เช่นต้นสูง อยู่ในป่าไม้ด้านหนึ่งของหมู่บ้าน หรือเป็นสิ่งก่อสร้างคล้ายกับหอผี บางแห่งสร้างเป็น “เถงผี” กลางหมู่บ้าน หรือ ก้อนหิน เสาหิน หรือเสาปูน เป็นสัญลักษณ์ว่านี่คือ ใจบ้าน ชาวบ้านจะมาเช่นไหว้ยามปีใหม่ หรือระหว่างประเพณี “ปอยช่างแก่น” (สงกรานต์) เป็นต้น (สมพงษ์ วิทยศศักดิ์พันธุ์, 2544, น. 258)

เสาหลักบ้านบางแห่งจะเป็นที่สถิตของเสือบ้านด้วย แต่ส่วนใหญ่จะแยกกัน

เสือบ้าน

ในระดับ “บ้าน” ก็จะมีเสือบ้าน ซึ่งมักจะเป็นหัวหน้าหมู่บ้านคนแรก หรือคนที่มีชื่อเสียงในการทำมาค้าขายเป็นที่ยกย่องนับถือ เช่น เป็นทหารหรือนักบวชที่มีชื่อเสียง เมื่อสิ้นชีวิตไปแล้วก็จะอัญเชิญให้มาเป็น “เสือบ้าน” และสร้างหอให้อยู่ เพื่อปกป้องดูแลคุ้มครองคนใน “บ้าน” ทั้งหมด ซึ่งจะพร้อมใจกันจัดพิธีเลี้ยง (บูชา) ปีละครั้ง

ณ ป่าดงใกล้หมู่บ้าน ชาวจ้วงจะเลือกต้นไม้ที่ใหญ่ที่สุดต้นหนึ่ง เป็นต้นเสือบ้าน คือเป็นที่สถิตของเสือบ้าน (พระเสือบ้าน) ชาวจ้วงเชื่อว่าเสือบ้านเป็นเทพหรือเทวดาประจำหมู่บ้านที่ทำหน้าที่ปกป้องคุ้มครองหมู่บ้าน และดูแลกิจการดำรงชีวิตการเกษตร ตลอดจนการเลี้ยงวัวควาย หมู หมา แพะ แกะ เป็ด ไก่ ของชาวบ้าน เทศกาลนี้หยุดพักไม่ออกแรงทำงานเกษตร 3 วัน นอกจากเช่นเสือบ้านแล้วยังไหว้บรรพบุรุษด้วย จุดประสงค์ของเทศกาลเช่นไหว้เสือบ้าน เพื่อจะบนบานให้เสือบ้านจงบันดาลให้การเพาะปลูกปราศจากภัยธรรมชาติ ให้ได้ผลเก็บเกี่ยวเต็มเม็ดเต็มหน่วยและอยู่เย็นเป็นสุข (เจีย แยนจอง (ยรรยง จิระนคร), 2548, น. 135)

ผีบ้าน ของชาวไทยดำ หมายถึง ผีหัวหน้ากลุ่มที่มาบุกเบิกที่ดินสร้างหมู่บ้านขึ้นครั้งแรก จะมีหอให้อยู่ และมักมีต้นไม้ใหญ่อยู่ในบริเวณหอผีบ้านด้วย เรียกกันว่า “ดงเสือบ้าน” (หรือ “ดงเซือบ้าน”) ผีบ้านก็ต้องทำพิธีเลี้ยงทุกปี เรียกว่า พิธีเสนบ้าน เพื่อให้คุ้มครองคนในหมู่บ้านพ้นภัยพิบัติต่างๆ และทำมาหากินได้ตามปกติ หากมีเหตุเภทภัยต้องทำพิธีเลี้ยงอีกเป็นพิเศษ (สุมิตร ปิติพัฒน์, 2545, น. 29)

เสือบ้าน/เจ้าหอบ้าน ของชาวไทยใหญ่ เรียกว่า เจ้าหอบ้าน หมายถึงผีที่เป็นผู้บุกเบิกสร้างหมู่บ้าน สามารถดลบันดาลความเจริญงอกงามและผลผลิตการเกษตรและความอยู่ดีกินดีของหมู่บ้านได้ และสามารถทำในสิ่งตรงกันข้ามได้เช่นเดียวกันหากชาวบ้านละเลย วันที่มีการไหว้

เจ้าหอบ้าน จะปิดหมู่บ้าน และมีข้อห้ามต่างๆ มากมาย เช่น ห้ามออกนอกหมู่บ้าน ห้ามเข้าหมู่บ้านจนกว่าจะตกเย็น ห้ามดำนานา ห้ามตัดต้นไม้ ฯลฯ ชาวบ้านจะนำหมูเห็ดเป็ดไก่ขนมข้าวต้มต่างๆ มาสังเวย แล้วแต่เจ้าหอบ้านโปรดอะไร การจัดงานประเพณี การจัดกิจกรรมต่างๆ การแต่งงาน การเดินทาง และการทำผีดจารีตประเพณี จะต้องมีการมาบอกกล่าว ขอขอบคุณ ขอโทษ กับเจ้าหอบ้านด้วยเช่นเดียวกัน

เสื่อเมือง

สูงขึ้นไปในระดับเมืองก็จะมี “เสื่อเมือง” คอยปกป้องดูแล ซึ่งมักจะเป็นวิญญาณของเจ้าเมืองคนแรก หรือขุนศึกผู้มีชื่อเสียง และจะทำการบวงสรวงปีละครั้งเช่นกัน ในการเช่นไหว้ บูชา หรือบวงสรวง นั้นจะเป็นการเลี้ยงขอบคุณวิญญาณดีที่คอยดูแลปกป้องให้อยู่กันอย่างร่มเย็น บ้างก็อาจจะเชิญมาเข้าทรงร่างทรงเพื่อให้ช่วยทำการรักษาโรคภัยไข้เจ็บที่ไม่มีหนทางอื่นรักษาแล้ว บ้างก็อาจจะบนบานขอสิ่งต่างๆ ที่ต้องการให้สมปรารถนาแล้วจะทำ การเลี้ยงตอบแทน แต่ส่วนมากจะทำการเชิญมาเพื่อช่วยในการเลี้ยงทวยความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ธัญญาหารในปีถัดไป เพื่อสร้างเสริมกำลังใจของชาวบ้านในการประกอบอาชีพทำมาหากิน

ผีเมือง ของชาวไทดำในสิบสองจุไทย เป็นผีของอดีตเจ้าเมืองผู้คุ้มครองรักษาเมืองให้ร่มเย็นและอุดมสมบูรณ์ อาจสิงสถิตอยู่ตามเนินเขาหรือต้นไม้ใหญ่ มีหลักเขต หรือหลักเมือง บางแห่งก็สร้างศาลให้อยู่ บริเวณที่มีหลักเมืองถือว่าเป็นเขตหวงห้าม ใช้เฉพาะประกอบพิธีเสนเมืองหรือเลี้ยงผีเมือง เท่านั้น พิธีเสนเมืองจะจัดอย่างใหญ่โต หมู่บ้านบริวารต่างๆ ต้องมีส่วนร่วมโดยส่งควาย และผู้แทนไปร่วมพิธีทุกปี พิธีนี้มีการฆ่าควายเพื่อเช่นสังเวย จำนวนควายมากน้อยตามขนาดของเมือง เพื่อแสดงโครงสร้างทางการเมืองและสถานภาพของเมืองในโอกาสนี้ด้วย (สุมิตร ปิติพัฒน์, 2545, น. 29) เพื่อยืนยันถึงความสัมพันธ์ในการเป็นหน่วยชุมชนร่วมกันโดยผ่านพิธีกรรมเสนเมือง พิธีเสนเมืองจึงเป็นพิธีกรรมที่เกิดขึ้นเพื่อแสดงอำนาจอันชอบธรรมของชนชั้นปกครอง ซึ่งเกิดขึ้นจากอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรม (สุมิตร ปิติพัฒน์, 2545, น. 51-52)

เมืองต่างๆ ในสิบสองจุไทยในอดีตจะจัดพิธีเสนเมืองอย่างยิ่งใหญ่ เชื่อกันว่าจะทำให้บ้านเมืองร่มเย็น มีความอุดมสมบูรณ์ ปราศจากเหตุร้าย โรคระบาดและเคราะห์กรรมต่างๆ

เมื่อเมืองขยายกลุ่มใหญ่ออกเป็นระดับแคว้น (2-3 กลุ่มใหญ่รวมกัน) ถึงระดับอาณาจักร (หลายกลุ่มใหญ่รวมกัน) เสื่อเมืองในระดับแคว้นหรืออาณาจักรก็จะเป็นวิญญาณของเจ้าแคว้นที่เรียกว่า ท้าว ขุน หรือพญา เจ้าอาณาจักรที่เรียกว่า เจ้าฟ้า ซึ่งก็จะถูกบูชาเช่นสรวงเพื่อความปลอดภัยและความอุดมสมบูรณ์เช่นเดียวกัน

เสื่อเมืองของไทยลือลือสองพันนามีอยู่สองระดับ คือระดับของเจ้าเมือง (ลือสองพันนามี 32 หัวเมือง) และระดับของเชียงรุ่งหรือระดับราชสำนัก เสื่อเมืองทั้งสองระดับต่างก็มีชื่อเสียงเรียงนามและตำนานประวัติอันพิสดาร ไทยลือลือเชื่อว่าเจ้าเมือง (เจ้าแผ่นดิน) ผู้เป็นนักรบหิยามหาญหรือบุคคลสำคัญที่ดูร้าย (แม้กระทั่งศัตรูคู่อริ) เมื่อตาแล้วดวงวิญญาณของเขาจะว้ายเวียนอยู่กลางหาว เพื่อคุ้มครองหรือบางทีก็รบกวนชาวบ้าน เลย ต้องตั้งเป็นเสื่อเมืองเพื่อบูชาเลี้ยงดู และอาศัยความเก่งกล้าอาจหาญจนกระทั่งความดูร้ายมาปกป้องอุปถัมภ์บ้านเมืองและไพร่ฟ้า (เจียแย่นจง (ยรรยง จีระนคร), 2548, น. 241-242)

เสื่อเมือง หรือผีเมือง ของชาวไทยใหญ่หมายถึง ผีเจ้าเมืองที่เป็นผู้สร้างเมืองหรือเป็นแม่ทัพผู้เก่งกล้าสามารถเป็นที่นับถือของคนทั่วไป ไม่จำกัดว่าเป็นหญิงหรือชาย มักมีสัญลักษณ์เป็นต้นไม้ที่ชาวไทยใหญ่เรียกว่า “ต้นสูง” ขนาดใหญ่ อยู่นอกตัวเมืองโดยไม่มีการกำหนดทิศแน่นอน หลายเมืองมีต้นเสื่อเมืองอยู่ทางทิศตะวันตก แต่จะมีจะมีการเช่นสรวงเสื่อเมือง โดยมีเจ้า ฟ้า เสนาอำมาตย์ มาร่วมทำพิธี ถือเป็นพิธีที่มีลักษณะทางการเมือง เมื่อได้วันดี เช่น วันม้ง หมอดูจะเป็นผู้บอกว่าจะใช้วัว ควาย หรือไก่ และเครื่องเช่นสรวงบูชาอื่นๆ เช่น ไช้ไก่ เหล้า ขนมห้าตัว มีล้ามเมืองอ่านคำเช่นสรวง จากนั้นก็ฆ่าวัวควายและนำเนื้อนั้นแจกให้ แก่ขุนนางและผู้เข้าร่วมทุกคน มีการกินอาหารร่วมกัน งานนี้ห้ามเด็กและผู้หญิงเข้าร่วมพิธี (สมพงษ์ วิทยศักดิ์พันธุ์, 2544, น. 256-257)

ในกฎหมายตราสามดวงกล่าวถึง พระเสื่อเมือง ของอยุธยาว่าอยู่ที่ต้นหมัน ซึ่งพระอรรคมเหสีเมื่อทรงครรภ์ต้องมาทำพิธีที่ต้นหมันเจ็ดวัน (กฎหมายเทียรบาล 1.111) เพื่อบอกกล่าวแก่พระเสื่อเมืองในฐานะเทพารักษ์ได้รับทราบและขอให้ช่วยปกป้องคุ้มครองครรภ์จากภัยอันตรายต่างๆ

ในคำสัมภาษณ์ของโครงการดำน้ำและโครงการลุยเพลิงได้กล่าวถึง พระเสื่อเมือง พระทรงเมือง และพระหลักเมือง ว่าเป็นเทพารักษ์กรุงศรีอยุธยา (พิธีชุดำน้ำลุยเพลิง 1.328-333) พระทรงเมืองมีคำอธิบายในปัจจุบันของพระทรงเมืองที่ศาลหลักเมืองกรุงเทพฯ ซึ่งสร้างมาพร้อมกันเมื่อตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ว่า มีหน้าที่รักษาการปกครองและกระทรวงทบวงกรมต่างๆ ดูแลทุกข์สุขของประชาชน ให้ร่มเย็นเป็นสุข (วรลักษณ์ ผ่องสุขสวัสดิ์, 2551, น. 87, 89)

ผีฟ้า หรือแถน

“แถน” ของชาวไทยดำ เป็นเทวดาที่อยู่บนฟ้ามีอำนาจเหนือมนุษย์ทั้งหลาย สามารถดลบันดาลให้เกิดความเป็นไปต่างๆ ทั้งทางดีและร้ายต่อชีวิตคนและพืชพันธุ์ต่างๆ ในโลก ฉะนั้นมนุษย์จะต้องปฏิบัติตนให้ถูกต้องตามความประสงค์ของผีฟ้าหรือแถน เพื่อที่จะให้แถนมีความ

เมตตาและบันดาลีให้เกิดความสุขแก่ตนได้ แถนของไทยดำนั้นมีอยู่มากมาย แต่ละแถนมีหน้าที่ให้คุณหรือโทษต่อมนุษย์ต่างๆ กัน แถนหลวง เป็นหัวหน้าของแถนทั้งปวง มีหน้าที่คอยควบคุมดูแลการปฏิบัติของแถนให้เป็นไปตามปกติและตัดสินข้อพิพาทต่างๆ ให้เกิดความยุติธรรมแก่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง (สุมิตร ปิติพัฒน์, 2545, น. 28)

พิธีเสนเมืองของเมืองแถน ซึ่งเป็นเมืองที่สำคัญที่สุดในสิบสองจุไทยของชาวไทยดำ ใช้สถานที่บนเนินเขาลูกหนึ่งซึ่งอยู่ในเขตเมืองแถน เชื่อกันว่าเนินเขาลูกนี้เป็นที่ฝังศพของขุนล้านเจืองวีรบุรุษในตำนานซึ่งถูกเชื่อว่าเป็นบรรพบุรุษสำคัญคนหนึ่งของพวกเขาชาวไทยดำ ดังนั้น การทำพิธีเสนเมืองจึงเป็นการบูชาผี 2 ประเภท ได้แก่ (1) ผีบรรพบุรุษต้นตระกูลชนชั้นปกครองของกลุ่มชาวไทยดำซึ่งได้แก่ ขุนล้านเจือง และ (2) ผีแถนหลวง ซึ่งเป็นผีชั้นประมุขสูงสุดที่อยู่บนเมืองฟ้า (สุมิตร ปิติพัฒน์, 2545, น. 50) เริ่มด้วยการเชิญหนังสือสำคัญประจำเมือง (บับสือหอม) มาอ่าน ต่อจากนั้นก็เชิญผีฟ้าและผีเมืองให้ลงมารับการเลี้ยงอาหารตามลำดับความสำคัญ โดยเชิญผีฟ้าหรือแถนรับเครื่องสังเวยก่อน แล้วจึงเชิญผีเมืองรับเครื่องสังเวยกี่จัดให้อีกสำหรับหนึ่งภายหลัง ในกรณีนี้จะจัดให้นางมดเมือง (หอมผี) มาทำการขับแก้เคราะห์เมือง เพื่อให้ผีฟ้าและผีเมืองคุ้มครองบ้านเมืองให้ปราศจากภัยพิบัติต่างๆ มีความอุดมสมบูรณ์และราษฎรอยู่เย็นเป็นสุขโดยทั่วกัน ระหว่างทำพิธีหอมจะนำเสื้อเจ้าเมืองมาใส่ และทำพิธีกับเสื้อเจ้าเมืองนั้น พอเสร็จพิธีเสนเมืองพวกไทยดำก็จะเลี้ยงดูกันจนอิ่มหน้าสำราญ

ตำนานเมืองต่างๆ ของชาวไทยใหญ่ส่วนใหญ่จะกล่าวถึงที่มาของกษัตริย์ (ไทใหญ่เรียกว่า เครือเจ้าเครือขุน) ที่ลงมาจากฟ้า เป็นโอรสของขุนสางหรือเลงดอน (ผู้เป็นใหญ่บนฟ้าบนสวรรค์) ที่ลงมาพร้อมขุนนางเสนาอำมาตย์ หรือเป็นเชื้อสาย เทวดาที่ลงมากินง้วนดิน (จากตำนานของพุทธศาสนา) ทั้งหมดนี้หมายความว่า ผู้ที่เป็นกษัตริย์เป็นผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากฟ้า หรือได้รับการยอมรับช่วยเหลือจากฟ้า (สมพงษ์ วิทยศักดิ์พันธ์ุ, 2544, น. 16)

ตำนานขุนบรมผู้สถาปนาอาณาจักรล้านช้างของชาวลาวก็ระบุว่า ขุนบรมเป็น บุตรของ “แถนฟ้าขึ้น” ผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ชั้นฟ้า (กรมศิลปากร, 2512, น. 255-256)

ไทเดิมทางล้านนา อีสาน ลาวเหนือ เวียดนามเหนือ ต่างก็มีประเพณีโบราณในการทำพิธีเลี้ยงไทเลี้ยงแถน หรือที่เรียกกันว่า เลี้ยงผีไทผีแถน (ปรีชา พิณทอง, 2525, น. 221) ให้นิยามว่า ผู้เป็นใหญ่ แถน มีนิยามว่า เทพแห่งฟ้า การเลี้ยงไทเลี้ยงแถนของไทยอีสานนั้น จะสร้างปะรำพิธีกลางหมู่บ้าน จัดของเช่น ไห้วและเตรียมชายหรือหญิงคนหนึ่งเป็นร่างทรง หลังจากเช่น ไห้วไทแถนก็จะเข้าร่างคนทรง คนทรงจะรำยาและทำนายพยากรณ์ฝนฟ้าอากาศและการ

เพาะปลูกเกษตรของปีนั้น ต่อจากนั้นคนทรงก็จะทำหน้าที่รักษาโรคของชาวบ้านโดยวิธี “ส่องผีส่องเคราะห์” คือถามคนทรงถึงสาเหตุของโรคและวิธีการรักษา (ปรีชา พิณทอง, 2525, น. 221-222)

สาระสำคัญของพิธีกรรมการเลี้ยงผี

การประกอบพิธีเลี้ยงผีของชาวลื้อมีจุดประสงค์หลักคือขอความอุดมสมบูรณ์และความคุ้มครองป้องกันให้พ้นจากภัยพิบัติ เป็นการเน้นถึงความต้องการทางโลก การประกอบพิธีจึงมักทำกันในช่วงหลังการปลูกข้าวหรือเก็บเกี่ยว เป็นการขอความสำเร็จในการเพาะปลูกและแสดงความสำนึกในบุญคุณที่ผีได้ช่วยเหลือ เป็นความพยายามที่จะแก้ไขวิกฤตการณ์ธรรมชาติที่เหนือความสามารถของคนจะป้องกันได้ ให้กำลังใจชาวบ้านชาวเมืองและสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันให้กับชุมชน ให้โอกาสแก่ชาวบ้านที่ทำงานหนักมาตลอดฤดูกาลเพาะปลูกได้พักผ่อน สูดสูนารื่นเริง ได้พบปะสังสรรค์ระหว่างหนุ่มสาว เป็นช่วงเวลาที่ชาวบ้านงดการทำงานอื่นใด ทำให้ชนชั้นปกครองได้เห็นพลังของชาวบ้านชาวเมืองและความยึดมั่นในท้องถิ่นของตน เพราะการนับถือผีไม่ใช่กิจกรรมสากลแบบพุทธ แต่เป็นกิจกรรมที่ทำให้เห็นความแตกต่างระหว่างท้องถิ่น ความเป็นตัวของตัวเองของชุมชนนั้นๆ

ในทางประวัติศาสตร์การประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีเป็นการสืบทอดเรื่องราวและบันทึกเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ทำให้คนรุ่นหลังๆ ได้รู้ประวัติความเป็นมาของท้องถิ่นของตน ประวัติของบรรพบุรุษและความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับชุมชนอื่นๆ บทสวดเรียกผีมารับเครื่องเซ่นสังเวย คือการร้อยกรองวรรณกรรมชิ้นแรกในสังคมมนุษย์ ประวัติของผีแต่ละองค์ถูกสร้า เสร็จด้วยจินตนาการและถ้อยคำที่บางครั้งไพเราะ บางครั้งสะท้อนอารมณ์ของผู้ฟัง จนกลายเป็นตำนานท้องถิ่นที่ชาวบ้านจดจำเล่าสู่กัน

การคงอยู่ของพิธีกรรมต่างๆ แสดงถึงความสอดคล้องกลมกลืนของคติความเชื่อและวิถีของชาวบ้าน และตอบสนองความต้องการทางร่างกายและจิตใจ แม้จะมีคติความเชื่อที่มีอิทธิพลกว่าอย่างพุทธศาสนาครอบงำก็ยังไม่อาจลบเลือนคติความเชื่อผีซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมได้ แม้พิธีกรรมจะถูกดัดแปลงไปบ้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนำเอาวิธีปฏิบัติของพุทธมาเกี่ยวข้อง เช่น พิธีเลี้ยงใจบ้านที่มีการนิมนต์พระมาสวด การทำทานข้าว ไห่ในเดือนกุมภาพันธ์ เดิมเป็นพิธีเลี้ยงขอบคุณแม่ขวัญข้าว หรือผีอารักษ์ข้าว ก็ถูกเปลี่ยนเป็นการถวายข้าวให้พระแทน ไม่เพียงแต่พุทธจะแทรกเข้ามาสู่พิธีของผี ผีก็แทรกเข้ามาสู่พิธีของพุทธเช่นเดียวกัน ที่วัดมีหอเสี้ยววัดที่ชาวบ้านต้องเช่นไหว้อยู่เสมอเมื่อมีงานสำคัญๆ พิธีต่างๆ ก็มีการอัญเชิญเทวดาผีสงมาร่วมรับผลบุญผลทานด้วยเสมอ (ยรรยง จิระนคร และ รัตนาพร เศรษฐกุล, 2544, น. 236-238)

กษัตริย์จึงมีฐานะเป็นเสื่อเมือง หรือผีฟ้า ผู้อาศัยอำนาจบารมีของตนปกป้องรักษา ราษฎร และคอยอำนวยความสะดวกมอดมสมบูรณมิให้แก่การทำมาหากินของอาณาประชาราษฎร์ ต้อง คอยเป็นตัวแทนของแคว้นและอาณาจักรในการให้กำลังใจด้วยการอาศัยบุญญาบารมีของตนเอง เสี่ยงทายให้เกิดผลดี เช่น การเสี่ยงทายในพิธีแรกนาขวัญ การแข่งเรือของกษัตริย์กับมเหสีเพื่อ ทำนายปริมาณน้ำ

พัฒนาการคติ “กษัตริย์” ของไทย

จากพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน ใน ราชสำนักปรากฏชื่อยศของขุนนางฝ่ายใน ระดับสูงคือ เจ้า ท้าว และที่ปรากฏอยู่ในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน พระไอยการตำแหน่งนา ทหารหัวเมือง เป็นหัวหน้ากรมต่างๆ ได้แก่ ขุน /ออกขุน หลวง พระ /ออกพระ ออกญา พญา /ออก พญา เจ้าพญา ลำดับชื่อยศระดับสูงของขุนนางและเจ้าเหล่านี้ เชื่อมโยงเข้ากับชื่อและความหมาย ของคำที่ใช้เรียกเจ้าเมืองหรือกษัตริย์ของชนเผ่าไทดั้งเดิม สามารถสะท้อนความเป็นมาทางสังคม ในประวัติศาสตร์ของชนชาติไทเผ่าต่างๆ และร่องรอยของพัฒนาการคติ “กษัตริย์” ของไทยได้ใน ระดับหนึ่ง

ในระดับสังคมกลุ่มเมือง มีคำใช้เรียกเจ้าเมืองว่า ขุน ท้าว เจ้า พญา

ขุน

ในสมัยโบราณนิยามของ ขุน คือ กษัตริย์ หรือผู้เป็นใหญ่ และ ขุนหลวง สมัยโบราณ หมายถึง กษัตริย์ ในอาหมบูรณจี เอกสารโบราณของไทยอาหมเมื่อกล่าวถึงการขึ้นครองราชย์ ใช้ คำว่า “เฮ็ดเจ้า เฮ็ดขุน” (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ เรณู วิชาศิลป์, 2528, น. 81) กรณีนี้แสดงว่าเป็น ขุน ก็คือเป็น เจ้า ซึ่งหมายถึงเป็นเจ้าแผ่นดิน (เจ็ย แยนจอง (ยรรยง จิระนคร), 2548, น. 61) คำ ขุน น่าจะมาจากคำว่า จวิน ของจีน แปลว่า หัวหน้า เจ้านาย เจ้าแผ่นดิน เหมือนนิยามของขุน ภาษาไทย (เสฐียรโกเศศ, 2515, น. 121) คำว่า ขุน สันนิษฐานได้ว่าเป็นตำแหน่งผู้นำที่เก่าแก่ที่สุดใน การปกครองของชนชาติไท และคงจะได้ถูกใช้เรียกผู้นำสูงสุดมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 10 จนถึง ศตวรรษที่ 18 (สุภางค์ จันทวานิช และ วิมาลา ศิริพงษ์, 2542, น. 124)

ในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนและพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ขุน เป็นยศของหัวหน้ากรมขนาดเล็กที่สังกัดกรมขนาดใหญ่

ท้าว

คำ “ท้าว” ไทลื้อมีนิยามว่าผู้เป็นใหญ่ หรือเจ้าแผ่นดิน มักจะใช้ควบคู่กับขุนหรือ พญาเป็น ท้าวขุน ท้าวพญา ซึ่งหมายถึงขุนนางหรือผู้เป็นใหญ่ คำ ท้าว น่าจะมาจากคำจีนว่า “โถว” ซึ่งหมายถึง หัวหรือศีรษะ ภาษาจีนกลางตั้งออกเสียงเป็น “เถ่า” ไทลื้อใช้คำจีนที่มีนิยามเดิม ว่า “หัว” มาแปลงเป็นคำว่า “ท้าว” เพื่อใช้เรียกประมุขหรือหัวหน้ากลุ่มชน (เจ็ย แยนจอง (ยรรยง

จิระนคร), 2548, น. 101) คำว่า ท้าว พบอยู่ในการเรียกผู้นำทางการปกครองของไทยดำ- ไท
ขาว ไทลื้อ และลาวเท่านั้น (สุภาวงศ์ จันทวานิช และ วิมาลา ศิริพงษ์, 2542, น. 125)

ในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน มียศ ท้าว เป็นหัวหน้าข้าราชการสำนักฝ่ายในเท่านั้น
(ตำแหน่งนาพลเรือน 1.119-120)

เจ้า

คำว่า เจ้า เป็นคำที่เกิดขึ้นภายหลังคำว่า ชุน และคำว่า ท้าว สันนิษฐานว่า คำว่า เจ้า
เป็นคำยืมมาจากจีน โดยใช้เรียกผู้นำว่า เจ้าเมือง ทำหน้าที่ปกครองจู่หรือโจว (ซึ่งแปลว่า เมือง ใน
ภาษาจีน) (สุภาวงศ์ จันทวานิช และ วิมาลา ศิริพงษ์, 2542, น. 125)

ในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน มียศ เจ้า เป็นข้าราชการสำนักตำแหน่งซึ่งข้างค่ายต้น
เขือกและซึ่งข้างค่ายปลายเขือก คือผู้ดูแลและควบคุม ข้างทรงของกษัตริย์ (ตำแหน่งนาพลเรือน
1.120) และมีใช้ประกอบคำอื่น คือ พระเจ้า ใช้เรียกบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ ได้แก่ พระเจ้าลูก
เธอ พระเจ้าหลานเธอ และนำหน้าคำอื่น คือ เจ้าพญา ซึ่งจะกล่าวรายละเอียดในคำ พญา

คำศัพท์ที่ใช้เรียกผู้นำที่มีรากศัพท์จากภาษาจีน ได้แก่ คำว่า ชุน ท้าว และคำว่า เจ้า
ทำให้สันนิษฐานว่ากลุ่มคนไทเคยอยู่ได้อำนาจจีนแต่เดิม และได้รับเอารูปแบบการจัดระเบียบเชิง
พื้นที่ทางสังคม (social space) จากจีนสมัยราชวงศ์ฮั่น อาจมีความสัมพันธ์ระหว่างรัฐศักดินา
เก่าแก่ในจีนกับรัฐไทที่เกิดขึ้นในเวลาต่อมา เป็นความสัมพันธ์ที่มีรากลึกกว่ารูปแบบการปกครอง
ของจีนหลังสมัยราชวงศ์ฮั่น ซึ่งเป็นช่วงที่คาดว่าจะได้รับคำจีนเหล่านี้มา (สุภาวงศ์ จันทวานิช และ
วิมาลา ศิริพงษ์, 2542, น. 118)

เพี้ย หรือพญา

เพี้ย เป็นคำที่ใช้เรียกผู้นำของเมืองเล็กซึ่งเรียกว่า เมืองเพี้ย ของกลุ่มไทดำไทขาว
และเป็นคงใช้เรียกเมืองที่อยู่นอกเขตเมืองหลวงของจตุด้วย คำว่า เพี้ย เป็นคำเดียวกับ พญา ซึ่งเป็น
คำยืมมาจากคำว่า พญา หมายถึง เจ้าเมือง ในภาษาเขมรและมอญ ในกลุ่มไทลื้อที่เชียงรุ่งมี
ตำแหน่งเรียกผู้นำระดับรองจากเจ้าเมืองว่า พญาหลวงบ้าน และมีตำแหน่งขุนนางชั้นรองๆ ำ
พญา เช่น พญานาวอน ส่วนไทเชียงตุงก็มีขุนนางระดับสูงที่มีตำแหน่งพญา ได้แก่ พญาหลวง
สุพรหมา (สุภาวงศ์ จันทวานิช และ วิมาลา ศิริพงษ์, 2542, น. 126)

ในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน พญา หรือออกญา ออกพญา เป็นยศของ
ตำแหน่งระดับหัวหน้ากรมระดับจตุสดมภ์ (เวียง วัง คลัง นา) และกรมอื่นๆ ระดับเดียวกันหรือรอง
จากกรมจตุสดมภ์ ในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง เป็นยศของตำแหน่งหัวหน้ากรมทหาร
ขนาดใหญ่ หรือที่มีกรมเล็กในสังกัด และเจ้าเมืองระดับเมืองโทและเมืองตรี

คำว่า พญา ยังใช้ตามหลังคำอื่นคือ เจ้าพญา ในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน เป็นยศชั้นสูงสุดของตำแหน่ง มหาอุปราช สมุหนายก ในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองเป็น ยศสูงสุดของตำแหน่ง สมุหกลาโหม และเจ้าเมืองระดับเมืองเอก

คำว่า เพี้ย หรือพญา ที่มีความหมายเป็นตำแหน่งเจ้าเมืองเล็ก หรือรองจากเจ้าเมือง สะท้อนความเป็นมาของการมีอำนาจเหนือชนเผ่าดั้งเดิมในท้องถิ่นที่เป็นกลุ่มพูดภาษาตระกูล มอญ-เขมร โดยยศ พญา นี้สูงกว่า ขุน สะท้อนว่าเมื่อชนกลุ่มไทยเริ่มเข้ามาในดินแดนแถบนี้มี ฐานะต่ำกว่ากลุ่มมอญเขมร แต่เมื่อตั้งตัวเป็นใหญ่เหนือกลุ่มมอญเขมรได้ เข้ามาเป็นพญาแทน และเมื่อรวบรวมกันเป็นอาณาจักรใหญ่ก็ตั้งตำแหน่งที่ใหญ่กว่า พญา ซึ่งก็คือ เจ้าพญา เอกคำ เจ้า ของไทย ใส่นำหน้าคำ พญา ของมอญเขมร เป็นยศที่สูงกว่า พญา

ในสังคมระดับนครรัฐหรืออาณาจักรมีคำ เจ้าฟ้า เจ้าหอคำ ในหลวง เจ้าแผ่นดิน และ เจ้าชีวิต

เจ้าฟ้า

ชาวไทยใหญ่มีความเชื่อว่า ผู้ปกครองเป็น “ไซฟ้า” หรือ “โอรสแห่งสวรรค์” นำไปสู่การ เรียกขานผู้ปกครองสูงสุดของชาวไทยใหญ่ว่า “เจ้าฟ้า” (โดยนัยของชาวไทยใหญ่แล้ว “เจ้าฟ้า” ย่อมมี อำนาจและศักดิ์เหนือ “เจ้าแผ่นดิน” และมีความหมายสูงกว่า “เจ้าเมือง” ที่อาจหมายถึงเมืองเล็กก็ได้) ที่หมายถึง “เจ้าแห่งฟ้า, ผู้มีอำนาจแห่งฟ้า” (เทพ หรือเทวดา) นอกจากนี้ยังมีคำเรียกอย่างอื่น ที่แสดงถึงความยิ่งใหญ่ของเจ้าฟ้า และแสดงความเคารพและจงรักภักดีของข้าราชการบริพาร เช่น “เจ้าฟ้าหลวง” “เจ้าหลวง” “เจ้าฟ้าครองเมือง” เป็นต้น และหากเรียกทั่วไปจะใช้คำว่า “เจ้า” ที่มีความหมายถึงความยิ่งใหญ่ มีอำนาจบารมี มีความสูงศักดิ์ และในความหมายของความเป็นนาย ที่สูงกว่าความเป็นข้า เป็นต้น (สมพงษ์ วิทยศักดิ์พันธุ์, 2544, น. 238)

เจ้าฟ้าเป็นตำแหน่งสูงสุด มีอำนาจเด็ดขาดด้านการทหารและพลเรือน มีพระราชวัง ประทับที่ชาวไทยใหญ่เรียกว่า “หอคำ” จากเอกสารจีนพบว่า “เวียง” ดังกล่าวนี้อาจสร้างขึ้นอย่าง แข็งแรง มีประตูเมืองหลายด้าน มีทางน้ำไหลผ่านเพื่อให้ชาวเมืองได้ดื่มกิน มีเชิงเนินรอบที่จะคอย ดักฆ่าฟันศัตรูที่ปีนกำแพง หรือเป็นที่เททรายกรวดคั่วร้อนๆ ป้องกันศัตรูเข้ามา (สมพงษ์ วิทยศักดิ์พันธุ์, 2544, น. 239)

เจ้าหอคำ

หอคำ ก็คือ วังของกษัตริย์ชนเผ่าไท่ ดิมทั่วไป ลาวก็ใช้คำว่า หอคำ เช่นกัน (สังข์ พัฒโนทัย, 2516, น. 2) กษัตริย์จึงเป็น เจ้าหอคำ สมัยอยุธยาเรียก หอคำ ว่า ปราสาททอง และเป็นพระนามกษัตริย์ใช้ทั่วไปในรัชกาลต่างๆ ว่า พระเจ้าปราสาททอง พระเจ้าแผ่นดินพม่าก็ทรง พระนามว่า พระเจ้ามณเฑียรทอง

ในหลวง

แต่เดิมคือ นายหลวง หมายถึง ผู้เป็นนายใหญ่กว่านายทั้งหมด ในระบบปกครองแบบอุปถัมภ์ นาย-ไพร่ เจ้าเมืองก็คือ นาย สูงกว่าเจ้าเมืองก็คือ กษัตริย์ ดังนั้น กษัตริย์จึงเป็น นายหลวง หรือนายใหญ่ ผู้เป็นใหญ่กว่านายทั้งหลาย

พระเจ้าแผ่นดิน

กฎหมายตราสามดวงให้ความหมายของคำนี้ว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเจ้าของแผ่นดินทั้งประเทศ พระมหากษัตริย์พระราชทานสิทธิให้ราษฎรเข้าไปทำมาหากินบนที่ดินของพระองค์ และสิทธิครอบครองโดยพระบรมราชานุญาตนั้น (เบตเสรจ 2.193) ทั้งนี้ยังรวมถึงทุกสิ่งทุกอย่างในแผ่นดินด้วย รวมทั้งสัตว์เลี้ยงที่หาเจ้าของไม่ได้ (ลักษณโจร 2.296) และสิ่งของที่ตกอยู่บนพื้นดินที่หาเจ้าของไม่ได้ด้วย (อาชญาหลวง 2.388-389)

เมื่อพระมหากษัตริย์ทรงเป็นเจ้าของแผ่นดินหรือพระเจ้าแผ่นดินแล้ว พระเจ้าแผ่นดินจึงต้องมีพระราชภาระในความอุดมสมบูรณ์ของแผ่นดินด้วย หากเกิดภัยพิบัติ เช่น น้ำท่วม ฝนแล้ง ทำการกสิกรรมไม่ได้ ผลบริบูรณ์ก็เป็นพระราชภาระที่จะต้องคอยป้องกันแก้ไขเพื่อให้แผ่นดินอุดมสมบูรณ์อยู่เป็นนิจ

เจ้าชีวิต

เจ้าชีวิต หรือ พระเจ้าชีวิต มีความหมายว่าพระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจที่จะประหารชีวิตคนได้ การประหารชีวิตคนต้องทำโดยพระบรมราชโองการ ในก ฎพีพิเศษบางประการอาจมีบุคคลอื่นได้รับอาญาสิทธิ์จากพระมหากษัตริย์ให้ประหารชีวิตคนได้ แต่ก็เป็นกรชั่วคราวและเฉพาะกิจเช่นในยามทัพศึก แต่ก็ได้พระราชทานอาญาสิทธิ์นี้ให้แก่บุคคลใดตลอดไป

ดังที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่าคติ “กษัตริย์” ในกลุ่มนับถือผีจึงเป็นเสื้อเมืองหรือผีฟ้า ผู้เป็น เจ้าฟ้า เจ้าแผ่นดิน และเจ้าชีวิต ผู้มีหน้าที่ดูแลความสงบสุขและอำนวยความอุดมสมบูรณ์ให้แก่ราษฎร แต่ส่วนใหญ่จะเน้นหน้าที่ในการให้กำลังใจแก่ราษฎรในการประกอบอาชีพทางเกษตรกรรม เป็นการเน้นพระคุณ

คติ “กษัตริย์” จากกลุ่มศาสนาฮินดู

พระวิษณุ หรือพระนารายณ์

หริหริน (หริ + หระ + อิน) = พระหริ ชื่อหนึ่งของพระนารายณ์ (Mani, 1993, p. 309) แต่ หริหริน (หริหระ + อิน) หมายถึง ผู้เป็นการรวมกันของพระนารายณ์กับพระศิวะ (พระหริหระ) ดูคำอธิบายใน พระศิวะ ต่อไป

ในกฎหมายตราสามดวงได้กล่าวอย่างชัดเจนว่า “กษัตริย์คือองค์สมเด็จพระนารายณ์ เป็นเจ้าผู้ทรงทศพิทธราชธรรมอันมหาประเสริฐ” (ลักษณะรับฟ้อง 1.269) น่าสังเกตว่าเป็นพระนารายณ์แต่ก็ทรงทศพิทธราชธรรมด้วย

ผู้ที่เชื่อถือโหราศาสตร์นั้นถือว่า พระวิษณุทรงเป็นต้นเหตุแห่งโลกและสรรพสิ่งทั้งปวง ในเบื้องบรรพ์ พระวิษณุบรรทมอยู่บน นหลังพระยายอนันตนาคราช ซึ่งมีนามในภาษาสันสกฤตว่า เศษะ ผู้ซึ่งลอยอยู่เหนือทะเลน้ำนมคือ เกษียรสมุทร ขณะที่พระวิษณุบรรทมอยู่นั้น มีดอกบัวผุดขึ้นมาจากพระนาภี และเมื่อดอกบัวนั้นบานออกก็ปรากฏเป็น พระพรหม หรือที่ไทยเรียกว่า พระพรหม พระพรหมองค์นี้ทางโหราศาสตร์ถือว่ามิใช่พรหมัน ซึ่งในศาสนาพราหมณ์เดิมถือว่าเป็นอาตมันหรืออิตตาอันสูงสุด มีแผ่นกว้างทั่วไป แต่ถือว่าเป็นเทพเจ้าอีกองค์หนึ่งที่เกิดจากพระวิษณุ เพราะลัทธิโหราศาสตร์ถือว่าพรหมันหรืออาตมันนั้นคือองค์พระวิษณุและอยู่ในพระวิษณุ พระพรหมผู้เกิดจากพระนาภีของพระวิษณุนี้ เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็สร้างโลกให้มีสรรพสัตว์และสิ่งทั้งปวง สร้างโลกเสร็จแล้วก็มิได้เกี่ยวข้องต่อไปอีก เมื่อการสร้างโลกเสร็จสิ้นลงพระวิษณุก็ตื่นจากบรรทม และประทับอยู่ ณ สวรรค์ชั้นสูงสุดเรียกว่า ไวกูณฐ พระกายพระวิษณุนี้เป็นสี่กรวมแก่ ทรงมงกุฏ และมีสร้อยพระศอแขวนมณีอันศักดิ์สิทธิ์ชื่อ เกาสตุภ ทรงมีสี่กร พระหัตถ์ทั้งสี่ทรงสังข์ จักร คทา และดอกบัว ดอกบัวนั้นอาจเป็นนิมิตรของแผ่นดิน เพราะเกิดจากดินและน้ำหมายความว่าพระวิษณุทรงแผ่นดินอยู่ในพระหัตถ์ด้วย พระวิษณุมีพระโสมมาที่พระอุระ เรียกว่า ศรีวัตสะ พระองค์ทรงครุฑเป็นพาหนะ พระลักษณะเป็นพระศกติของพระวิษณุ (คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2537, น. 149)

พระวิษณุในรูปนี้คงจะได้เข้ามาถึงเมืองไทยแต่โบราณมากเพราะในประกาศแข่งน้ำโคลงห้า ซึ่งใช้ในพระราชพิธีศรีสังข์จปานกาลหรือถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา มีบทสรรเสริญพระวิษณุเป็นบทแรกก่อนบทสรรเสริญพระเป็นเจ้าองค์อื่น

อาณาจักรขอมหรือเขมรในกัมพูชา ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 11 ถึงพุทธศตวรรษที่ 15 วัฒนธรรมของเขมรในสมัยนั้น เป็นวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับความตายมากกว่าเรื่องอื่น ปราสาทหินต่างๆ ของเขมรที่สร้างขึ้นในสมัยนั้น เป็นเรื่องเกี่ยวกับความตายหรือความกลัวตายทั้งสิ้น คือเป็นการพยายามที่จะสร้างการกวณเกษียรสมุทรทำน้ำอมฤตนั้นขึ้นอีก ตัวปราสาทส่วนมากเป็นที่บรรจุพระศพพระเจ้าแผ่นดินเขมรสมัยนั้นก็สมมุติให้เป็นเขาพระสุเมรุ คูรอบนั้นสมมุติเป็นเกษียรสมุทรและสะพานนาคร และทางเข้าทวารปราสาทนั้นทำเป็นรูปนาคทั้งสองข้างหมายถึงนาคที่ พันเขาพระสุเมรุอยู่ บางแห่งทำเป็นรูปเทวดาและอสูรกำลังชกนาคที่พันเขาพระสุเมรุก็มี วัตถุประสงค์นั้นนี้ เพื่อแสดงอมฤตคือความไม่ตาย (คึกฤทธิ์, 2537, น. 157)

พระนารายณ์เมื่ออยู่ปกติเสมออยู่อมบรรทมอยู่ในกลางทะเลน้ำนมเป็นนิത്യ ต่อเมื่อเวลาใดมีการอันใดซึ่งพระอิศวรต้องการ รับสั่งใช้ให้ไปปราบปรามผู้ซึ่งประทุษร้ายแก่โลกทั้งปวงจึงได้ปลุกขึ้น เพราะฉะนั้นพระนารายณ์จึงเป็นผู้ทำลายที่สุด เพราะพระนารายณ์เป็นพนักงานแต่ล้างผลาญเช่นนี้ จึงได้มีนามปรากฏว่าพระเดช (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2514, น.)

คติการนารายณ์อวตารนั้นมีผลต่อลักษณะทางศิลปะและสถาปัตยกรรมในหลายประการ ได้แก่ (1) การใช้เครื่องลายของแบบครุฑจับนาคประดับหลังคาพระมหาปราสาท (2) การประดับรูปครุฑแบบยอดพระมหาปราสาท เช่น พระที่นั่งที่มียอดมณฑป (3) การใช้รูปนารายณ์ทรงสุบรรณตามหน้าบันของอาคาร (4) การประดับรูปครุฑตามฐานบัลลังก์ (5) การเชิญธงรูปครุฑไว้ ณ ที่เสด็จประทับหรือการประดับรูปครุฑไว้หน้าพระราชพาหนะ ฯลฯ (โชติ กัลยาณมิตร, 2539, น. 77-78)

พระราม

เรื่องรามายณะของปราชญ์วาฬมิกิได้แสดงให้เห็นธรรมะด้วยองค์พระราม ผู้ซึ่งทรงปฏิบัติหน้าที่ต่อพระชนก ต่อประชาชนของพระองค์และต่อ นางสีดาผู้เป็นชายาด้วยภักดีแน่วแน่ ฝ่ายนางสีดานั้นก็มีความภักดีต่อพระสวามีโดยไม่มีที่สงสัย ตลอดจนถึงพระลักษณะซึ่งได้ปฏิบัติหน้าที่ต่อพระรามเชษฐาและต่อนางสีดาผู้เป็นชายาของพระเชษฐา ด้วยความบริสุทธิ์มั่นคงไม่มีที่เคลือบแฝงแต่อย่างใด พระรามนั้นผู้ที่นับถือศาสนา นานินดูถือถือว่าเป็นตัวธรรมะและการที่พระรามปราบทศกัณฐ์จนสิ้นโคตรวงศ์นั้นก็คือการที่ธรรมะปราบอธรรมให้พินาศไป พระรามเป็นพระวิษณุอวตาร จึงเป็นที่เคารพนับถือของชนทั้งปวง (คึกฤทธิ์, 2537, น. 251)

ในสมัยที่มหาตมะคานธีได้นำชนชาวอินเดียต่อสู้เพื่อเอกราช ท่านได้ให้คนนำ เขาเรื่องรามายณะออกอ่านเพื่อให้คนที่มาชุมนุมทางการเมืองจำนวนมากฟังเสมอ เป็นการกล่อมเกล่าจิตใจของคนเหล่านั้นให้ตั้งอยู่ในธรรม และท่านได้เคยประกาศไว้ว่าเมื่อได้เอกราชแล้วท่านจะได้ตั้งระบอบการปกครองขึ้นเรียกว่า “รามราชย์” คือระบอบการปกครองด้วยธรรมะ กษัตริย์ไทย ผู้ได้ทรงเฉลิมพระปรมาภิไธยรามาริบัติมาช้านานก็ด้วยเหตุผลและความหมายเช่นเดียวกันนี้ คือหมายถึงระบอบการปกครองที่มีธรรมะเป็นอธิปไตย (คึกฤทธิ์, 2537, น. 253)

เรื่องรามายณะได้กลายมาเป็นเรื่อง “รามเกียรติ์” อันเป็นวรรณคดีของไทย และได้มีอิทธิพลทางวัฒนธรรมของไทยมานาน ทำให้ตั้งชื่อเมืองหลวงว่ากรุงศรีอยุธยาอันเป็นชื่อเมืองพระราม

พระนามกษัตริย์อยุธยาที่แสดงคติพระราม ได้แก่

“รามาริบัติ” (ราม + อธิปไตย) หมายถึง พระรามผู้เป็นใหญ่

“ศรีสุนทร” หมายถึง รามสุนทร สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงวินิจฉัยว่าเป็นคำที่มาจากกรณีที่พระนารายณ์ทรงอวดมารของกรุงศรีอยุธยาโดยทรงใช้ “รามสุนทร” (จดหมายเหตุกรมหลวงนรินทรเทวี และพระวิจารณ์ ร. 5, 2516, น. 216)

“รามเศวร” (ราม + อิศวร) หมายถึง พระรามผู้เป็นใหญ่

“เอกาทศรถ” (เอกา + ทศรถ) หมายถึง พระเจ้าทศรถผู้เป็นใหญ่ พระเจ้าทศรถ เป็นพระชนกของพระราม พระนามมาจากเหตุราชารถของพระองค์ได้พาทำวธไปสู้ลิบทิศแห่งจักรวาล (บวรบรรณรักษ์ (นิยม รักไทย), หลวง, 2511, น. 542) ตามความหมายนี้ทำวธทศรถคือกษัตริย์นักรบผู้ชนะ 10 ทิศ ทรงเป็นใหญ่เหนือจักรวาลในทุกหนทุกแห่งที่ราชารถไปถึง

พระเจ้าทศรถ (พระนามเดิม เนมิ) เป็นกษัตริย์ที่มีชื่อเสียงแห่งราชวงศ์อิกษวากุ พระองค์เป็นพระชนกของพระราม ทรงสืบเชื้อสายมาจากพระวิษณุ นครหลวงของอาณาจักรโกศลของพระเจ้าทศรถคือ นครอโยธยา ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำสรยุ นครอโยธยาเปรียบดังสวรรค์บนพื้นโลก

ที่มาของพระนามทศรถ เมื่ออสูรศัมพรผู้ถูกโจมตีไม่ได้และผู้ไม่อาจเอาชนะได้ได้พิชิตบัลลังก์ของพระอินทร์ ด้วยการขอร้องจากพระพรหม และเหล่าเทวดา พระเจ้าเนมิได้ยกทัพไปถึงสวรรค์และทำลายกองทัพของเหล่าอสูรได้อย่างง่ายดาย อสูรศัมพรโกรธมาก แปลงตัวเป็นสิบร่างเข้าโจมตีพระเจ้าเนมิจากทิศทั้งสิบพร้อมกัน พระเจ้าเนมิก็เผชิญหน้ากับอสูรศัมพรทั้งสิบจากทั้งสิบทิศพร้อมกัน และสังหารร่างทั้งสิบได้ในเวลาเดียวกัน เนื่องจากพระองค์ซักรถของพระองค์และต่อสู้กับศัตรูในทิศทั้งสิบพร้อมกัน พระพรหม จึงได้สรรเสริญการต่อสู้ที่กล้าหาญและการบังคับรถของพระองค์ และถวายพระนามแด่พระองค์ว่า “ทศรถ” (ผู้สามารถขับรถไปยังทิศทั้งสิบได้พร้อมกัน) ดังนั้นพระนามเดิมของพระองค์จึงได้ถูกสืบลื่อนไปและทรงเป็นที่รู้จักกันในพระนามใหม่นี้เท่านั้น (กัมปะ รามายณะ, ยุทธะ กาณณะ) (Mani, 1993, pp. 203-204)

สุริยวงศ์ หมายถึง “อาทิตยวงศ์” (อาทิตย + วงศ์) หมายถึง พระราชาผู้ทรงเป็นเทพเชื้อสายของนางอติติและพระกัศยปประชาชนดี อาทิตย หมายถึง เชื้ออติติ คือ เทวดาพวกหนึ่งซึ่งเป็นโอรสของนางอติติผู้เป็นชายาพระกัศยปประชาชนดี

ความคิดความเชื่อว่กษัตริย์เป็นเชื้อสายของพระอาทิตย์หรือเป็นกษัตริย์สุริยวงศ์ อาจต้องการแสดงให้เห็นความสำคัญและความยิ่งใหญ่ของกษัตริย์ เนื่องจากสุริยวงศ์เป็นวงศ์กษัตริย์เก่าแก่ของอินเดียมีตั้งแต่เริ่มสร้างโลกและครองแผ่นดินเรื่อยมา สุริยวงศ์เป็นวงศ์ที่ดีและยิ่งใหญ่ของกษัตริย์หลายพระองค์ รวมทั้งพระรามซึ่งเป็นกษัตริย์ที่ดีและเก่งกล้าก็สืบเชื้อสายจากพระอาทิตย์เช่นกัน (Dowson, 2001, p. 312)

นอกจากนี้ยังมีพระนามที่แสดงคติพระรวมกับคติเทพองค์อื่นๆ ของศาสนาฮินดู ได้แก่

คติรวมเทพหลายองค์ ได้แก่ “เอกาทศรุทร” (เอกาทศ + รุทร) หมายถึง พระรุทรผู้แบ่งเป็น 11 ภาค (เทพผู้ยิ่งใหญ่ในหมู่เทพ 11 องค์) ปรากฏในลิลิตยวนพ่ายว่า พระผู้เป็นเจ้าของทั้งสามและเทพอีก 8 องค์ คือ พระอินทร์ พระยม พระพาย พระวรุณ พระอัคนี ท้าวภูเวร พระสุริยาทิตย์ และพระจันทร์ ได้รวมองค์กันจุติลงมาถือปฏิสนธิในภาคพื้นพิภพ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (ลิลิตยวนพ่าย, 2540, น. 331)

พระพรหม

พระพรหมของศาสนาฮินดูในสมัยปุราณะและมหากาพย์เป็นหนึ่งในสามของเทพสูงสุดของฮินดู คือ ตริมูรติ ประกอบด้วย พระศิวะ พระวิษณุ และพระพรหม ๑ โดยพระพรหมเป็นผู้สร้างจักรวาล พระวิษณุเป็นผู้รักษา และพระศิวะเป็นผู้ทำลาย พระพรหม ๑ เกิดจากดอกบัวที่ผุดขึ้นมาจากพระนาภี (สะดือ) ของพระวิษณุ พระพรหม ๑ ประทับอยู่ที่เมืองมโนคติในกลางยอดเขามหาเมรุ ในมัตสยาปุราณะกล่าวว่า พระพรหม ๑ มีสี่หน้าเนื่องจากได้สร้าง นางสตรูปา จากร่างของพระองค์ครึ่งหนึ่งมาเป็นชายา แต่นางงดงามมากเสียจนพระพรหม ๑ ไม่อาจละสายตาจากนางได้ จึงสร้างหน้าไว้สี่หน้ารอบศีรษะจะได้มองเห็นนางได้ตลอดเวลา พระพรหม ๑ ทรงหงส์เป็นเทพาหนะ (Mani, 1993, pp. 147-155)

เรื่องพระที่นั่งต่างๆ ในสมัยอยุธยา ก็มีชื่อเป็นสัตว์ป่าหิมพานต์ต่างๆ ที่เป็นพาหนะของเทพเจ้าด้วย เช่น เรื่องพระที่นั่งชัยสุพรรณหงส์ (หงส์ พาหนะของพระพรหม ๑) ในรัชกาลพระมหาจักรพรรดิ เรื่องพระที่นั่งพระครุฑพาหะ และ เรื่องพระที่นั่งศรีสุพรรณหงส์ ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และ เรื่องพระที่นั่งไกรสรมุขพิมาน (ไกรสรสีหะ ในป่าหิมพานต์) ในรัชกาลพระเพทราชา (ถัมภูสุภัทร จันทวิษ, 2539, น. 13)

พระศิวะ หรือพระอิศวร

เทพาติเทพ (เทพ + อติ + เทพ) = เทพผู้ยิ่งใหญ่กว่าเทพอื่นๆ
 ตริภูวนาธิเบศ (ตรี + ภูวน + อธิ + เบศ) (แปลมาจาก อิศวร) = พระอิศวรผู้เป็นใหญ่ในโลกทั้งสาม

ไตรโลกนาถ (ไตร + โลก + นาถ) = ผู้เป็นใหญ่แห่งโลกทั้งสาม

พระศิวะ หรือพระอิศวร พัฒนามาจากพระรุทรในสมัยพระเวท และผสมด้วยลักษณะต่างๆ ของเทวดาที่ให้ความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งนับถือกันมาในช มพูทวีปมาก่อนพวกอริยะ พระศิวะภาคที่รู้จักกันทั่วไป ทรงเป็นพระมหาฤษีประทับอยู่บนยอดเขาไกรลาส มีหนังเสือเป็นอาสนะ ทรงเข้าฌานอยู่เป็นนิจ และโลกตั้งอยู่ใต้เพระฉานของพระศิวะ ในภาคนี้พระศิวะทรงมุนพระเกศา

เป็นรูปขงา ปักจันทรเป็นปิ่น อากาศคงคาหรือแม่น้ำคงคาสวรรค์ ไหลลงสู่พระเกศาแล้วจึงไหลลงสู่มนุษยโลกอีกต่อหนึ่ง หากพระศิวะไม่เอาพระเศียรไปรับแม่น้ำคงคาไว้แล้ว น้ำก็จะท่วมโลก พระศิวะทรงมีพระเนตรที่สามอยู่กลางพระนลาฏ มีพระศอไหมดำ เพราะทรงกลืนพิษเข้าไปเมื่อตอนกวนเกษียรสมุทร ทรงงูเป็นสังวาลย์ พระกายนั้นปกคลุมด้วยขี้เถา ตามแบบโยคี ทรงมีตรีศูลเป็นอาวุธและมีพระอุมาหรือพระปารวตีเป็นพระศักติ และมีโคชื่อนนทีเป็นเทพพาหนะ (คึกฤทธิ, 2537, น. 171)

พระศิวะในภคานาฏราช ทรงรำยรำอยู่บนยอดเขาไกรลาส โลกและพระอาทิตย์ พระจันทร ตลอดจนดวงดาวต่างๆ ฤดูแล้งที่เปลี่ยนแปลงและความเคลื่อนไหวของธรรมชาติทั้งปวง นั้นเป็นจังหวะที่พระศิวะนาฏราชทรงรำยรำทั้งสิ้น พระหัตถ์หนึ่งทรงบัณเฑาะว์เป็นเครื่องเคาะจังหวะไปตามท่ารำต่างๆ ถึง 108 ท่า ช้าบ้างเร็วบ้าง ในที่สุดจะเป็นจังหวะที่เร็วที่สุด ถึงตอนนั้นโลกจะหมุนตัว ทุกสิ่งทุกอย่างจะถูกทำลายไป (คึกฤทธิ, 2537, น. 173)

รูปเคารพของพระศิวะที่บูชากันคือ ศิวลึงค์ ความหมายของการนับถือลึงค์ (อวัยวะเพศชาย) คือความอุดมสมบูรณ์ ด้วยลึงค์นั้นทำให้มนุษย์มีลูกหลานเพิ่มขึ้นได้ จึงเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติทั่วไป คือน้ำทำอาหารและฝูงสัตว์มีอุดมดี ความเชื่อถือว่าการร่วมประเวณีกันระหว่างบุรุษและสตรี เป็นนิมิตแห่งความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติได้มาเป็นพิธีกรรมในการบูชาพระศิวะ โดยทำแท่นรองศิวลึงค์และเรียกแท่นนั้นว่าโยนี (อวัยวะหญิง) พิธีกรรมนั้นก็คือน้ำล่องไปบนศิวลึงค์ให้น้ำไหลไปตามร่องที่ฐานซึ่งเรียกว่าโยนี น้ำนั้นถึ อว่ำเป็นน้ำมนต์อันศักดิ์สิทธิ์ใช้ประพรมสิ่งใดก็เกิดความอุดมสมบูรณ์ขึ้น ณ ที่นั้น (คึกฤทธิ, 2537, น. 178-180)

ผู้นับถือศาสนาฮินดูทั้งในไวษณวนิกาย (นับถือพระวิษณุหรือพระนารายณ์) และ ไศวณิกาย (นับถือพระศิวะ) ถือว่าพระวิษณุและพระศิวะนั้นอันที่จริงเป็นสองลักษณะแห่งพระองค์เดียวกัน แต่มองคนละด้านเท่านั้น ดังนั้นจึงรวมพระวิษณุกับพระศิวะเข้าด้วยกันเรียกว่า พระหริหระ และได้สร้างเทวรูปขึ้นเป็นพระศิวะกับพระวิษณุรวมกัน (คึกฤทธิ ปราโมช , 2537, น. 182)

ชื่อกษัตริย์ที่แสดงคติพระอิศวร ได้แก่ “นเรศวร” (นร + อิศวร) หมายถึง ผู้เป็นใหญ่ในหมู่มนุษย์ หรือผู้เป็นพระอิศวรในโลกมนุษย์ พระอิศวรในร่างมนุษย์

จากที่กล่าวมาทั้งหมด คติ “กษัตริย์” จากกลุ่มศาสนาฮินดู ซึ่งแสดงความเป็นพระนารายณ์และพระรามมากที่สุด จึงเป็นการเน้นหน้าที่ด้านการใช้พระเดช คือกำลังอำนาจในการรบ

เพื่อป้องกันการรุกรานจากภายนอก ความคุ้มครองประเทศราช และขยายอาณาจักรด้วยการทำสงคราม ทั้งหมดนี้เกี่ยวข้องกับการปกครองที่เป็นการจัดการขุนนางทั้งหลาย

คติ “กษัตริย์” จากกลุ่มพุทธศาสนา

คำที่ใช้สำหรับกษัตริย์ที่มีความหมายถึงพระพุทธเจ้า ได้แก่

พระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าอยู่หัว พระเป็นเจ้า พระเจ้าอยู่หัว

“พระเจ้าอยู่หัว” หรือ “พระพุทธเจ้าอยู่หัว” มีความหมายในทางที่องค์กษัตริย์เป็นพระผู้เป็นเจ้า เป็นที่เคารพสูงสุดเสมือนกับว่าประทับอยู่บนหัวของคนทุกคน หรือเป็นพระพุทธเจ้าที่ประทับอยู่บนหัว

พุทธางกูร

“พุทธางกูร” (พุทธ + อังกูร) หน่อพระพุทธเจ้า หมายถึง พระพุทธเจ้าในอนาคต

คำเหล่านี้แสดงถึงการยกย่องกษัตริย์ในฐานะผู้มีฐานะสูงสุดของสังคมชาวพุทธ ตามแนวของพระธรรมศาสตร์ไทยที่กล่าวว่า พระเจ้าสมมุตติราชมีกำเนิดมาจากพระโพธิสัตว์ ดังนั้น กษัตริย์จึงเป็น “หน่อพุทธางกูร” และพระองค์ยังทรงเป็นมหาบุรุษผู้ประกอบด้วยมหาบุรุษลักษณะ 32 ประการ ซึ่งเป็นลักษณะของพระพุทธเจ้าด้วย ฉะนั้นจึงเปรียบเสมือนเป็นพระพุทธเจ้าในโลกปัจจุบันนี้ จึงเป็น “พระพุทธเจ้าอยู่หัว” ดังนั้นเมื่อกล่าวถึงกษัตริย์จึงต้องใช้สรรพนามแทนตนเองว่า “ข้าพระพุทธเจ้า” และรับคำด้วย “พระพุทธเจ้าข้า” แม้แต่พระราชกุมารก็ต้องใช้เช่นนี้ (กฎมณเฑียรบาล 1.115)

ไตรโลกนาถ

พระนามกษัตริย์อยุธยาที่แสดงคติพระพุทธเจ้า คือ “บรมไตรโลกนาถ” (บรม + ไตรโลก + นาถ) หมายถึง ผู้เป็นที่พึ่งอันยิ่งใหญ่ในโลกทั้งสาม ไตรโลก หมายถึง โลกทั้งสาม ในทางวรรณคดีหมายถึง สวรรค์ มนุษย์โลก บาตาล ในทางศาสนาหมายถึง ภาพทั้งสามคือ กามภพ รูปภพ และอรูปรูปภพ หรือมนุษย์โลก เทวโลก และพรหมโลก ตำนานของไทยทั่วไปเองก็ปรากฏใช้คำ บรมไตรโลกนาถในการเรียกพระพุทธเจ้า (จันทร์ฉาย ภัคฉัตร, 2532, น. 215-216) กวีสมัยอยุธยา ยกย่องสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่าพระองค์มีการเดินที่งดงามเหมือนกับพุทธลีลา แสดงให้เห็นท่วงท่าการเดินที่เข้มแข็งและสง่างาม (ลิลิตยวนพ่าย, 2540, น. 378)

ธรรมราชา หรือธรรมิกราช

ในพระไตรปิฎก “ธรรมราชา” หมายถึง พระพุทธเจ้า (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2530, ล. 24, น. 15) ผู้เป็นราชาแห่งธรรมะ เมื่อนำมาใช้ในทางโลก “ธรรมราชา” หมายความว่า กษัตริย์

ผู้รักษาราชธรรม (ธรรมิกราชา = ราชารู้ทรงธรรม) ผู้ทรงปฏิบัติธรรมด้วยการอยู่ในศีลธรรมให้เห็น
ประจักษ์เป็นตัวอย่างแก่คนอื่น และทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทั้งปวงในฐานะเป็นองค์อุปถัมภ์แห่ง
พุทธศาสนา

คำว่า “ธรรมราชา” นั้น เป็นศัพท์ที่ใช้เรียกพระยามมาแต่เดิม พระยามมีอำนาจลงโทษผู้
ประพฤติผิดธรรมที่ตายแล้วฉันใด พระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นธรรมราชาในมนุษยโลก ก็มีสิทธิ์มีอำนาจที่
จะลงทัณฑ์ผู้ประพฤติผิดธรรมที่ยังมีชีวิตอยู่ได้ฉันนั้น คำว่า ทัณฑ์ แปลว่าไม้กระบองหรือไม้เรียว
เป็นอาวุธ ซึ่งได้แก่การลงโทษ ที่พระเจ้าแผ่นดินใช้บังคับให้คนตั้งอยู่ในธรรมและประพฤติธรรม
ความรับผิดชอบของพระเจ้าแผ่นดินในเรื่องนี้เป็นความรับผิดชอบอันหนัก ในอินเดียสมัยโบราณ
เชื่อว่า ในบ้านเมืองใดที่ชนทั่วไปประพฤติธรรมเป็นอันดี พระเจ้าแผ่นดินจะได้รับส่วนกุศลอันใหญ่
เมื่อถึงกาลก็เสด็จสวรรคตจริงๆ คือเสด็จสู่ สวรรค์ แต่ถ้าหากบ้านเมืองใด ชนทั่วไปไม่ประพฤติธรรม
แล้ว บาปกรรมก็ตกอยู่แก่พระเจ้าแผ่นดิน ไม่ว่าจะได้ทรงรู้เห็นในบาปกรรมต่างๆ เหล่านั้นหรือไม่
และเมื่อถึงกาลก็จะไม่เสด็จสวรรคตแต่จะเสด็จบายคต คือไปนรก แม้แต่พระเจ้าแผ่นดินทรง
ตัดสินใจดีแล้วก็เป็นบาป แต่กรรมที่ เห็นได้ในชาติปัจจุบันของพระเจ้าแผ่นดินก็คือ หากไม่ทรงอยู่
ในราชธรรมและไม่ทรงปกครองให้คนประพฤติในธรรมแล้วก็จะมีความคิดจัดพระองค์ออกเสียจาก
ราชบัลลังก์ในที่สุด (คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2537, น. 483)

ในกฎหมายตราสามดวงมีบทบาทที่กษัตริย์ทรงสั่งสอนราษฎรให้เล่าเรียนกุศล
กรรมบท และมีให้ล่องประเวณีภริยาของชายอื่นว่า

“ด้วยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า ให้พระราชทานกุศลทศกัมมบทให้เล่า
เรียน ก็จะเปนความชอบแก่ตัวในชั่วนี้ชั่วหน้าไป แลเนื้อความในกุศลทศกัมมบทนั้นก็
แจ้งอยู่แล้วทุกประการ แลกาเมสุมิจฉาจาราเวระมะถินั้นให้เว้นจากประเวณีภริ
ยา
ชายอื่น แลให้เจ้าพญาแลพญามหาราชครุพระหลวงเมืองเจ้าราชนิกุลขุนหมื่นพัน
ทนายฝ่ายทหารฝ่ายพลเรือนทั้งปวงสั่งสอนลูกหลานสมักพักพวกอย่าให้ล่องประเวณี
ภริยาของชายอื่น” (พระราชกำหนดเก่า 3.168)

ทั้งยังให้ปฏิบัติตามศีล 5 โดยห้ามไม่ให้ฆ่าสัตว์ตัดชีวิตในวันพระ ดังนี้ “อนึ่งถึงวัน 8
ค่ำ 15 ค่ำ อย่าให้ตกเบตทอดแหดักลอบดักตุ้มดักลัน ในกรุงเทพฯ นอกกรุงเทพฯ” (กฎ 36 ข้อ
3.188)

กษัตริย์ในวรรณคดีอยู่ธยายยึดหลักปฏิบัติในการเป็นองค์จักรศาสนูปถัมภ์ 3
ประการ ได้แก่ การทำนุบำรุงศาสนา การรู้แจ้งในธรรม และการปฏิบัติและตั้งมั่นในธรรม (ปัทมา
ที่ชมประเสริฐกุล, 2547, น. 149) พระองค์เป็นแบบอย่างในการเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีด้วยการ

แสดงความเคารพและเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนา อีกทั้งยังส่งเสริมสนับสนุนให้ประชาชนนับถือ และเคารพบูชาพุทธศาสนา ทำให้พุทธศาสนาเผยแผ่ไปอย่างกว้างไกล นอกจากนี้พระองค์ยังสร้าง และบูรณะศาสนสถานและศาสนวัตถุ โดยการสร้างวัด การดูแลรักษาพระพุทธรูป และการสร้าง พระมณฑปสวมรอยพระพุทธรูป ซึ่งเป็นพระราชกรณียกิจที่สำคัญในการบำรุงพุทธศาสนาให้ ดำรงอยู่อย่างรุ่งเรือง (ปัทมา ทีฆประเสริฐกุล, 2547, น. 153)

การปฏิบัติธรรมของกษัตริย์นอกจากการออกผนวชแล้ว สิ่งสำคัญที่กษัตริย์พึงปฏิบัติ ก็คือ การปกครองบ้านเมืองด้วยธรรม หลักธรรมที่สำคัญสำหรับกษัตริย์ที่พึงปฏิบัติเพื่อปกครอง บ้านเมืองให้สงบสุข ได้แก่ ทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตร และราชสังคหวัตถุ ในวรรณคดีสมัย อยุธยา กวียกย่องกษัตริย์ว่าได้ปฏิบัติธรรมตามหลักธรรม 3 ประการข้างต้น โดยกวีให้ความสำคัญ กับทศพิธราชธรรมมากที่สุด โดยเฉพาะธรรมข้อแรกคือ ทาน หมายถึง การให้ด้วยการเสียสละ ทรัพย์ สิ่งของ เพื่อบำรุงและช่วยเหลือประชาราษฎร์ (ปัทมา ทีฆประเสริฐกุล, 2547, น. 166)

ในกฎหมายตราสามดวงกล่าวถึง บทบาทที่กษัตริย์ทรงบำเพ็ญทานบารมีเพื่อพระ โภธิญาณ จะช่วยสรรพสัตว์ให้พ้นจากวัฏสงสาร ดังนี้ “พระองค์ตั้งพระไทยบำเพ็ญพระทานบารมี ปราธูนาพระโพธิญาณ จะข้ามสรรพสัตว์ให้พ้นจากสงสารไทยอบายทุกข์ จะให้มีสุขแก่ไพร่ฟ้าข้า แผ่นดินในขอบขัณฑสีมาอาณาเขต มิให้มีผู้กันไซกรุราชบาตช มเหงตีรันฟันแทงล่วงเกินกันได้” (อาชญาหลวง 2.342-343)

กวียังยกย่องกษัตริย์ว่าเป็นผู้มีขันติ คือความอดทนต่อความตรากตรำและความ ลำบาก ไม่ยอมละทิ้งการบำเพ็ญกิจ (ปัทมา ทีฆประเสริฐกุล, 2547, น. 172)

นอกจากทานและขันติแล้ว กวียังยกย่องกษัตริย์ว่ามีทศพิธราชธรรมในข้ออื่นด้วย แต่ กล่าวไว้ไม่มากนัก ได้แก่ บริจาคะ หรือการบริจาค คือ การเสียสละความสุขสำราญหรือชีวิตของ ตน เพื่อประโยชน์สุขของประชาชนและบ้านเมือง ตปะ คือการระงับยับยั้งข่มใจไม่ให้หลงใหลหรือ หมกมุ่นในกิเลสตัณหา และมุ่งมั่นที่จะกระทำกิจให้เสร็จสมบูรณ์ อวิโรธนะ เป็นความหนักแน่นใน ธรรม ไม่หวั่นไหว มีความมั่นคงในธรรม ทั้งยุติธรรม (ความเที่ยงธรรม) และนิติธรรม (ระเบียบแบบ แแผนหลักการปกครองและขนบธรรมเนียมประเพณี) อาชชวะ คือ ความซื่อตรง ซื่อสัตย์ และศีล คือ การประพฤติดี สวรรวมกาย วาจา และปฏิบัติศีล (ปัทมา ทีฆประเสริฐกุล, 2547, น. 173)

นอกจากนี้ ยังมีพระนามที่ แสดงคติธรรมราชาผสมคติจักรพรรดิราช คือ “มหาธรรม ราชาธิราช” (มหา + ธรรมราชา + อธิราช) หมายถึง พระราชาผู้ทรงธรรมที่ยิ่งใหญ่ผู้เป็นพระราชา เหนือพระราชาอื่น

กวีอรรถยายังแสดงให้เห็นว่ากษัตริย์เป็นจักรพรรดิราชา ด้วยการยกย่องพระองค์ว่าได้ปฏิบัติตามหลักธรรมของจักรพรรดิราชา คือ จักรวรรดิวัตร กวีอรรถยากล่าวถึงหลักจักรวรรดิวัตรที่กษัตริย์ในวรรณคดีอรรถยาได้ปฏิบัติไว้ 4 ประการ คือ การอุทิศพระราชวังสวนกุหลาบ การอุปการะสมณพราหมณ์ผู้มีศีล การห้ามชนมิให้ประพฤติผิดธรรม พร้อมทั้งชักนำให้ปฏิบัติทางกุศล จริต และการดับความโลภ

หลักธรรมอีกประการหนึ่งที่กษัตริย์พึงปฏิบัติ คือ ราชสังคหวัตถุ ซึ่งเป็นหลักการสงเคราะห์ประชาชน เพื่อให้บ้านเมืองและประชาชนอยู่อย่างสงบสุข ดังเช่น สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถปฏิบัติตามหลักราชสังคหวัตถุหลายประการ โดยเฉพาะหลักสังคหะ คือ การรู้บำรุงพืชผลในบ้านเมืองให้สมบูรณ์ (ลิลิตยวนพ่าย, 2540, น. 332)

การที่กษัตริย์ปฏิบัติและตั้งมั่นอยู่ในธรรมเป็นนิจ ไม่ว่าจะเป็นทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตร และสังคหวัตถุ ย่อมทำให้พระองค์ปกครองบ้านเมืองและประชาชนโดยธรรม พระองค์จึงได้รับการยกย่องว่าเป็น ธรรมราชา ดังเช่น กวียกย่องสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่าเป็นผู้ทรงธรรมเหมือนพระธรรมซึ่งก็คือ พระยม (ลิลิตยวนพ่าย, 2540, น. 341)

กวีให้ความสำคัญในหลักทศพิธราชธรรมมากที่สุด เพราะมีปรากฏในวรรณคดีอรรถยาหลายเรื่อง ขณะที่หลักธรรมอีก 2 ประการ (จักรวรรดิวัตร และราชสังคหวัตถุ) กล่าวถึงน้อยกว่า อีกทั้งทศพิธราชธรรมยังเป็นธรรมที่สำคัญสำหรับกษัตริย์หรือผู้นำ ที่ทำให้เห็นว่าพระองค์เป็นพระราชอาผู้ทรงธรรมอย่างชัดเจน และยังเป็นหลักธรรมที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางอีกด้วย (ปัทมาธิษประเสริฐกุล, 2547, น. 415)

สอดคล้องกับในกฎหมายตราสามดวงที่พบ ทศพิธราชธรรม เป็นข้อความเสริมประกอบนามที่อยู่หลังนามของกษัตริย์มากที่สุด ดังนี้

ทรงทศพิธราชธรรม (กฎมณเฑียรบาล 1.51)

ทรงทศพิธราชธรรมอันประเสริฐ (ลักษณะภญาณ 1.293)

ผู้ทรงทศพิธราชธรรม (พรมศักดิ์ 1.334-335) (ลักษณะตระลาการ 1.335) (ลักษณะมรดก 2.126, 2.148) (อาชญาหลวง 2.343, 2.342-343)

ผู้ทรงทศพิธราชธรรมอันมหาประเสริฐ (ลักษณะรับฟ้อง 1.269) (ลักษณะอุธร 1.400) (ลักษณะมรดก 2.143) (พระราชกำหนดเก่า 3.12)

ในคำกล่าวถึงกษัตริย์ก็ว่า ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมสิบประการ (พระราชกำหนดเก่า 3.116)

ทั้งหมดนี้ยืนยันได้ว่า ทศพิธราชธรรม เป็นคุณธรรมที่สำคัญที่สุดของธรรมราชา

สำหรับคติความคิดความเชื่อของพุทธศาสนากษัตริย์จะไม่ทำสงครามฆ่าฟันผู้อื่น แต่จะเอาชนะและปราบปรามเมืองต่างๆ ด้วยธรรม กษัตริย์ในวรรณคดีอยุธยาไม่ได้เป็นเพียงกษัตริย์ที่ใช้กำลังทหารเท่านั้น แต่พระองค์ยังเป็นพุทธศาสนิกชนที่มุ่งหวังจะดำเนินตามพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าด้วย กวีอยุธยาจึงยกย่องกษัตริย์ว่าเป็นธรรมราชา เพราะพระองค์เป็นองค์อัครศาสนูปถัมภกด้วยการทำนุบำรุงศาสนา การรู้แจ้งในธรรม การออกผนวช และการปฏิบัติธรรม (ปัทมา ชีวมประเสริฐกุล, 2547, น. 396)

“ธรรมราชา” ทั้งในคติของศาสนาพุทธและศาสนาฮินดูต่างก็เน้นการรักษาธรรมะคือศีลธรรมของคนในสังคม ให้สังคมมีความสุข เป็นการเน้นหน้าที่ด้านความสงบสุขภายในอาณาจักรด้วยการใช้หลักธรรม

จักรพรรดิราช หรือราชาธิราช

จักรพรรดิราช แปลว่า พระราชาผู้หมั่นงล้อ (รถศึก) หมายถึง พระราชาผู้สามารถแผ่พระบรมเดชานุภาพออกไปได้ไม่สิ้นสุด ซึ่งในชมพูทวีปหมายถึงการแผ่อำนาจจากทิวเขาหิมาลัยไปจรดฝั่งมหาสมุทรทั้ง 3 ด้าน

ในสมัยมหากาพย์ มีการรบเพื่อต้องการความเป็นใหญ่ในแผ่นดิน (ทศนีย สีนสกุล, 2526, น. 75-76) พระราชาที่ทำสงครามชนะ จะได้รับการยกย่องสูงสุดว่าเป็น “ทิวชยอิน” หรือ พระราชาผู้มี ชัยทั้งสิบทิศ กษัตริย์ของอินเดียโบราณที่ได้รับการขนานนามนี้คือ พระยูกิษฐิระ กษัตริย์ปาณฑพในมหาภารตะ และพระรามในรามายณะ นอกจากนี้ยังมีพระราชาอีกประมาณ 12 พระองค์ ที่มีชื่อเสียงในการทำสงคราม พระราชาทั้งหมดนี้ได้รับพระนามว่า “จักรวรรดิน” คือ พระราชาผู้มั่งคั่ง อแห่งรถศึกแล่นปราบปรามได้ทั้งชมพูทวีป ในภาษาไทยคำว่า จักรวรรดิน ก็คือ พระมหจักรพรรดิราช (มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, 2530, น. 9)

ในพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงประกาศพระองค์เองว่าเป็น ผู้หมั่นงล้อแห่งธรรม (ธรรมจักร) ในพุทธศาสนาจึงได้ให้ความหมายใหม่กับ จักรพรรดิราช ว่าเป็น พระราชาผู้ทรงมีชัยชนะด้วยธรรมะ ไม่ต้องใช้อาวุธ สามารถครอบครองแผ่นดินจนจรดเขตมหาสมุทร (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2530, ล. 15, น. 100)

จักรพรรดิราช ในพุทธศาสนาประกอบด้วยความเชื่อ 3 ส่วนคือ 1. บุญกุศลที่ทำให้คนใดคนหนึ่งมาเกิดเป็นจักรพรรดิราช 2. สิ่งมงคลที่เป็นสัญลักษณ์แห่งจักรพรรดิราช และ 3. แนวปฏิบัติตนของจักรพรรดิราช เรียกว่า จักรวรรดิวัตร (มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, 2547, น. 182)

“บุญ” เป็นความดีหรือคุณงามความดี ผู้ที่มีบุญเป็นผู้ที่ทำคุณงามความดีไว้ จึงได้รับผลของการกระทำดี คือ ทำให้มีชีวิตที่ดี บุญของกษัตริย์ไม่ใช่บุญธรรมดาทั่วไป แต่เป็นบุญที่สำคัญ

และยิ่งใหญ่เพราะกษัตริย์ได้สั่งสมบุญมาตั้งแต่ในอดีต จนส่งผลให้เป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ และเมื่อเป็นกษัตริย์ก็ทำความดีและสร้างสมบุญให้เพิ่มมากขึ้นกษัตริย์จึงเป็นบุคคลที่มีบุญมาก

สิ่งมงคลของจักรพรรดิราช ได้แก่ แก้ว 7 ประการ คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว คฤหบดีแก้ว (หรือขุนคลังแก้ว) และปริณายกแก้ว (หรือขุนนางแก้ว) (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2530, ล. 15, น. 100) ในจกักวัดติสฺสวดีที่แสดงเรื่องจักรพรรดิราชในพระไตรปิฎกให้ความสำคัญกับจักรแก้วมากที่สุดในฐานะสิ่งแสดงสัญลักษณ์ของจักรพรรดิราช เช่นเดียวกับเรื่องไตรภูมิภิกษาที่พรรณนางจักรแก้วละเอียดที่สุด (มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, 2547, น. 184) แต่ในสมัยอยุธยาช้างแก้วกลับมีความสำคัญมากที่สุด ซึ่งก็คือ ช้างเผือก ในฐานะกำลังหลักในการรบทัพจับศึก นอกจากนี้ลักษณะพิเศษที่หายาก กลายประการในตัวช้างเผือก ทำให้ กลายเป็นสิ่งแสดงบุญบารมีของผู้ที่ครอบครอง และหาก สามารถมีไว้ครอบครองจำนวนมากก็จะถูกยกย่องว่ามีเกียรติยศสูงและถวายนามกษัตริย์ว่า พระเจ้าช้างเผือก (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), 2542, น. 245)

ในทางปฏิบัติเมื่อกษัตริย์ผู้ปรารถนาเป็นจักรพรรดิราชทำสงครามเพื่อขยายอาณาจักรของพระองค์นั้น เป็นสงครามเพื่อปกป้องพุทธศาสนาและรักษารัชมะ จึงมีความชอบธรรมที่จะใช้ทัณฑ์หรือความรุนแรงกับศัตรูได้ (Sunait Chutintaranond, 1989, p. 96) คติจักรพรรดิราชนี้ปรากฏชัดในอยุธยาเมื่อขยายอาณาจักรออกไปมั่นคงได้พอสมควรในสมัย “สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ”

พระพุทธรูปทรงเครื่องอย่างกษัตริย์ที่นิยมสร้างในสมัยอยุธยา มีที่มาในมหาสมุทตปิสุตรซึ่งกล่าวถึงพระพุทธองค์ว่าทรงเนรมิตพระกายเป็นจักรพรรดิราช เสด็จมาปราบท้าวมหาสมุทตปิให้ละความหลงผิดในอำนาจความยิ่งใหญ่จนได้สำนึกและได้บรรลุอรหันตผลในที่สุด เรื่องที่ว่าพระพุทธองค์ทรงเนรมิตพระกายเป็นจักรพรรดิราชนี้เองเป็นเหตุให้มีการสร้างพระพุทธรูปมหาสมุทตปิทรงเครื่องกษัตริย์ในรูปของพระอภิปุทธ พระไวโรจนพุทธ และพระศากยมุนีพุทธ ซึ่งเป็นอิทธิพลของพุทธศาสนาหายานที่ตกทอดมาจากสมัยอิทธิพลศิลปะวัฒนธรรมของเมืองละโว้ แม้ในสมัยปัจจุบันนี้อิทธิพลแห่งพุทธศาสนาลัทธิตันตระในฝ่ายมหายานก็ยังคงปรากฏให้เห็นในพิธีพุทธาภิเษกต่างๆ ที่ถือเอาพระพุทธรูปเป็นสิ่งที่มีชีวิตหรือมี เทพรักษา เปรียบเสมือนเป็นองค์จักรพรรดิราชที่พุทธศาสนิกชนพึงถวายเป็นการปฏิบัติบูชา (โชติ ภัลยาณมิตร, 2539, น. 62-63)

ที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดคือ พระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่ ซึ่งเป็นพระประธานในพระอุโบสถวัดหน้าพระเมรุ สร้างในสมัยพระเจ้าปราสาททอง อันเป็นส่วนหนึ่งแสดงให้เห็นถึงพระราชประสงค์ของพระเจ้าปราสาททองว่าได้ทรงนำคติในเรื่องพุทธราชาเข้ามาเสริมพระราชอำนาจของ

พระองค์ พระพุทธรูปทรงเครื่องแสดงการเป็นจักรพรรดิ ราชของโลกของพระพุทธเจ้า นิยมสร้างกันมากในสมัยอยุธยาตอนต้น หรือก่อนหน้านั้นขึ้นไป อาจกล่าวได้ว่าพระเจ้าปราสาททองทรงฟื้นฟูประเพณีการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องขึ้นใหม่ให้แก่กษัตริย์กรุงศรีอยุธยาในยุคหลังๆ ลงมา และพระพุทธรูปทรงเครื่องนี้คงมุ่งให้เป็นพระพุทธรูปฉลองพระองค์ของกษัตริย์ด้วย (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2527, น. 98-99) อันเป็นการเน้นคติจักรพรรดิราชได้เป็นอย่างดี

ดังนั้น คติ “จักรพรรดิราช” ตามพุทธศาสนาจึงเป็นธรรมราชา เน้นหน้าที่ในการขยายอาณาจักร ด้วยการใช้ธรรมะ ซึ่งจะนำความมั่นคงมาสู่การปกครองภายในอาณาจักรด้วย

พระอินทร์

นรินทร์ (นร + อินทร์) = พระอินทร์ในร่างมนุษย์

นฤปดินทร์ (นฤปดี + อินทร์) = พระอินทร์ผู้เป็นพระราชา

ศรีสุรินทร์ (ศรี + สุร + อินทร์) = พระอินทร์ผู้เป็นเทพผู้ประเสริฐ

พระอินทร์ของฮินดูแต่เดิมในสมัยพระเวทเมื่อชาวอริยะมีอาชีพเลี้ยงสัตว์ในทุ่งหญ้า อยู่กัน มีฐานะ เป็นเทพนักรบผู้กล้าหาญ มีสายฟ้า (วัชระ) เป็นอาวุธ ผู้เป็นวีรบุรุษของชาวอริยะในการเอาชนะศัตรู ซึ่งหมายถึงเหล่าอสูร (คนพื้นเมือง) พระอินทร์ได้ช่วยปล่อยน้ำจากแม่น้ำทั้ง 7 สาย ด้วยการฆ่าอสูรชื่อ อหิ ที่ปิดกั้นน้ำเอาไว้ แต่ศัตรูที่สำคัญที่สุดของพระอินทร์ที่ต่อสู้กันมาอย่างยาวนานคืออสูรชื่อ วฤตระ เมื่อสังหารได้แล้วพระอินทร์ก็ได้เป็นหัวหน้าแห่งเทพทั้งหลาย ด้วยความกล้าหาญและพลังพระอินทร์จึงกลายเป็นเทพเจ้าของวรรณกษัตริย์ (นักรบ) (Bhattacharji, 1988, 249-266)

เมื่อชาวอริยะตั้งมั่นลงในอินเดียตอนเหนือและเปลี่ยนมาทำเกษตรกรรม พระอินทร์ก็กลายเป็นเทพเจ้าแห่งฝนและลมพายุ ผู้อำนวยการให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล เป็นการพัฒนาต่อมาจากการเป็นเทพแห่งสายฟ้า (Bhattacharji, 1988, 269)

ในสมัยปุราณะและมหากาพย์ พระวิษณุและพระศิวะมีบทบาทสำคัญขึ้นมา พระอินทร์ถูกลดฐานะลงมาเป็นเพียงหัวหน้าเทวดาในสวรรค์ทำหน้าที่รักษาทิศตะวันออก (Bhattacharji, 1988, 264)

ในพุทธศาสนาพระอินทร์เป็นเทพฝ่ายดี เรียกว่า ท้าวสักกเทวราช (คักฤทธิ, 2537, น. 191) ผู้เป็นราชาแห่งเทพ สถิต ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เป็นเทพผู้มีหน้าที่พิทักษ์ปกป้องพุทธศาสนา (พระประสิทธิ์ ดิคุชฌโย (วิเศษเนตร), 2549, 65) คนที่ทำดีเพื่อส่วนรวม ทำสาธารณประโยชน์ ใฝ่มาหลาย เมื่อตายไปแล้วจะไปเกิดเป็นพระอินทร์ เพราะพระอินทร์แต่เดิมเมื่อเป็นมนุษย์มีชื่อว่า มหมานพ ชอบช่วยเหลือผู้อื่น ทำแต่สาธารณประโยชน์ให้ผู้อื่น ร่วมกับเพื่อนๆ อีก 32 คน ทั้งหมด

เมื่อตายไปแล้วไปเป็นเทวดาบนสวรรค์แล้วเลือกพระอินทร์เป็นหัวหน้า นอกจากปกป้องพุทธศาสนาแล้วพระอินทร์ยังมีหน้าที่ช่วยเหลือคนดีอีกด้วย เมื่อแทนบัณฑุกำพลของพระอินทร์แข็งกระด้างขึ้นมา ก็รู้ว่าต้องมีเรื่องร้ายแก่ผู้มีบุญในเมืองมนุษย์ ต้องเสด็จลงไปช่วย (เสฐียรโกเศศ, 2503, น. 43)

ในกฎหมายตราสามดวงบทบาทของกษัตริย์ในการคุ้มครองปกป้องพุทธศาสนามีตั้งแต่

1. การปกป้องถาวรวัตถุมิให้ถูกขโมยทำลาย การทำลายสิ่งของในพุทธศาสนาถือว่าเป็นลักษณะโจรอกฤษฏโทษ มีดังนี้

โจรลักพระพุทธรูป

“ผู้ใดทุจริตตรบาปหยาบเข้าเป็นโจรลักเอาองค์พระพุทธรูปทอง/หนาก/เงิน/แก้ว/สำฤท/ทองแดง/ดีบุก แลสิ่งใดซึ่งเป็นรูปพระปติมากรอยู่นั้นไปขาย/ทำลาย ก็ดีเอาไปหมิ่นทักขายแลเอาไปหมิ่นทักทำลายจับได้ที่ใดๆ ก็ดี ให้เกาะกุมมันมาถามเอาพวกเพื่อนรู้เห็นเป็นเพื่อนซื้อขายทำด้วยกันจงได้ ถ้าเป็นสัจโดยคำจริง ให้ทวนด้วยลวดหนึ่งคน 60 ที ให้ตัดตีนสิ้นมือพวกเพื่อนทั้งนั้นเสีย แล้วให้ไหมเป็นเบี้ยคน 700,000 บุณพระพุทธรูปนั้น สวรรใจรแลพวกมันนั้นให้ฆ่าเสีย ใช้บาปมันจงล้างแล้ว ” (ลักษณโจร 2.285)

โจรลอกทองพระพุทธรูป เอาพระบฏแช่น้ำเอาผ้า

“ถ้าโจรมันเอาพระพุทธรูปไปล้างไปเผาสำรอกเอาทองก็ดี เอาพระบฏไปสำรอกแช่น้ำเอาผ้าไปก็ดี ให้เอามันใส่เตาเพลิงสุบมันเสียตั้งมันทำแก่พระนั้นบ้าง ใช้บาปมันจงล้างแล้ว” (ลักษณโจร 2.285-286)

โจรลอกทองพระ ชุดทำลายศาสนวัตถุ

“โจรมิจฉาธิฐิุลอกทองพระ พิจารณา เป็นสัจ ให้เอาตัวมันไปยังตแลงแกง ให้เผาเหล็กจางแดงประทับด้วยมัน ให้มันลอกตั้งมันทำแก่พระนั้นบ้าง ใช้บาปกำมันเสียยังแล้ว ถ้าโจรนั้นชุดล้างพระพุทธรูปพระสถูปพระเจดีย์/วิหารน พระศรีมหาโพธิ จับได้พิจารณาเป็นสัจ ให้ตัดนิ้วมือเสีย ” (ลักษณโจร 2.286)

พี่น้อง นายไพร่ ของโจร ถ้ารู้แล้วไม่เอาตัวมามอบให้ มีความผิดด้วย และกษัตริย์จะมีพระราชโองการด้วยพระองค์เองว่าจะลงโทษสถานใด แสดงถึงการให้ความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง

“พี่น้องพ้องพันข้าคนผู้ใดลักลอกของคพระพุทธรูป ลอกล้างพระสถูปพระเจดีย์ แลฟันพระศรีมหาโพธิ์ ล้างพระวิหารกุฏิสถานะชาลา เจ้าไพร่/ทาส รู้ว่าทำร้าย มิเอาตัวมาถวายแก่พระผู้เป็นเจ้าแลหมีได้เอามาว่ายังกรมพระนครบาล ให้ลงโทษในรวางเลม็ด 8 สถาน . . . โทษ 8 สถานนี้พระพุทธรูปเจ้าอยู่หัวจะลงโทษสถานใด ท่านจะมีพระราชโองการเอง” (ลักขณโจร 2.287)

“มีผู้ร้ายลักล้างกุฏิสถานสถานชาลา ท่านให้มัน ทำใช้ . . . ถ้าลักขุดพระพุทธรูปขุดพระสถูปขุดพระวิหาร ให้ลงโทษ 3 ประการ” (ลักขณโจร 2.287)

โจรลักของอุทิศแก่ศาสนาและพระธรรมคัมภีร์ไปขาย

“ผู้ร้ายลักทรัพย์สิ่งของๆ พระพุท /ธรรม/สงฆ์ เป็นต้นว่าแก้วแหวนเงินทองผ้า ผ่อรแพรพรรณทรัพย์สิ่งใดๆ อันท่านอุทิศไว้ให้เป็นของพระ พุท/ธรรม/สงฆ์ แลผู้ร้ายลักเอาไปขายก็ดี แลลักพระธรรมคัมภีร์ไปขายก็ดี ให้ลงโทษเสมอลักทรัพย์ท่าน ” (ลักขณโจร 2.286)

2. ให้รางวัลกับราษฎรที่แจ้งเรื่องการรับซื้อของโจร ถ้าเป็นของหลวงและศาสนวัตถุ มีบำเหน็จพระราชทานเพิ่มให้อีกต่างหาก

“ถ้าแลเป็นเครื่องราชูปโภคสิ่งของต้องหย่าง แลเงินดีบุกห่มพระพุทธรูป /สถูป/เจดีย์ ข้อฟ้าบ้านลมดาษาพื้นพระวิหารการบุญเรียน จะพระราชทานบำเหน็จให้ตามสมควร” (พระราชกำหนดเก่า 3.19)

3. ทาสบวชแล้วขาดจากความเป็นทาส เพื่อส่งเสริมให้คนบวช

“ผู้ใดศรัทธาต่อพระศาสนา โปรดให้ทาสบวชเป็นภิกษุเป็นสามเณรเป็นรูปชีในพระศาสนาแล้ว ถึงจะลาออกจากศาสนาเล่าก็ดี เจ้าทาสจะเอาทาสคืนนั้นมิได้ ถ้าเจ้านี้ลูกนี้ยอมให้บวชแล้ว จะเอาคืนนี้มิได้” (ทาส 2.97)

4. ห้ามราษฎรแต่งงานกับคนนอกศาสนาเพื่อมิให้ตกไปสู่อบายภูมิ และไม่ให้ศาสนาเศร้าหมอง กฎหมายเรื่องนี้ออกมาถึง 3 ครั้ง แสดงถึงความสำคัญอย่างยิ่ง

“แลไพร่ฟ้าข้าขอบขันทเสมอทุกวันนี้ ประกอบด้วยราคาโทษโมหะโลภะ มิได้กลัวแก่บาปละอายแก่บาป เหนื่อนานาประเทศฝรั่งอังกฤษกิดกระปิตันวิลันดา คุณลาณะวามลายูแขกกวยแควประกอบไปด้วยทรัพย์สมบัติเป็นอันมาก แลโหมอญทุกวันนี้ยกลูกสาว/หลานสาว ให้เป็นเมียมฤดาภิษิตือผิดเห่นชอบ แล้วละฝ่ายสัมมาภิษิตือเสีย แลบุตรอันเกิดมานั้นก็ถือเพศไปตามพ่อ ก็ จมกัณไปสู่อบายภูมิเสีย . . . ท่านว่าผู้ นั้นเป็นเสี้ยนหนามในแผ่นดิน แลมันเอาใจไปแผ่เผื่อแก่ประจามิตฆ่าศึกศัตรูหมูร้าย . . .

เหตุใดจึงกล่าวดังนี้ เหตุว่า เพื่อมันตั้งพีชนหว่านลงเหนือแผ่นดินจนเป็นพีชนผลสืบไป ฝ่ายพอมันลูกมันจเอนกิจการบ้านเมืองไปแจ้งแก่นานาประเทศฯ มันรู้แล้ว มัน จคิด มาเบียดเบียนพระนครธานีขอบขันทเสมา พระพุทธศาสนาจักพลอยเล้าหมองไป ” (อาชญาหลวง 2.343-344)

“ด้วยสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาตำหรัสเหนือเกล้าเหนือ กระทบ่อมสั่งว่า ทุกวันนี้แขกฝรั่งอังกฤษคริตคุลามะลาญนาฯ ประเทศเข้ามาสู่พระบรม โภธิสมภารเป็นอันมาก แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ห้ามอย่า ให้ใหม่อนุญาตลอบลักไปช่อง เสพเมถุนธรรมด้วยแขกฝรั่งอังกฤษคริตคุลามะลาญซึ่งถือฝ่ายมิชชาติฐิ เพื่อจะมีให้ฝูงทวย ราษฎรไปสู่อบายทุกข ให้อยู่ตามสัมมาทิฐิ อย่าให้ระ คนปนกัน” (พระราชกำหนดเกล้า 3.105, 160)

5. ทางกรเข้าจัดการพระสงฆ์ที่ทำผิดวินัยโดยตรง แสดงว่าต้องการจะจัดการอย่าง จริงจัง และต้องมีความรู้ด้านวินัยสงฆ์ที่จะจัดการได้ด้วย

จัดการกับพระปราชิก

“พระครูภิกษุสามเณรผิดเมียบ่านถึงชำเราชื่อปราชิก ให้สึกออกเสีย แล้ว ให้ใหม่ โดยพระราชกฤษฎีกา” (ลักษณะผ้า/เมียบ 2.17)

“ถ้าพระครูภิกษุสามเณรผู้อยู่ในศีลทำทุจริตกิจวินัยทำร้ายด้วยหญิงหา ผัวมิได้ถึงชำเราเป็นสังข์ใช้ ชื่อว่าปราชิก ให้สึกออก ลงโทษ 50/25 ที่ ส่งตัวลงญาข้าง หลวง” (ลักษณะผ้า/เมียบ 2.18)

ห้ามพระสงฆ์ยุ่งเกี่ยวกับกิจอันไม่ควรแก่สงฆ์

“แต่นี้ไปเมื่อหน้า อย่าให้พระสงฆ์ล่วงเข้าว่ากล่าวอยู่ด้วยเหตุอันมิต้องด้วยกิจ ก็เสียประโยชน์สองประการ ฝ่ายข้างสมณก็จะเป้นอันตรายในศิกขาบท ฝ่ายข้าง ฆราวาสนั้น ครั้นพระสงฆ์เข้าขัดขวางว่ากล่าวอยู่ด้วย เกรงในสมณเหตุข้างใน ราชการสำหรับแผ่นดินนั้น ก็จะขัด ขวางเสียราชการไป แลให้พระสงฆ์ว่ากล่าวในชำ พระโยมสงฆ์นั้นโดยการจะปดิสั่งขรณวัดวาอารามพระพุทธรูปพระเจดีย์ถากทราย ดายหญ้าชำระปะการบำรุงพระศาสนาให้รุ่งเรืองแลการนอกกว่านี้ พระสุริศวดีแล กรมการจะบาดหมายแลมีตรามาทอดเกณฑ์พระโยมสงฆ์ไปจ่ายก็ดี แลมีผู้จำโน ฎว่า ขำพระโยมสงฆ์เป็นลูกหมู่อื่นก็ดี แลวิวาษแก่กันกับหมู่อื่นด้วยฝ่ายบิดามารดา เดียวกันกับหมู่อื่นก็ดีนั้น ก็ให้สงฆ์ผู้เป้นเจ้าอธิการเข้ารู้เห็นเข้าว่ากล่าวด้วย

เนื้อความแต่เท่านี้ แลซึ่งเนื้อความนอกกว่านี้ อย่าให้พระสงฆ์ล่วงเข้ารู้เหว่ากล่าวด้วยเลยเป็นอันขาดทีเดียว . . .

อนึ่งถ้าแลจะมีบาดหมายแลตราให้ส่งเข้าพระโยมสงฆ์ เป็นผู้ร้ายก็ดี แลเข้าพระโยมสงฆ์วิวาษาแก่กันแลร้องฟ้องแก่กันซึ่งจะเสียวัดอุบัตไฉย สารพะเนื้อความทั้งปวงซึ่งพระสงฆ์เข้ารู้เหว่ากล่าวแลเป็นอันระวายในคึกขาบทนั้น ก็ให้แต่ขุนหมื่นเข้าพระนายชิตนายโยมว่ากล่าวแก่กัน อย่าให้พระสงฆ์เข้าล่วงรู้เหว่ากล่าวด้วยแต่ข้อใดข้อหนึ่งได้เป็นอันขาดทีเดียว” (พระราชกำหนดเกล้า 3.12-13)

กษัตริย์อยุธยาเมื่อเมืองหลวงเป็น “กรุงเทพ” เมืองของเวทดา (จากนาม กรุงเทพ ทวารวดีศรีอยุธยา) ดังสุทศน์นครของพระอินทร์ประทับอยู่ใน “พระที่นั่งจักรพรรดิไพชยนต์มหาปราสาท” เปรียบเหมือนพระอินทร์ทรงไพชยนต์รถในฐานะจักรพรรดิราชทอดพระเนตรการสวนสนามแสดงความพร้อมพร้อมของกองทัพอยุธยาในสนามหน้าจักรพรรดิ อันเป็นที่แสดงแสนยานุภาพของจักรพรรดิราช พระที่นั่งฝ่ายในชื่อ “พระที่นั่งสุริยามรินทร์มหาปราสาท” (สุริยะ + อมร + อินทร์ = พระอินทร์ผู้เป็นอมตะและยิ่งใหญ่ดุจสุริยเทพ) และ “พระที่นั่งดุสิตสวรรค์ธัญญมหาปราสาท” อันเป็นสรวงสวรรค์ชั้นดุสิตของพระอินทร์ กำแพงพระราชวังชั้นที่สองมีประตูขุมยอด 2 ประตูชื่อ สุรินทรทวาร (สุร + อินทร์ + ทวาร = ประตูแห่งเทพองค์อินทร์) และ สำราญไพชยนต์ (ไพชยนต์รถอันมีความสำราญ) ดังเป็นช่องทางดำเนินแห่งพระอินทร์และไพชยนต์รถของพระองค์

กวีสมัยอยุธยามักพรรณนากองศรีอยุธยาว่าเหมือนเมืองที่ยิ่งใหญ่ของพระอินทร์ และพระราชวังว่าสวยงามยิ่งใหญ่เหมือนสวรรค์ของพระอินทร์ ซึ่งสอดคล้องกับคติความเชื่อเรื่องสวรรค์ของพระอินทร์จากทั้งศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนา ที่เห็นพ้องกันว่าสวรรค์ของพระอินทร์คือเมืองในอุดมคติ เพราะมีความงดงามและยิ่งใหญ่ ทั้งนี้แสดงให้เห็นว่ากษัตริย์เป็นผู้มีบุญบารมีและมีความยิ่งใหญ่ เพราะพระองค์เสมือนเป็นเทพเจ้าคือพระอินทร์ จึงมีบ้านเมืองและพระราชวังงดงามและยิ่งใหญ่ (ปัทมา ทีชประเสริฐกุล, 2547, น. 327) กวีอยุธยายกย่องเมืองและพระราชวังของกษัตริย์ว่าเป็นเมืองของพระอินทร์ และกษัตริย์ผู้อาศัยอยู่และเป็นเจ้าของก็คือพระอินทร์ (ปัทมา ทีชประเสริฐกุล, 2547, น. 328)

ในสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นสำหรับสถาบันกษัตริย์ได้มีประเพณียกย่องกษัตริย์ในฐานะสมมุติเทวราช ฉะนั้น จึงนำสัญลักษณ์ของชั้นสวรรค์มาใช้กับสถาบันกษัตริย์ แต่เดิมการปลูกสร้างอาคารเพื่อสถาบันกษัตริย์จะเป็นเครื่องไม้ เพียงจะมีการทำเป็นอาคารก่ออิฐเมื่อรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ และในประเภทสถาปัตยกรรมที่ใช้รูปทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัสนั้นมักจะได้ พบว่ามีการทำหลังคาเป็นชั้นซ้อนรูปร่างๆ เช่น 3 ชั้นซ้อนบ้าง 5 ชั้นซ้อนบ้าง และที่มีชั้นซ้อนมากที่สุดคือ 7 ชั้น

ซ้อน ในทางสถาปัตยกรรมไทยระบุชื่ออาคารตามลักษณะเช่นนี้ว่า “มณฑป” หลังคามณฑปยอดพระมหาปราสาทในพระบรมมหาราชวัง ก็จะทำให้เห็นว่ามียอดซ้อน 7 ชั้น หมายถึง เขา สัตบริภคณ์ที่เป็นวงล้อมรอบเขาสิเนรุบรรพตหรือเขาพระสุเมรุอยู่ 7 วง มีความสูงลดหลั่นกันตามลำดับ ตามคติที่ว่ากษัตริย์ทรงเป็นสมมติเทพเทียบเท่าพระอินทร์ การ นำเอาสัญลักษณ์ของเมืองไตรดรงค์อันเป็นที่ประทับของพระอินทร์มาสร้างเป็นเครื่องยอดของพระมหาปราสาทเพื่อเฉลิมพระเกียรติจึงนับว่าเหมาะสม ในทางปฏิบัติตามพระราชประเพณีในอดีตนั้นเมื่อกษัตริย์เสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติก็ต้องมีทั้งพระราชพิธีบรมราชาภิเษกและพระราชพิธีอินทราชาภิเษกควบคู่กันไป เพื่อประกาศพระองค์ทรงปกครองทั้งโลกและสวรรค์ (โชติ กัลยาณมิตร, 2539, น. 45)

แม้แต่พระราชบัลลังก์อันเป็นที่ประทับของกษัตริย์ก็ยังมีารแสดงถึงสัญลักษณ์ของความเป็นเทวราชเหนือเขาพระสุเมรุ เช่น มีการสร้างชั้นฐานพระราชบัลลังก์ประดับรูปสัตว์ที่อาศัยอยู่ตามเชิงเขาพระสุเมรุในป่าหิมพานต์ เช่น สิงห์ และครุฑ เป็นต้น

ราชรถของกษัตริย์อยุธยาเรียกว่า ราชนทรยาน (ราชา + อินทร + ยาน = พาหนะของพระอินทร์ผู้เป็นราชา) (ฉวีงาม มาเจริญ, 2539, น. 43)

นอกจากนี้ พระเมรุมาศที่สร้างขึ้นเพื่อถวายพระเพลิงพระบรมศพ มีลักษณะการวางผังที่กำหนดให้พระเมรุมาศเป็นองค์ประธานแทนที่เขาพระสุเมรุ และด้วยเหตุนี้จึงได้มีชื่อว่า “เมรุ” เมรุทิศก็คือสิ่งที่มีหมายถึงทิวทิศทั้งสี่ กับมีคด้างซึ่งหมายถึงขอบหรือกำแพงจักรวาล (โชติ กัลยาณมิตร, 2539, น. 41)

พระอินทร์นอกจากจะเป็นนักรบและจอมเทพแล้ว ยังเป็นผู้รักษาความยุติธรรมอีกด้วย ในกฎหมายตราสามดวงจึงมี “อินทภาษ” ซึ่งหมายถึง คำสั่งสอนของพระอินทร์ เป็นบทกำหนดการทำหน้าที่ของผู้รักษาความยุติธรรมคือ ผู้พิพากษาศาลการ ให้ทำหน้าที่โดยปราศจากอคติ 4 ประการ และรู้จักวิธีพิจารณาความให้ถูกต้องชัดเจน แสดงถึงกษัตริย์ในฐานะพระอินทร์ผู้มีหน้าที่รักษาความยุติธรรม ได้มอบหมายหลักเกณฑ์ในการทำหน้าที่รักษาความยุติธรรมแทนองค์กษัตริย์ให้แก่ผู้พิพากษาศาลการทั้งหลาย

ในกลุ่มของพุทธศาสนา คติจักรพรรดิราชดูจะครอบคลุมคติธรรมราชา เนื่องจากจักรพรรดิราชต้องเป็นธรรมราชาด้วย และใช้ธรรมะในการขยายอาณาจักร แต่คติพระอินทร์มีบทบาทหน้าที่และการแสดงออกตรงกับกษัตริย์อยุธยามากที่สุด ดังนั้นคติของกษัตริย์อยุธยาในระดับสูงสุดคือ พระอินทร์ ผู้มีหน้าที่ปกป้องคุ้มครอง และส่งเสริมพุทธศาสนา และอำนวยความยุติธรรมให้กับราษฎร เป็นการเน้นพระกรุณา ร่องลงมาจึงเป็นธรรมราชาผู้ปกครองด้วยธรรมะให้เกิดความสงบสุขภายใน และเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ปกป้องธรรมะจากศัตรูผู้รุกรานจากภายนอก

คติพุทธเทวราชา ในจักรวาลวิทยาสยาม

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่ารัฐอยุธยาซึ่งนับถือพุทธศาสนาเป็นหลักจึงผสมผสานคติกษัตริย์เขมรเข้ามาเสริมคติกษัตริย์ของพุทธศาสนา และเนื่องจากนับถือพุทธศาสนา คติเทวราชาที่นำมาใช้จึงน่าจะเป็นเทวราชาแบบพุทธด้วย ซึ่งใน พุทธศาสนาก็มีแนวคิดเกี่ยวกับเทพ (เทพเจ้า เทวดา) แบ่งออกเป็น 3 ประเภทคือ (พระราชมุนี (ประยูร ปยุตฺโต), 2528, น. 106)

1. สมมุติเทพ (เทวดาโดยสมมุติ) ได้แก่ พระราชา พระเทวี และพระราชากุมาร
2. อุปัตติเทพ (เทวดาโดยกำเนิด) ได้แก่ เทวดาในกามาวจร สวรรค์ และพรหมทั้งหลายเป็นต้น
3. วิสุทธิเทพ (เทวดาโดยความบริสุทธิ์) ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันต์ทั้งหลาย

กษัตริย์ของชาวพุทธมีฐานะเป็นเทพโดยสมมุติ คือ สมมุติเทวราชา จึงเรียกได้ว่าเป็นพุทธเทวราชา

ในกฎหมายตราสามดวงกล่าวว่า “ในแผ่นดินนั้นเป็นใหญ่แต่สมเด็จพระมหากษัตริย์เท่านั้น ด้วยเหตุว่าพระมหากษัตริย์เจ้านั้นเป็นสมมุติเทวดา จะทำให้ผู้ใหญ่เป็นผู้น้อย ผู้น้อยเป็นใหญ่ก็ได้” (พระราชกำหนดเก่า 3.142)

ความคิดว่ากษัตริย์เป็นเทพนี้ สอดคล้องกับความคิดดั้งเดิมของกลุ่มชนเผ่าไทหลายกลุ่มที่ถือว่ากษัตริย์สืบเชื้อสายมาจากผีฟ้าหรือเทวดา

พุทธเทวราชา

ในที่นี้ขอเสนอว่า กษัตริย์สยามมีคติเทวราชาแต่เป็นแบบพุทธเรียกว่า พุทธเทวราชา โดยใช้กรอบการวิเคราะห์จักรวาลวิทยาสยามและแนวการวิเคราะห์โครงสร้าง-หน้าที่ อธิบายได้ว่า

โครงสร้างของสังคมอยุธยาแบ่งออกเป็น 3 ชั้นใหญ่ คือ กษัตริย์ กับเจ้า ขุนนาง และราษฎรหรือไพร่ กษัตริย์สยามในสมัยอยุธยามีอุดมคติของความเป็นกษัตริย์สูงสุดคือในฐานะเป็นพระอินทร์ รองลงมาคือพระราม และสุดท้ายคือพระเสื้อเมือง

ในระดับสูงสุด เป็นระดับความสัมพันธ์ของกษัตริย์กับทั้งแผ่นดิน (ขุนนางและราษฎร) กษัตริย์สยามในฐานะชาวพุทธผู้มีฐานะสูงสุดในแผ่นดินจึงมีฐานะเปรียบเสมือนเป็นพระพุทธรูปบรมลูนิพพาน พระองค์บำเพ็ญเพียรสร้างบุญบารมีเพื่อบรมลูนิพพานจึงเป็นพระโพธิสัตว์ และเมื่อทำหน้าที่กษัตริย์ก็มีอุดมการณ์เป็นพระอินทร์ ในฐานะพุทธเทวราชา ผู้เป็นหัวหน้าเทวดาทั้งหลาย (เทวราชา) ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีหน้าที่ปกป้องพุทธศาสนา และคุ้มครองคนดี

ช่วยเหลือคนดีไม่ให้ตกทุกข์ได้ได้รับความยากลำบาก ให้ได้รับความยุติธรรม เป็นคุณสมบัติด้านพระกรรณา เหน้นการใช้คุณธรรมเพื่อรักษาความดีสูงสุดคือพุทธศาสนา และความยุติธรรมใน สังคม สำหรับราษฎรพระองค์คือธรรมราชา ผู้ปกครองด้วยธรรม สำหรับขุนนางทั้งในราชธานี หัวเมือง ประเทศราช และอาณาจักรเพื่อนบ้าน พระองค์คือ พระเจ้าจักรพรรดิราช ผู้ปกป้องและขยาย อาณาจักรด้วยบุญบารมี

ในระดับกลาง เป็นระดับความสัมพันธ์ของกษัตริย์กับขุนนาง กษัตริย์สยามถือ พระองค์เป็นพระราม อวตาร หนึ่งของพระนารายณ์ เพื่อลงมาปราบอธรรม ทำการป้องกันพระ ราชอาณาจักรทั้งภายในและภายนอก เป็นคุณสมบัติด้านพระเดช เน้นการใช้กำลังเพื่อปกป้อง คุ่มครอง ใช้ความเข้มแข็งหนักแน่นในด้านการปกครองการบริหารบ้านเมือง ใช้ความเด็ดขาดใน การลงโทษผู้กระทำความผิด

ในระดับล่าง เป็นระดับความสัมพันธ์ของกษัตริย์กับราษฎร กษัตริย์สยามมีฐานะเป็น เลือเมือง หรือเทพารักษ์เมือง ผู้ปกป้องคุ้มครอง ราษฎรในชีวิตประจำวัน ให้ร่มเย็นเป็นสุข อำนวย ผลด้านการทำมาหากินให้อุดมสมบูรณ์ เป็น คุณสมบัติด้านพระคุณ เน้นการให้กำลังใจเพื่อความ อุดมสมบูรณ์ ใช้บุญบารมีของพระองค์อำนวยผลให้น้ำท่าอุดมสมบูรณ์ ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล การเพาะปลูกได้ผลสมบูรณ์

สรุป ในระดับสูงเป็นลักษณะพระกรรณา เน้นหน้าที่ให้ความยุติธรรม แสดงด้วยฐานะ พระอินทร์ ระดับกลางเป็นลักษณะพระเดช เน้นหน้าที่ให้ความปกป้องคุ้มครอง แสดงด้วยฐานะ พระราม ระดับล่างเป็น ลักษณะพระคุณ เน้นหน้าที่ให้ความอุดมสมบูรณ์ แสดงด้วยฐานะพระเลื้อ เมือง

กษัตริย์อยุธยาในฐานะพุทธเทวราชา

กษัตริย์อยุธยาในฐานะพุทธเทวราชา มีอุดมคติระดับสูงสุดคือ พระอินทร์ ผู้มีหน้าที่ ปกป้อง คุ่มครอง และส่งเสริมพุทธศาสนา และอำนวยความยุติธรรมให้กับราษฎร เป็นกา รเน้นพระ กรรณา รองลงมาจึงเป็นธรรมราชาผู้ปกครองด้วยธรรมะให้เกิดความสงบสุขภายใน และเป็นพระ จักรพรรดิผู้ปกป้องธรรมะจากศัตรูผู้รุกรานจากภายนอก ในฐานะพระนารายณ์และพระรามเป็น การเน้นหน้าที่ด้านการใช้พระเดช คือกำลังอำนาจในการรบ เพื่อป้องกันการรุกรานจากภายนอก ความคุมประเทศราช และขยายอาณาจักรด้วยการทำสงคราม ซึ่งเป็นการปกครองที่เกี่ยวข้องกับ ขุนนาง ในฐานะเลื้อเมืองหรือผีฟ้า ผู้เป็น เจ้าฟ้า เจ้าแผ่นดิน และเจ้าชีวิต ผู้มีหน้าที่ดูแลความสงบ สุขและอำนวยความอุดมสมบูรณ์ให้แก่ราษฎร แต่ส่วนใหญ่จะเน้นหน้าที่ในการให้กำลังใจแก่ ราษฎรในการประกอบอาชีพทางเกษตรกรรม เป็นการเน้นพระคุณ

ข้อสรุปข้างต้น หากพิจารณาในอีกแง่หนึ่ง พระอินทร์เพียงคนเดียวสามารถจะ
 ครอบคลุมคติอื่นๆ ทั้งหมดได้ ดังนี้ ในฐานะที่พระอินทร์นับถือพุทธศาสนาและเป็นเทพผู้เป็น
 หัวหน้าของเหล่าเทพในสวรรค์ทั้งสองชั้นฟ้า มีบทบาทในการปก ครองด้วยความยุติธรรมและ
 ธรรมะ มีศาลาแสดงธรรม บำรุงปกป้องศาสนา ก็เป็นธรรมราชา ในฐานะที่พระอินทร์เป็นเทพ
 นักรบมาตั้งแต่แรก ดังนั้นจึงสามารถแสดงบทบาทเป็นจักรพรรดิราช เมื่อขยายอำนาจด้วยการ
 เผยแพร่ธรรมะและบุญบารมี ทั้งยังเป็นพระรามหรือพระนารายณ์ เมื่อต้องใช้อำนาจเ ต็ดขาดใน
 การปกครอง ทำสงครามปกป้องตนเอง และขยายอาณาจักร ทำยสุดแต่เดิมพระอินทร์เป็นเทพแห่ง
 สายฟ้า ผู้นำฝนอันเป็นแหล่งความอุดมสมบูรณ์มาสู่มนุษย์ พระอินทร์จึงมีบทบาทในการสร้าง
 ความเจริญงอกงามและความสุข ซึ่งเป็นหน้าที่ของพระเสื้อเมือง ดังนั้นอุดมการณ์ตามคติของพระ
 อินทร์จึงสามารถเป็นอุดมการณ์สูงสุดที่ครอบคลุมอุดมการณ์ทั้งหมดในโครงสร้างของจักรวาล
 วิทยาศาสตร์ได้

ในบทต่อไปจะเป็นการทดสอบข้อสรุปในบทนี้ผ่านพิธีกรรมและกฎหมายที่เกี่ยวข้อง
 กับกษัตริย์โดยตรง